

Antiforfladigelsesloven

Kierkegaard-inspireret evangelisation
på den kirkelige højrefløj i 1970'erne

Problemformulering:

Hvordan kan cand.jur. Poul Madsens Kierkegaard-læsning og Kierkegaards forfatterskab bruges som fortolkningsnøgle til Antiforfladigelsesloven?

Undersøgelsesspørgsmål:

Hvordan betragtede Poul Madsen samfundsudviklingen op til Antiforfladigelseslovens udgivelse?

Hvad er Antiforfladigelseslovens form og anliggende?

Hvad er forholdet mellem de to?

Hvilke litterære virkemidler gør Poul Madsen særligt brug af?

Antal anslag:

179.988

Vejleder:

Tine Ravnsted Larsen-Reeh

Stud:

Markus Cerveira Madsen

Studienummer:

Tnv615

Semester:

Efterår 2021

Speciale Teologi - Københavns Universitet efterår 2021

Abstract

For the majority of the population the societal developments in the late 1960s were steps toward a freer and better Denmark. However the layman preacher and editor, cand.jur. Poul Madsen regarded the cultural developments as part of a long downgrade movement culminating in his own time. In 1972 he published his novel “Antiforfladigelsesloven”. The novel can be seen as a reaction against what he saw as a long process of degrading societal development. The thesis analyses the work in light of Madsens perspective on the historical context, and uses Madsens reading of Søren Kierkegaard as the hermeneutical key to fully appreciate the meaning of “Antiforfladigelsesloven”.

The thesis argues that the text is constructed to do something to its reader, bring him/her to another state of being, i.e evangelize. The thesis argues that Madsen facilitates this by different literary means. Madsen has integrated his understanding of Kierkegaard's three stages of life. Furthermore, Madsen wrote the novel pseudonymously. In the thesis I argue that this is a conscious adaptation of Kierkegaard's indirect method. The thesis also employs theories from the field of narrative exegesis, specifically the work of Ole Davidsen in the field of semiotics.

All in all the thesis is a contribution to the field of Kierkegaard reception. In this example, how a layman in the 20th century has read and employed Kierkegaard to evangelize in the context of the early 70s.

Introduktion til ikke-specialister

For store dele af samfundet var den seksuelle revolution i slutningen af 1960'erne et skridt i retning af et bedre og friere Danmark. Udviklingen omfattede liberaliseringen af billedpornografien, lempelsen af abortlovgivningen i 1970 inden den fulde legalisering i 1973. Herudover kom afkristningen af skolevæsenet, som manifesterede sig gennem den obligatoriske seksualoplysning fra 1970. I 1972 udgav frikirkepræst og redaktør cand.jur. Poul Madsen (PM) (1916-2009) bogen, "Antiforfladigelsesloven". Bogen kan ses som en filosofisk roman med et evangeliserende formål og er en reaktion på den samfundsudvikling, der kulminerede i slutningen af 1960'erne og start 70'erne. Jeg argumenterer i mit speciale for, at man ved en analyse af bogen kan få et perspektiv på, hvordan den teologiske højrefløj vurderede samfundsudviklingen. At evangelisere er at bringe mennesker fra én tilstand til en anden. Dette formål underbygges i bogen med forskellige virkemidler. Først og fremmest skriver PM, inspireret af Kierkegaard, under et dæknavn og konfronterer ikke læseren direkte med sine meninger, som man ville gøre i en forkyndelsessituation. Jeg argumenter for, at PM har indbygget sin forståelse af Kierkegaards stadieteori i bogen. De tre stadier æstetiker, etikeren og den religiøse. Æstetiker lever for overfladiske og timelige forhold. Etikeren forsøger at yde retfærdighed mod, at mennesket er skabt med en evig sjæl, derfor sættes etikken over æstetikken. Det at gøre det rigtige er bedre for mennesket end at gøre det behagelige. Dette er godt for mennesket og for kulturen, da det samsvarer bedre med Guds intention. Problemet med det etiske stadie er at mennesket ikke kan leve op til den standard Gud har sat. Mennesket kommer til kort, fordi det er en synder. Når mennesket indser dette, må det overgive sig til Jesus og modtage nåde og tilgivelse og leve i efterfølgelse. Dette er det religiøse stadium, det eneste, der passer til menneskets eksistens. Det er hertil, PM vil føre sin læser; uanset om denne er æstetiker eller etik. Jeg argumenterer for, at PM gør brug af litterære virkemidler, der tjener til at udviske grænsen mellem bogens verden og læserens virkelighed. Læseren kan opleve, at fortællingens karakterer henvender sig direkte til sig. Dette argumenterer jeg for er en del af PMs forsøg på at bringe læseren til det religiøse. I specialet undersøger jeg kort, hvordan værket blev modtaget, og om Poul Madsen lykkedes med det, han ville opnå.

Indholdsfortegnelse

Introduktion til ikke-specialister	3
1 Indledning	5
1.1 Udgivelsen af AFL	6
1.2 Problemformulering	8
1.3 Metode.....	8
1.4 Faglig kontekst	10
1.5 Kirkehistorisk kontekst.....	13
1.6 PM – en biografisk skitse	14
1.7 PMs syn på den fjerne historiske kontekst	17
1.8 PMs syn på den nære historiske kontekst.....	19
2 Kierkegaard som fortolkningsnøgle.....	24
2.1 Kierkegaards indflydelse på PM frem til udgivelsen	24
2.2 Der Grosse Däne – PMs fremstilling af Kierkegaard.....	25
2.3 Synspunktet – den indirekte meddelelses funktion	30
2.4 Ekskurs om begrebet ”Det revolutionært revolutionerende”	33
3 Antiforfladigelsesloven	38
3.1 PM præsenterer sit pseudonym	38
3.2 Værkets opbygning.....	38
3.3 Værkets dialektiske struktur	40
3.4 Værkets handlingsgang	41
3.5 Tese ¹	42
3.6 Antitese ¹	55
3.7 Tese ² og Antitese ²	59
3.8 Syntese.....	64
4 Receptionshistorie	69
5 Konklusion	71
6 Litteratur.....	72

1 Indledning

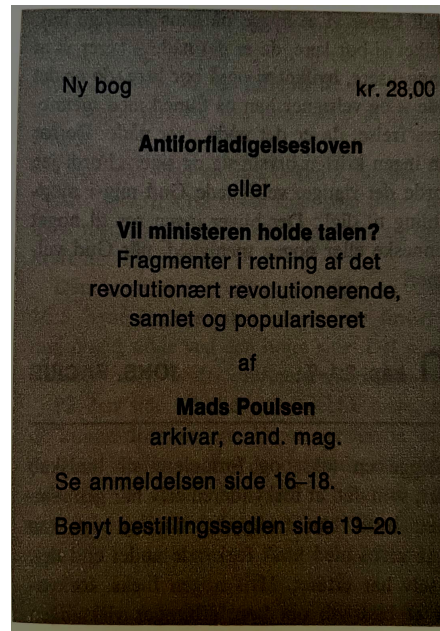
For store dele af samfundet opfattede man samfundsudviklingen i slutningen af 1960'erne som sande fremskridt, i retning af et bedre og friere Danmark. I 1972 udgav frikirkepræst og blad-redaktør cand.jur. Poul Madsen (1916-2009) sit værk, "Antiforfladigelsesloven" (herefter AFL). Værket kan ses som en reaktion på den samfundsudvikling, der kulminerede omkring udgivelsesåret. Poul Madsen (herefter PM) så udviklingen som et nyt lavpunkt i en lang forfladigelsesproces med linjer tilbage til 1800-tallet. AFL kan ses som en hyldest til Kierkegaard i form af en nyanvendelse af Kierkegaards indirekte meddelelse med henblik på at evangelisere ind i en opbrudstid.

Min analyse af AFL er en mulighed for at se, hvordan en bestemt gruppering af samfundet har fortolket og forholdt sig til de nye strømninger i 1970'erne. Specialet er derfor et bidrag til en afdækning af den kirkelige højrefløjs synspunkt på disse begivenheder.

1.1 Udgivelsen af AFL

Et kort blik på AFLs udgivelse giver et godt udgangspunkt for en nærmere betragtning af værket. I november 1972 finder man i månedens udgave af *Mod Målet*¹ en lille rubrikannonce på side 6:²

Bladrer man om til bladets bagside, ses den omtalte bestillingsseddel, hvor overskriften har ordlyden: ”Evangeliser med litteratur!” Omtrent midt på listen, lige efter to titler af PM, figurerer den omtalte bogudgivelse:

”MADS POULSEN: Antiforfladigelsesloven, eller Vil ministeren holde talen?.... kr 28,00

Filosofisk og satirisk roman om kulturbegreber og kulturpolitik, se anmeldelsen.”³

AFL udgives altså pseudonymt. Ser man bort fra, at PM åbent vedkender sig AFL i *Mod Målet* er forfatterens identitet stadig slet skjult i selve bogen. Omslaget er illustreret af hustru Birgitta Tarras Walberg Madsen som ved de fleste af PMs bøger. Værkets forord er skrevet af pseudonymet Mads Poulsen i Odense, hvor PM boede på det tidspunkt. Det er ligeledes ikke nogen hemmelighed, hvem der står bag forlaget Perspektiv.⁴ PM bekender sit *bedrag*⁵ på bogens bagside, hvor det hedder:

¹ PM var redaktør på *Mod Målet*, se biografisk skitse, afsnit 1.6

² Poul Madsen, “”Ny bog””, *Mod Målet* 32, nr. 11 (1972): 6.

³ Poul Madsen, “Evangeliser med Litteratur!”, *Mod Målet* 32, nr. 11 (1972): bagsiden.

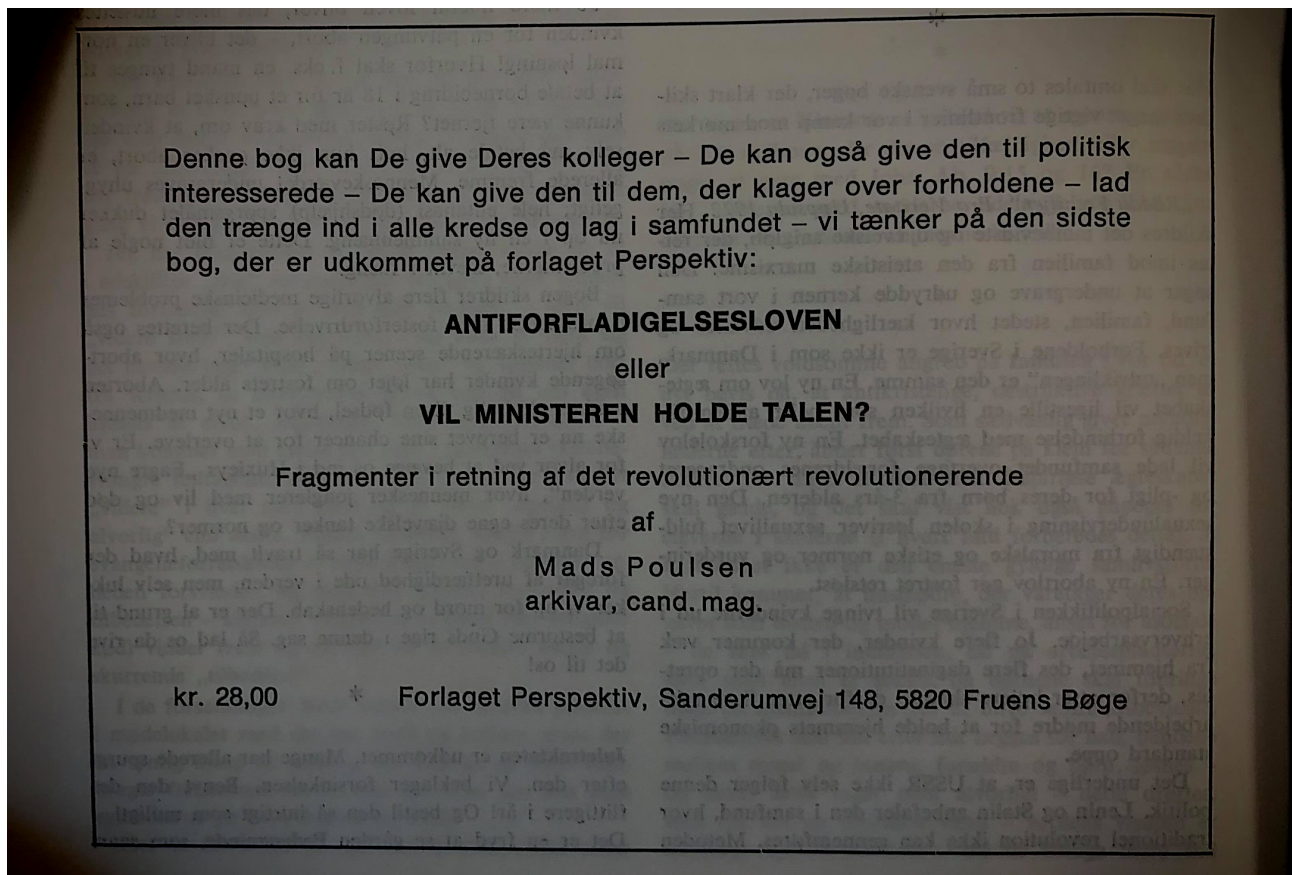
⁴ Poul Madsen, “Allersidste - Nyt om Litteratur”, *Mod Målet* 31, nr. 10 (1971): bagsiden. Etableringen af KF's nye forlag "Perspektiv".

⁵ Søren Kierkegaard, *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed; Den bevaebnede Neutralitet; Hr. Phister som Captain Scipio ; Dømmer selv!*, Søren Kierkegaards skrifter 16 (København: Gad, 2012), 25. Bedrag, her i tråd med Kierkegaards indirekte meddelingsmetode. Ikke som en juridisk anklage af PM som bedrager. Jeg godtgør i afsnit 2.3 min betragtning af AFL som en bevidst nyanvendelse af Kierkegaards indirekte meddelelse.

”Forfatteren der er jurist, dækker sig bag et let gennemskueligt pseudonym for at markere, at han med denne bog er gået uden for sit hidtidige arbejdsområde.”⁶

Bogen var tiltænkt som en form for evangelisation. Det var ikke tilfældigt, at værket stod anført på listen med andre bøger, der kunne bruges i evangeliserende øjemed. I månederne efter udgivelsen blev den annonceret med formuleringer, der pegede i retning af det evangeliserende. Nedenfor ses en annonce fra måneden efter udgivelsen:⁷

Det var en bog, der skulle gøre en forskel for samfundet og for de ikke-kristne. Da PM udgiver AFL, er han en veletableret, bibeludlægger.⁸ Jeg mener derfor, det er relevant at undersøge, hvad der gjorde, at PM bevægede sig ”uden for sit hidtidige arbejdsområde” og begyndte at skrive (åbenlyst) pseudonymt. I min analyse af AFL vil jeg tage udgangspunkt i den hypotese, at bogen kan betragtes som en form for hyldelse til Kierkegaard, og at dette derved kan bruges som en fortolkningsnøgle til teksten.

⁶ Poul Madsen, *Antiforfladigelsesloven* (København: Perspektiv, 1972), bagsiden.

⁷ Poul Madsen, “Annonce”, *Mod Målet* 32, nr. 12 (1972): 18.

⁸ Poul Madsen, “Redaktionelt”, *Mod Målet* 31, nr. 1 (1971): 4. Det månedlige oplag af bladet opgives her til 4000.

1.2 Problemformulering

Hvordan kan Poul Madsens Kierkegaard-læsning og Kierkegaards forfatterskab bruges som fortolkningsnøgle til Antiforfladigelsesloven?

Undersøgelsesspørgsmål:

Hvordan betragtede Poul Madsen samfundsudviklingen op til Antiforfladigelseslovens udgivelse?

Hvad er Antiforfladigelseslovens form og anliggende?

Hvad er forholdet mellem de to?

Hvilke litterære virkemidler gør Poul Madsen særligt brug af?

1.3 Metode

1.3.1 Biografi og historisk kontekst

Specialets formål er en undersøgelse af PMs værk ”Antiforfladigelsesloven”⁹ med Kierkegaards forfatterskab som fortolkningsnøgle. PM er en ukendt figur i dansk kirkehistorie, og derfor laver jeg en kort biografisk skitse. Jeg tager her bl.a. udgangspunkt i et interview med PMs søn, Aksel Tarras Madsen. Jeg er bevidst om, at han kan være farvet af hans agtelse for sin far, men jeg har ikke oplevet kraftigt tendentiøse udtalelser, og derfor har han været en god primærkilde til, hvem PM var. Jeg supplerer med skriftlige kilder, både primærkilder i form af dokumenter og redegørelser af PM selv, og sekundærkilder i form af f.eks. Flemming Kofod-Svendsens forskning.¹⁰ I forlængelse af det biografiske afsnit foretager jeg en vurdering af værkets fjerne og nære historiske kontekst med udgangspunkt i, hvordan PM selv vurderede denne horisont. I beskrivelsen af den nære historiske kontekst tager jeg udgangspunkt i PMs personlige engagement i to forskellige cases, henholdsvis spørgsmålet om uddannelse og abort. Til at beskrive den fjerne historiske kontekst tager jeg udgangspunkt i PMs egen fremstilling i artiklen ”Glæden og Sorgen over Danmark”.¹¹ En beskrivelse af den fjerne og nære kontekst giver en forståelse for, hvad PM ville med AFL.

1.3.2 Kierkegaard som fortolkningsnøgle

Det kræver en nærmere begrundelse at tilvælge Kierkegaard som den primære fortolkningsnøgle til værket. Jeg underbygger mit valg ved at gennemgå PMs litterære produktion for interaktioner med Kierkegaards forfatterskab. Jeg fokuserer på tiden op til udgivelsen af AFL, men hæfter mig særligt ved en artikel PM skrev i 1985.¹² Artiklen kan siges at være PMs introduktion til Kierkegaards

⁹ Madsen, *Antiforfladigelsesloven*.

¹⁰ Sebastian Olden-Jørgensen, *Til kilderne! introduktion til historisk kildekritik*, 1. udg (København: Gad, 2009), 74.

¹¹ Poul Madsen, ”Glæden og sorgen over Danmark”, *Mod Målet* 59, nr. 2 (1999): 12–15.

¹² Poul Madsen, ”Der grosse Däne”, *Mod Målet* 45, nr. 7 (1985): 3–8, 13–15.

forfatterskab. Dermed er denne artikel en vigtig kilde, da det er en skildring af PMs forståelse af Kierkegaards forfatterskab. Jeg bruger artiklens fremstilling til at forstå AFLs indhold. Valget af Kierkegaard, som den primære fortolkningsnøgle, har dog den ulempe, at det giver en blind vinkel ift., hvilke andre teologisk personligheder PM har ladet sig inspirere af. PM nævner kort i værket Bonhoeffer.¹³ Barth nævnes ikke eksplicit i værket, men af anden litteratur fremgår det, at PM har ladet sig inspirere af Barth fra 1960'erne og frem.¹⁴ Jeg mener dog, at Kierkegaard var PMs primære inspirationskilde, og dette er begrundelsen for denne metodiske afgrænsning.¹⁵

1.3.3 Form og anliggende med Kierkegaard

Valget af Kierkegaards forfatterskab som fortolkningsnøgle har jeg gjort ud fra en indledende vurdering af, at AFL både form- og indholdsmæssigt er skrevet med stor afhængighed af Kierkegaards forfatterskab (pseudonymiteten, parallelopstillingen fra Enten Eller, m.m.). Udover anvendelsen af PMs egen fremstilling af Kierkegaards forfatterskab, anvender jeg også Kierkegaards forfatterskab direkte, hvor jeg vurderer, at en tekst kan instrumentaliseres til at belyse et forhold i AFL.

Til min undersøgelse af værket stiller jeg spørgsmålet: "Hvad er værkets form og anliggende?". Med begrebet *form* henviser jeg bredt til spørgsmål om genre, komposition og andre litterære spørgsmål. Med *anliggende* henviser jeg bredt til, hvad PM ville opnå med værket, og hvad ville han italesætte. I tillæg spørger jeg: "Hvad er forholdet mellem de to?". Dette spørgsmål stiller jeg for at kunne analysere, hvordan bogens anliggende har bestemt de formmæssige spørgsmål.

1.3.4 Synspunktet

Til min undersøgelse af forholdet mellem form og anliggende tager jeg udgangspunkt i værket "*Synspunktet For min Forfattervirksomhed*" (fremover Synspunktet). I dette værk redegør Kierkegaard selv for dette forhold. Kierkegaard forklarer pseudonymitetens rolle i forfatterskabet, og hvordan den indirekte meddelelse hænger sammen med det, Kierkegaard vil italesætte. Disse betragtninger vil jeg instrumentalisere til en belysning af det samme forhold i AFL. Undervejs indrager jeg også andre dele af forfatterskabet, hvor jeg vurderer, at det er relevant. Målet er ikke at være komparativ, men nærmere at bruge Kierkegaards tekster til at belyse et afhængighedsforhold og til at forstå PMs intention bedre.

¹³ Madsen, *Antiforfladigelsesloven*, 55; Madsen, 5. Bonhoeffer nævnes i forordet, og senere nævnes Bonhoeffers koncept "billig nåde".

¹⁴ Poul Madsen, *Romerbrevet: Kapitel 1-5*, 1975. PMs kommentar til lægfolk. På bagsiden nævnes Barth som inspirationskilde.

¹⁵ Se også afsnit 2.1 for en nærmere godtgørelse af Kierkegaard som den vigtigste inspirationskilde.

1.3.5 Udsigelse

Spørgsmålet om forholdet mellem form og anliggende er foranlediget af kildens karaktertræk. Et af disse karaktertræk handler om, at PM med sin tekst søger at gøre noget ved sin læser. Ud fra denne overvejelse foretager jeg en udsigelsesanalyse af dele af teksten. Analysemodellen jeg bruger, bygger på den narrative eksegeses arbejdsgang. Jeg tager udgangspunkt i Ole Davidsens arbejde ift. Evangelieteksterne.¹⁶ Analysen skal belyse, hvordan PM bruger et litterært virkemiddel til at facilitere det, han vil opnå med teksten.

Overordnet set er min metode præget af, at jeg søger at gå i dybden med kildematerialet på en anden måde end andre nylige kirkehistoriske undersøgelser af den kirkelige højrefløj. Her kan nævnes Kofod-Svendsens ph.d.-afhandling om Niels Ove Rasmussen Vigilius (herefter NORV), hvor metoden i højere grad er præget af de store linjer ift. konflikt og konsensus indenfor forskellige positioner og grupperinger.¹⁷

1.4 Faglig kontekst

1.4.1 PM og moderne kirkehistorie

Der er ikke skrevet meget om PM og Kristent Fællesskab-bevægelsen (herefter KF) af forskningsmæssig kvalitet. Der findes en enkelt tidsskriftsartikel skrevet af Geir Lie i 2006.¹⁸ PM blev præsenteret for indholdet af artiklen, men følte sig ikke forstået og brød sig ikke om resultatet.¹⁹ I Neiiendams ”Frikirker og Sekter” er KF med i 1958-udgaven.²⁰ I Kofod-Svendsens forskning nævnes PM som en biperson flere steder. I ph.d.-afhandlingen ”Teologi og Konsekvens” fra 2014 skriver Kofod-Svendsen om PMs relation til NORV.²¹ I sin bog ”Tro til Tiden” skriver Kofod-Svendsen om PMs rolle ift. de kristelige studenterbevægelser og kort om engagementet i Landsforeningen til Oprettelse af Kristne Friskoler (LFKF).²² I sit bidrag til festskriftet for NORV skrev Kofod-Svendsen om PMs rolle i Bibellæsningen i Danmark både ift. samarbejdet med Scripture Union i 1950’erne, men også ift. udgivelsen af Mod Målet, hvor der fast indgik

¹⁶ Ole Davidsen, ”Evangeliefortællingens udsigelse”, *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift*, nr. 17 (1990).

¹⁷ Flemming Kofod-Svendsen, ”TEOLOGI og KONSEKVENS - Niels Ove Rasmussen Vigilius’ teologiske virke med særligt henblik på bibelsyn, kirkesyn, konfessionstroskab, karismatik og samarbejde på den kirkelige højrefløj i sidste halvdel af det 20. århundrede” (Ph.d. Afhandling, København, Det Teologiske Fakultet Københavns Universitet, u.å.).

¹⁸ Geir Lie, ”Poul Madsen og Kristent-Fællesskab-bevægelsen i Danmark”, *Refleks* 5, nr. 1 (2006): 35–57.

¹⁹ Aksel Tarras Madsen, Samtale om Poul Madsen, 29. juli 2020.

²⁰ Michael Neiiendam, *Frikirker og sekter*, 4. omarbejdede udgave (København: G.E.C. Gads forlag, 1958), 312–14.

²¹ Kofod-Svendsen, ”Teologi og Konsekvens”, 93–119.

²² Flemming Kofod-Svendsen, *Tro til tiden: det kristne studenterarbejdes historie i Danmark*, 1. udg., 1. opl (Fredericia: Credo, 2008), 226–38, 313.

læsevejledninger til personlig bibellæsning.²³ I Missionsforbundets jubilæumsskrift nævnes forstadiet til dannelsen af KF, Teknologisk Institut, der var et evangelisk arbejde igangsat af Jørgen Santon (1878-1944) med kontorchef Niels Sørensen (d. 1946) som drivende kraft. KF beskrives som udgående fra denne forsamling efter Sørensens død.²⁴ Generelt har den kirkehistoriske oversigtslitteratur koncentreret sig om folkekirken og dertilhørende personligheder. I det begrænsede omfang man har fokuseret på personer og bevægelser uden for folkekirken, har det i reglen stadig været inden for det lutherske. I P. G. Lindhardts "Den Danske Kirkes Historie" er frikirkerne bogstaveligt talt skrevet ud af historien.²⁵ Det samlede billede er, at der hvor PM nævnes i litteraturen er det i reglen kortfattet eller lettere vilkårligt. En stor del af forklaringen til dette er, at PM stod uden for folkekirken og de lutherske bevægelser gennem det meste af sit liv. Dette betyder dog ikke, at PM ikke har haft betydning. Især Kofod-Svendsens arbejde peger på flere forhold, hvor PM var en vigtig figur (Kristne Studerende som forgænger til KFS, Credo og LFKF-arbejdet).

Mod Målets oplagstal kan også være en markør for, at PM har haft et virkefelt et godt stykke ud over sin egen menigheds medlemmer. I Neiiendams artikel fra 1958 opgives Mod Målets månedlige oplag til 3000 eksemplarer.²⁶ I 1971 opgiver PM selv oplaget til at være 4000 eksemplarer pr måned,²⁷ I januar 1973 er tallet opgivet til 4300.²⁸ PM oplyser desuden, at de små Bibelhæfter der blev udgivet i forbindelse med PMs bibelundervisning i 1954-1957 blev trykt i ca. 200.000 eksemplarer tilsammen.²⁹

PMs arbejde har været kendetegnet ved, at PM var en lægmand, der stod uden for folkekirken og de lutherske konfessionelle bevægelser, og dog havde han en stemme og et virkefelt, ind i den lutherske højrefløj, som den så ud i anden halvdel af det 20. århundrede. Dette manifesterede sig især med den personlige relation til NORV. Man kan derfor sige, at formelt set var PM ikke en del af den kirkelige højrefløj på grund af de kirkelige og konfessionelle forskelle, men indholdsmæssigt var der et fællesgrundlag i betoningen af den enkeltes forhold til Jesus som Herre og frelser, fromhedslivet og Bibelen som Guds autoritative og ufejlbarlige ord, som grundlaget for tro og livsførelse.

²³ Flemming Kofod-Svendsen, "Bibellæsning i Danmark", i *Teologi med hjertet: festskrift til Niels Ove Vigilius* (Kbh.: Dansk Bibel-Institut, 2001), 52–55.

²⁴ Helge Rasmussen, red., *En dansk vækkelsesbevægelse. Det danske Missionsforbund 1888-1963* (Missionsforbundets forlag København, 1963), 115.

²⁵ P. G. Lindhart og Niels Knud Andersen, red., *Den danske kirkes historie*, Den Danske Kirkes Historie, VIII (København: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag, 1966), 9. Lindhart skriver om sit genstandsfelt: "der er kun i meget ringe grad taget hensyn til frikirkerne"

²⁶ Neiiendam, *Frikirker og sekter*, 314.

²⁷ Madsen, "Redaktionelt", 4.

²⁸ Poul Madsen, "Hvad ser du?", *Mod Målet* 33, nr. 1 (1973): 15.

²⁹ Poul Madsen, "Hvad ser du?", *Mod Målet* 33, nr. 6 (1973): 17.

Min opgave kunne have været et forsøg på at redegøre for PMs teologi og livsanskuelse, som den kommer til udtryk igennem hans skriftlige produktion, eller man kunne have undersøgt forholdet til den lutherske højrefløj. I stedet for disse undersøgelser, hvor jeg har vurderet, at resultatet ville have lidt under opgavens begrænsninger ift. tid og omfang og det omfattende materiale, har jeg i stedet valgt at fokusere på ét enkelt værk, som jeg mener er et af PMs mest bemærkelsesværdige.

1.4.2 PM og Kierkegaard-forskningen

I mit speciale illustrerer jeg, hvordan AFL, på trods af at være gået ubemærket hen, besidder en bemærkelsesværdig kvalitet. På grund af værkets inspiration fra Kierkegaard bliver specialet et bidrag til en bredere afdækning af Kierkegaards receptionshistorie. I dette tilfælde; hvordan en lægmand har læst og anvendt Kierkegaards forfatterskab i anden halvdel af det 20. århundrede. PMs artikel om Kierkegaard, "Der Grosse Däne" fra 1985, er nævnt i Aage Jørgensens Kierkegaard bibliografi,³⁰ men PM figurerer forståeligt nok ikke i Steen Tullbergs redegørelse for Kierkegaard receptionen.³¹

Deler man forskningen op i, hvad der på den ene side er en kritisk læsning og på den anden side en opbyggelig/religiøs læsning af Kierkegaard, er det naturligt at placere PM i den sidste kategori. Denne antagelse går godt i tråd med at resten af PMs virke, som handlede om det opbyggelige, den enkeltes frelse og fromhedslivet.

Antagelsen bekræftes af PMs relation til Anders Kingo, der kan siges at være repræsentant for den opbyggelige/religiøse tilgang inden for den etablerede Kierkegaard-forskning.³² Kingos forfatterskab og hans udtalelser i pressen er eksplicit skeptisk overfor æstetiske eller etiske læsninger af Kierkegaards forfatterskab.³³ I Kingos og Vedstesens bog "Hosekræmmerens søn" er projektet dels at gøre Kierkegaard læsbar for folket, dels at fremhæve den opbyggelige kategori hos Kierkegaard. Ifølge Kingo ligger forfatterskabets egentlige intention i den opbyggelige tale og kræver ikke nogen særlig forudsætning at læse.³⁴ Dette budskab, som er populært formidlet i Hosekræmmerens søn, har Kingo underbygget med sit akademiske arbejde, doktordisputatsen "Analogiens Teologi", hvori han dog forkaster stadieteorien, som PM ellers er

³⁰ Aage Jørgensen, *Søren Kierkegaard literature, 1956-2006: a bibliography* (Copenhagen: Søren Kierkegaard Research Centre: Museum Tusculanum Press, 2009), 319.

³¹ Steen Tullberg, *Søren Kierkegaard i Danmark: en receptionshistorie* (Denmark: C.A. Reitzel: Søren Kierkegaard forskningscenteret, 2006).

³² For PM relation til Kingo se afsnit 1.6.3

³³ Anders Raahauge, "Den kristne Kierkegaard bliver gjort til kabaret", *Kristeligt Dagblad*, 15. januar 2013, <https://www.kristeligt-dagblad.dk/kultur/den-kristne-kierkegaard-bliver-gjort-til-kabaret>.

³⁴ Anders Kingo og Sten-O. B. Vedstesen, *Hosekræmmerens søn: en enfoldig bog om Søren Kierkegaard, eller en bog om den enfoldige Søren Kierkegaard* (Herning: Poul Kristenssens Forlag, 1989).

tilhænger af.³⁵ Selvom det kan virke kunstigt at placere PM i en forskningstradition, kan det dog stadig give mening at associere PMs Kierkegaard-læsning i den opbyggelige/religiøse kategori.³⁶ PM læste Kierkegaard som lægmand og formidlede sin læsning til lægfolk. I den opbyggelige/religiøse forskningstradition har man tilbøjelighed til at tage Kierkegaards eget vidnesbyrd for gode varer i stedet for at søge at læse bagom teksten, som det kan være tilfældet med den kritiske forskning.³⁷

1.5 Kirkehistorisk kontekst

Det kan være vanskeligt at placere PM i det kirkelige landskab og i en kirkehistorisk kontekst. Dels var PM ikke statisk af overbevisning gennem sit liv, og dels var det et specifikt kendetegn for PM og KF-bevægelsen, at der var noget uhåndgribeligt vedrørende identiteten ift. de mere etablerede kristne bevægelser og personligheder. I 1967 skriver PM en artikel, hvor han redegør for KF's historie og teologiske selvforståelse. Bevægelsen var fra begyndelsen præget af det, man lidt forsigtigt kan kalde en romantisk eller idealistisk ekklesiologi. I artiklen indleder PM med at adressere spørgsmålet om den teologiske identitet:

”»Hvad er Kristent Fællesskab egentlig for noget?« De spørgende er i vildrede og undrer sig over, at de ikke selv kan give svaret. Hvorfor kan man ikke blot sige: Kristent Fællesskab er en ny frikirke eller en ny frikirkelig organisation? Hvorfor kan man ikke sige: Kristent Fællesskab er en ny sekt? (...) Hvorfor kan man ikke nøjes med at sige: Kristent Fællesskab er en overkonfessionel ukirkelig vækkelsesbevægelse?«.”³⁸

PM giver altså indtryk af, at det nærmest er en del af arbejdets identitet, at det ikke må sættes i bås. I løbet af artiklen kommer det dog frem, at det er en autentisk nytestamentlig-kristendom, der er målet. Det vigtige er, at man er en familie og ikke en institution, og at fællesskabet er organisk, ikke mekanisk, og at alting indrettes efter Bibelens autoritet. Betoningen af Bibelen som højeste autoritet

³⁵ Anders Kingo, *Analogiens teologi: en dogmatisk studie over dialektikken i Søren Kierkegaards opbyggelige og pseudonyme forfatterskab* (København: Gad, 1995), 16.

³⁶ Arne Grøn, "Analogiens Teologi?", *Præsteforeningens Blad*, nr. 27 (1995): 590–94; Arne Grøn, *Subjektivitet og negativitet: Kierkegaard* (København: Gyldendal, 1997). Arne Grøn var i opposition til Kingo ved forsvaret af doktordisputatsen. Efterfølgende fremstillede han sine hovedkritikker af Kingos arbejde i en artikel til *Præsteforeningens Blad*. Blandt kritikpunkterne var det, der ifølge Grøn fremstod som et rigtigt kategorisk system, der af Kingo pressedes ned over teksterne. Få år senere kom Grøn med sin egen doktordisputats om Kierkegaard, der tager udgangspunkt i Kierkegaards subjektivitetsteori fra Sygdommen til Døden. Med dette fokus tenderer han i retning af den eksistentielle læsning af Kierkegaard.

³⁷ Joakim Garff, *SAK: Søren Aabye Kierkegaard: en biografi*, 2013; Lee c Barrett, "Søren Kierkegaard: a biography", *Journal of the American Academy of Religion* 75, nr. 1 (2007): 155. Garffs biografi kan ses som eksempel på en kritisk tilgang til Kierkegaards forfatterskab. Lee C Barret skriver i sin anmeldelse af den engelske oversættelse af SAK: "Because Garff practices such a consistent hermeneutics of suspicion concerning Kierkegaard's own self-interpretation as a religious author, Garff tends to minimize Kierkegaard's non-pathological religious motivations, particularly those that naturally flow from his variety of Christianity."

³⁸ Poul Madsen, *Kristent Fællesskab - En redegørelse* (København: Mod Målet, 1967), 3.

i alle spørgsmål, både i etisk, teologisk og videnskabelig forstand, gjorde i praksis, at der var et fællesgrundlag med dele af *den nye kirkelige højrefløj*, der voksede frem omkring midten af det 20. århundrede.³⁹ Kendetegnet for denne gruppering var, at man satte Bibel og bekendelse i centrum. Min vurdering er, at det giver mening at placere PM indenfor denne højrefløj, selvom han og KF ikke selv formelt set var eller kunne blive en del af den pga. spørgsmålet om konfession. PM og KF's baptistiske dåbssyn og reformerte nadversyn⁴⁰ gjorde, at man normalt ville placere dem på reformationens venstrefløj. PM har dog selv ment sig åndeligt forbundet til den nye højrefløj, hvilket PMs nære relation til NORV er et konkret eksempel på. Kofod-Svensen dokumenterer i sin afhandling, hvordan PM i 1990 anmoder NORV om at blive tilknyttet som fast gæsteforkynder i KF. NORV giver hertil et meget varmhjertet afslag grundet hensynet til sit bagland i LM og KFS. NORV går endda så vidt til at skrive, at afslaget skete på trods af, at han vurderede at NORV's og PMs åndelige og læremæssige grundlag på mange måder var tættere, end det var mellem NORV selv og store dele af baglandet i LM og KFS.⁴¹ NORV understreger i slutningen af sit brev, at det åndelige fællesskab er stort, og at han stadig vil frekventere KF's møder:

”Jeg er Gud inderlig taknemlig for den velsignelse, som er blevet både mig og utallige andre til del gennem dit virke i både tale og skrift, kære broder i Kristus. Af samme grund vil jeg også gerne fortsat læse Mod Målet og finde en høreplads i forsamlingen for at lytte til din prædiken om 'Kristus som korsfæstet', når lejlighed dertil gives.”⁴²

På det konfessionelle grundlag var PM adskilt fra den kirkelige bevægelse, han så sig mest knyttet til. PM støttede op om KFS, både økonomisk og åndeligt, men det var bl.a. NORV's hensyn til KFS' konfessionelle grundlag, der gjorde et officielt samarbejde umuligt.⁴³ Det giver altså mening at associere PM til den nye kirkelige højrefløj via det åndelige fællesanliggende, men mere officielt og formelt stod PM og KF uden for denne gruppering.

1.6 PM – en biografisk skitse

PMs liv har forskellige hovedlinjer. Først PM og KF, dernæst den litterære hovedlinje, som kan deles op i flere underkategorier. Her kan nævnes PMs virke som redaktør og hovedskribent i bladet

³⁹ Flemming Kofod-Svendsen, Københavns Universitet, og Teologiske Fakultet, *Teologi og konsekvens: Niels Ove Rasmussen Vigilius' teologiske virke med særligt henblik på bibelsyn, kirkesyn, konfessionstroskab, karismatik og samarbejde på den kirkelige højrefløj i sidste halvdel af det 20. århundrede: Ph.d.-afhandling* (Kbh.: Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet, 2014), 2; Lindhart og Andersen, *Den danske kirkes historie*, 324.

⁴⁰ Poul Madsen, “Nadveren (eller brødsbrydelsen)”, *Mod Målet* 31, nr. 5 (1971): 7–8, 13–14.

⁴¹ Kofod-Svendsen, Københavns Universitet, og Teologiske Fakultet, *Teologi og konsekvens*, 116.

⁴² Kofod-Svendsen, Københavns Universitet, og Teologiske Fakultet, 117.

⁴³ Flemming Kofod-Svendsen, Samtale om Poul Madsen, 1. august 2020, @ 08:10. Kofod-Svendsen fortæller hvordan at PM gav styrtende med penge til KFS under sin tid som generalsekretær.

Mod Målet, dernæst hans forfatterskab i form af kristelige og opbyggelige bøger,⁴⁴ og til sidst PMs bredere virke udadtil som foredragsholder i forskellige sammenhænge og bestyrelsesmedlem i f.eks. LFKF, som PM var med til at grundlægge og forme.⁴⁵

PM gik i grundskole og i gymnasiet på Metropolitanskolen og blev i juni 1934 nysproglig student.⁴⁶ Seks år senere blev PM cand.jur. den 22. maj 1940.⁴⁷ Året efter blev PM gift med Thyra Fenger, Thyra og PM var gift i 19 år frem til 1960, hvor Thyra døde af sygdom.⁴⁸

PMs liv med Mod Målet og KF kunne være emner for selvstændige afhandlinger, men her må jeg begrænse det til enkelte overskrifter.

Samme år, som PM blev cand.jur., blev han ansat som sekretær i Socialministeriet, hvor han senere blev fuldmægtig. Han arbejdede der i 10 år frem til 1950.

I år 1947 købte PM forlaget ”Det Salige Haab” for 8.500 kr. af Elna Sørensen, der var enke til den oprindelige ejer.⁴⁹ På forlaget udgav PM bladet ”Det Salige Håb”, som dog hurtigt blev omdøbt til Mod Målet taget fra Fil. 3, 13-14. PM var bladets redaktør og hovedskribent frem til sin død i 2009, altså 62 år.

Som PM selv beskriver det, havde krigsårene givet anledning til at stille store spørgsmål til livet. PM begyndte at studere Jeremias bog på egen hånd. Dette ledte til, at PM begyndte at holde offentlige bibeltimer. Arbejdet var tiltænkt som et tværkirkeligt tilbud til alle interesserede. Det var ikke en menighed og skulle ikke være det.⁵⁰

1.6.1 Hvide Marker vurderes i Kristeligt Dagblad

I 1951 tog man spørgsmålet om Hvide Marker op i Kristeligt Dagblad. Her bad man PM afgive forklaring i en kronik over, hvad bevægelsen gik ud på. Desuden blev der også fra redaktionens side taget stilling. Begge disse indlæg blev bragt i præsteforeningens blad, hvor man også ønskede klarhed over den nye bevægelse:

⁴⁴ Madsen, Samtale om Poul Madsen.

⁴⁵ Poul Madsen, ”Hvad ser du?”, *Mod Målet* 31, nr. 11 (1971): 15 Hovedbestyrelsen for landsforeningen til oprettelse af kristne friskoler, præsenteres som konstitueret og PM er næstformand.

⁴⁶ Madsen, Samtale om Poul Madsen, @08.00.

⁴⁷ ”Eksamensbevis - Cand. Jur. Poul Madsen”, 1940. Se bilag

⁴⁸ Poul Madsen, ”Hendes husbond synger hendes lov”, *Mod Målet* 20, nr. 8 (1960): 1.

⁴⁹ ”Overdragelsesdokument - Købsbevis”, 1947. Se bilag

⁵⁰ Poul Madsen, ”Hvide Marker. En kort redegørelse for arbejdet og dets mål.”, *Mod Målet* 10, nr. 6 (1950): omslag ”Den eneste betingelse, der stilles for deltagelse i Hvide Markers møder og arbejder er, at ingen søger at hverve proselytter til sin egen kirke eller menighed. Det ligger ganske udenfor Hvide Markers opgave at danne menighed. Vor opgave går ud på at søge at være til hjælp for alle Guds børn uanset deres opdragelse, sprog, hudfarve, nationalitet, men også uanset hvilket kristent trossamfund de tilhører.”.

”[Hvide Marker red.] har efterhånden vakt så megen opmærksomhed i kirkelige kredse, først og fremmest i København, men også ud over landet, at vi har fundet det rigtigt, at det får lov at præsentere sig selv for dette blads læsere, således som det sker i bladets kronik i dag.”⁵¹

I Kristeligt Dagblads indlæg blev der først understreget redaktionens store åbenhed ift. tværkirkeligt arbejde. De måtte dog stadig fremføre vigtige kritikpunkter af bevægelsen. Man lod sig anfægte af, at Hvide Markers tilhængere lod sig ”gendøbe” og den derpå følgende vægtlægning på det subjektive. Dette anså man som en ”sværmerisk tendens”. Det tredje kritikpunkt var PMs tale om, at de kristne skulle stå sammen for Kristi skyld og derfor også lade hver enkelt få sin frihed - også i dåbssynet. Kristeligt Dagblads vurdering af PMs standpunkt var her, at det var: ”uhyrlig naivt”.⁵² Trods den negative omtale i den brede kristenhed, steg tilslutningen dog stødt. I januar 1955 kan man således læse, at der nu inviteres til fast søndagsgudstjeneste i Grundtvigs hus begyndende 6. februar 1955.⁵³ I den forbindelse tog arbejdet også navneforandring fra Hvide Marker til Kristent Fællesskab.⁵⁴ I 1970 flyttede PM til Odense for at være med i menighedsarbejdet der, og omkring samme tid tilføjedes, PMs bror Ole Madsen, og Rino Lange (1934-2017) til Mod Målets redaktion.⁵⁵

1.6.2 Bruddet mellem KF og PM i 1990

I 1990 kom det til et brud mellem PM og KF. Årsagen, som PM beskriver det, var en uenighed om arbejdsmetoder. Ældsterådet i KF ønskede at følge den amerikanske missionsorganisation OM i deres udvikling, og PM mente, at det var at give køb på KF's identitet. Dette var den ydre og formelle årsag. I tillæg til dette var der naturligvis en mængde personlige forviklinger og kontroverser. PM beskriver selv begivenheden i retrospekt således:

”I 1990 oplevede jeg at blive kasseret af nære medarbejdere og lukket ude fra det arbejde, de ikke havde skabt, men Gud havde skabt ved mig. Jeg erkender min skyld. Jeg optræder ikke i angiverens og anklagerens rolle. Jeg beder dagligt for dem alle – og det med glæde. Men »svigte ideen«, som Kierkegaard siger, det kunne jeg ikke (...) Den ydre årsag til, at man viste mig ud, var, at jeg ikke kunne gå med til at åbne for tidsånden således, som Operation

⁵¹ ”Hvide Marker.”, *Præsteforeningens Blad* 1951 (1951): 281.

⁵² ”Hvide Marker.”, 281–82.

⁵³ Margit Gerda Fauregaard og Børge Fauregaard, Samtale om Poul Madsen, 29. juli 2020, @ 02:20. Ægteparret Børge og Margit Fauregaard, som var nære venner af PM, fortæller at tilslutningen til møderne kunne nå op over 1000 mennesker i Grundtvigs hus.

⁵⁴ Poul Madsen, ”Nytårsbrev” 15, nr. 1 (1955): omslag.

⁵⁵ Poul Madsen, ”Hvad ser du?”, *Mod Målet* 31, nr. 1 (1971): 15–18.

Mobilisering gjorde, da man der tog rock, drama og lignende metoder med ind som en væsentlig del af »vidnesbyrdet«⁵⁶.

PM mente, at KF bevægede sig i en æstetisk retning, hvilket var uforeneligt med at være efterfølgere af Kristus. Michael Bramming var på dette tidspunkt en ledende skikkelse i KF, og han berettede i et interview til Geir Lee, at årsagen til bruddet var, at PM ønskede for stor indflydelse i menighederne.⁵⁷

1.6.3 PM og Kingo

Omkring år 2003/4 udvikledes et venskab mellem den, på det tidspunkt, 88-årige PM og den 49-årige dr.teol., Anders Kingo. Begge havde oplevet at begrave deres hustru i en relativt ung alder, og begge var Kierkegaard-læsere.⁵⁸ Det nære forhold til Kingo i slutningen af PMs liv endte med, at Kingo forestod begravelsen, da PM døde 1. juli 2009.⁵⁹ Kingo sagde i sin tale over PM:

”Hans [PMs red.] liv blev med ord af Søren Kierkegaard – en indøvelse i kristendom. Og det var ham en dyb sorg, når dette åndens ord ikke fik lov at sætte rod og bære frugt i mennesker, han talte til eller med.”⁶⁰

PMs virke var overordnet set kendetegnet ved det opbyggelige arbejde gennem *Mod Målet*, gennem sine bøger og gennem sine prædikener og foredragsvirksomhed.

1.7 PMs syn på den fjerne historiske kontekst

I 1999 skrev PM artiklen ”Glæden og Sorgen over Danmark”⁶¹ med udgangspunkt i Poul Martin Møllers (1794-1838) liv og forfatterskab.⁶² Artiklen lader jeg danne udgangspunkt for PMs forståelse af den historiske fjern-kontekst. Titlen sigter til en vurdering af, hvad der var glædeligt, og hvad der var sorgfuldt ved Danmark i hhv. det 19. og 20. århundrede. Artiklen gør status på de åndelige og kulturelle spørgsmål og disses forhold til de materielle forhold. PM betragter spørgsmålet om ånden og kulturen i samfundet således, at der på den ene side er strømninger og personer, der forædler kulturen og mennesket og løfter individet op på et højere plan - og på den anden side er der strømninger og personer, der trækker individet ned i sølet og forfladiger sproget og kulturen. Ift. Danmark mener PM, at glæden over Danmark i det 19. århundrede var, at landet

⁵⁶ Poul Madsen, ”Mit Vidnesbyrd Om Kristent Fællesskab”, *Mod Målet* November-December 2005 (2005): 23.

⁵⁷ Lie, ”Poul Madsen og Kristent-Fællesskab-bevegelsen i Danmark”, 52.

⁵⁸ Madsen, Samtale om Poul Madsen, @ 1.33.00.

⁵⁹ Aksel Tarras Madsen, ”Forord”, *Mod Målet* 69, nr. 5 (2009): 3. ”Vi fik en velsignet begravelse den 11. juli 2009 fra Stenløse Kirke.”

⁶⁰ Anders Kingo, ”Ved Poul Madsens begravelse 11.-7.-2009.” (2009), 2.

⁶¹ Madsen, ”Glæden og sorgen over Danmark”.

⁶² ”Poul Martin Møller | lex.dk”, Den Store Danske, set 14. juli 2021,

https://denstoredanske.lex.dk/Poul_Martin_Møller. Kierkegaard var både en nær ven og elev af Poul Martin Møller.

besad en række åndelige ledere, som kunne løfte den jævne mand op, mens sorgen over Danmark i det 19. århundrede var de materielle forhold. Det 19. århundredes forhold kom af uklogt lederskab, som førte til statsbankerot, materiel fattigdom og armod, ugunstige krige og afgivelse af landområder.⁶³ Omvendt var Sorgen over Danmark i det 20. århundrede, at de opbyggelige åndelige ledere i det 19. århundrede ikke var blevet erstattet af nye ledere. Derimod havde stærke destruktive kræfter i kultureliten ledt landet og folket ned i stadigt dybere mørke. Ifølge PM har glæden over Danmark i det 20. århundrede været den materielle rigdom og velstand, som var utænkeligt for tidligere generationer.

Ifølge PM var Danmarks opbyggelige åndelige ledere i det 19. århundrede Poul Martin Møller, Grundtvig, Ingemann og Kierkegaard. Ifølge PM udgjorde arven fra disse tilsammen danskhedens åndelige fundament. Da Brandes (1842-1927) og med ham, kulturradikalismen, begyndte at nedbryde dette fundament, var der ingen tilbage, der kunne hamle op med Brandes og forsvare arven fra det 19. århundrede.

Med Brandes i spidsen blev ægteskabet erklæret hykleri og troen på Gud erklæret overtro. Litteraturen skulle ikke forskønne, men være realistisk og sætte problemer under debat.⁶⁴ Det 19. århundredes opbyggelige ledes plads i Danmarks historie er for PM et konkret argument for, at den sande forandring og det sande fremskridt ikke kommer gennem revolution, men gennem den åndelige opbyggelse. At den åndelige opbyggelse er det, der skal frelse både den enkelte i eskatologisk forstand, men også samfundet i tiden, er med til at forklare, hvad PM ville opnå med sin Kierkegaard-inspirerede evangelisation i AFL:

”Han [Grundtvig red.] løftede bondestanden op til at blive ligemænd med godsejere og adelsfolk, ikke gennem oprør og revolution, men gennem oplysning (folkehøjskolerne), salmesang og folkelige sange (»Hvad solskin er for den sorte muld, er sand oplysning for muldens frænde).«”⁶⁵

Midt i kulturradikalismens mørke var der dog ifølge PM et lyspunkt blandt nogle få jævne danske mænd og kvinder. Disse stillede sig bevidst uden for det etablerede kulturliv og bevarede dermed noget af den åndelig arv. For PM var den Indre Missionske vækkelse i den henseende en positiv modkraft i tiden omkring århundredeskiftet. Ifølge PM var troen på Kristus og det særlige danske, kristne menneskesyn noget af det, som mistedes, da Brandes lykkedes med sit opgør med den

⁶³ Madsen, “Glæden og sorgen over Danmark”, 12.

⁶⁴ “Georg Brandes | lex.dk”, Den Store Danske, set 11. september 2021, https://denstoredanske.lex.dk/Georg_Brandes.

⁶⁵ Madsen, “Glæden og sorgen over Danmark”, 12.

nedarvede åndelige tradition fra første halvdel af det 19. århundrede.⁶⁶ Brandes ønskede, at Danmark skulle følge med i udviklingen på den internationale scene, der var grebet af den revolutionære stemning:

”Han nærrede nærmest foragt for Danmark, der forekom ham at være sakket agterud af Frankrig og de andre »fremskridtsorienterede kulturnationer«.”⁶⁷

Tanken om fremskridt, fornyelse og udvikling var vigtig for PM, men der måtte være en målestok for, hvad der var frem og tilbage. Ifølge PM stod borgerne i Danmark nu overfor en kulturel påvirkning, der brød ned snarere end at bygge op. Dette var en del af forklaringen på situationen, som den så ud omkring 1970’erne. I det følgende ser jeg nærmere på den nære kontekst for AFL.

1.8 PMs syn på den nære historiske kontekst

Jeg vil ikke foretage en redegørelse for ungdomsoprøret, de associerede bevægelser og samfundsdynamikker, der fandt sted fra midten af 1960’erne og op i 70’erne, da de er rigt beskrevet andetsteds.⁶⁸ Derfor vil jeg hovedsageligt tage udgangspunkt i, hvordan PM selv beskrev sin tid. Først gennemgår jeg dog kort nogle af de nøgleord og tal, jeg finder relevante for forståelsen af PMs synspunkt. Tiden op til og efter udgivelsesåret i 1972 var en tid, hvor samfundets sekularisering og linjerne mellem det kristelige og sekulære i en rasende fart blev trukket skarpt op. Moralske værdier med hjemmel i kristendommen blev i vid udstrækning taget op til revision. Den seksuelle frigørelse og moralske forskydning i samfundet blev mærkbar på flere fronter. Lovliggørelsen af billedpornografien i 1969 er et konkret eksempel.⁶⁹ Med nymarxismen og ungdomsoprøret fulgte en relativt stor bevægelse af udmeldelser af folkekirken. Man kan se statistisk, hvordan forandringerne i samfundet satte sig igennem i folkekirken. Tilslutningen til barnedåben var stor i befolkningen frem til 1960 med hele 93% i hovedstadsområdet. Fra 1965 til 1975 faldt tilslutningen med 30%; fra 91% til 61%.⁷⁰ En betydelig sekulariserings-markør. I resten af landet var faldet knap så kraftigt, men den overordnede bevægelse var den samme. En større del af befolkningen voksede op med et aktivt fravalg af kirken.

PM gav sin mening tilkende om samfundets udvikling (*afvikling* i PMs øjne) i Mod Målet. I det følgende vil jeg se nærmere på, hvordan PM forholder sig til den historiske nær-kontekst ved at fokusere særligt på to aspekter, hvor PM ikke blot kommenterede skriftligt, men også aktivt

⁶⁶ Madsen, 13.

⁶⁷ Madsen, 13.

⁶⁸ Morten Bendix Andersen og Niklas Olsen, 1968: *dengang og nu* (Museum Tusculanums Forlag, 2005). Se fx

⁶⁹ Kurt E. Larsen, *Fra Christensen til Krarup: dansk kirkeliv i det 20 århundrede* (Fredericia, Denmark: Kolon, 2007), 27.

⁷⁰ Larsen, 80.

involverede sig imod det, han så som en tilbagegang for samfundet. Dette giver et indblik i, hvordan PM fortolkede og fremstillede forandringerne i sin samtid.

1.8.1 Uddannelse

I slutningen af 1960'erne kulminerede den gradvise sekularisering af skolevæsenet med, at folkeskolens ellers så tætte samarbejde med folkekirken blev helt opløst. Oprindeligt var skolevæsenet et kirkeligt foretagende i Danmark. Modellen byggede på, at den Evangelisk Lutherske stat havde til opgave at oplære borgerne religiøst og etisk. Thorkild C. Lyby skriver om, hvordan det forhold er synligt i almueskoleloven fra 1814:

”(...) at der ved børnenes undervisning skal tages hensyn til at danne dem til gode og retskafne mennesker i overensstemmelse med den evangelisk-kristelige lære samt til at bibringe dem de kundskaber og færdigheder, der er nødvendige for at blive nyttige borgere i staten”.⁷¹

Det var ud fra denne formålsbestemmelse, at skolerne var underlagt kirkeligt tilsyn ved præst, provst og biskop.⁷² Det kirkelige tilsyn forsvandt endeligt i 1970, og i stedet kom den obligatoriske integrering af seksualundervisningen i folkeskolen.⁷³ Ifølge PM gjorde dette, at forældrene mistede kontrollen med, hvad børnene blev undervist i og i hvilke fag. Reaktionen kom hurtigt fra den kirkelige højrefløj. I juli-udgaven af *Mod Målet* i 1971 behandler PM spørgsmålet om, hvorvidt der nu er behov for at oprette kristne friskoler.⁷⁴ PMs budskab er, at skolernes undervisning på dette nye grundlag ikke længere kan betegnes at være *vederhæftig*:

”Hvad seksualundervisningen angår, synes det at være et darwinistisk antikristeligt grundlag, hvor begrebet synd slet ikke eksisterer. Administreret af gudløse lærere vil undervisningen nemt blive en indføring i, hvordan man bedst kan øve utugt, uden at følgerne bliver for slemme”.⁷⁵

Ifølge PM kan denne tilgang til seksualundervisningen på ingen måde forsvares videnskabeligt, da videnskaben ikke beskæftiger sig med spørgsmål om synd og ikke-synd. Ifølge PM er det i vid udstrækning et darwinistisk menneskesyn, der ligger i grunden af tiltaget:

⁷¹ Larsen, 29–32; Lyby C Thorkild, “Danmark: Fra konfessionel til sekulariseret skole”, i *Nordiske folkekirker i opbrud: national identitet og international nyorientering efter 1945* (Århus: Aarhus universitetsforlag, 2001), 332.

⁷² Thorkild, “Danmark: Fra konfessionel til sekulariseret skole”, 332.

⁷³ “seksualundervisning | lex.dk”, Den Store Danske, set 3. oktober 2020, <https://denstoredanske.lex.dk/seksualundervisning>.

⁷⁴ Poul Madsen, “Hvad ser du?”, *Mod Målet* 31, nr. 7 (1971): 17.

⁷⁵ Madsen, 16.

”Dette vil mange af os ganske enkelt ikke finde os i. Min søn vil aldrig komme til at deltage i en sådan uvederhæftig undervisning. Han er ikke et dyr. Han er et lille menneske, skabt i Guds billede. Hans liv skal ikke udleveres til synd og fornedrelse. Han skal ikke drages uden for kærlighedens og glædens og livsfyldens område af lærere, hvis ”glæde” og ”livsudfoldelse” og ”naturlighed” ligger i synden.”⁷⁶

Ifølge PMs synspunkt var tiltaget et forsøg på at påtvinge hele befolkningen, startene med børnene, et fornedret og usandt menneskesyn. At PM ganske enkelt ikke ville finde sig i det, skulle tages meget bogstaveligt. Månedet efter kunne PM præsentere vedtægterne for den nyoprettede forening; LFKF,⁷⁷ og i november-udgaven af *Mod Målet* præsenteredes den nyligt konstituerede hovedbestyrelse for foreningen. Som næstformand stod: ”Redaktør, cand. jur. Poul Madsen”, herudover var også bestyrelsesmedlem ”højskolelærer, cand. theol. Niels Ove Rasmussen”.⁷⁸ Projektet havde altså til at begynde med en tværkirkelig konservativ profil. Dette ændrede sig dog et par år senere, hvor man i september 1973 kunne læse i *Mod Målet*, at PM var trådt ud af bestyrelsen:

”Ændringen skulle gøre det lettere for vores lutherske venner at få støtte til deres arbejde fra deres egne kredse der (desværre!) endnu ser med en del skepsis på et samarbejde med kristne uden for den lutherske observans.”⁷⁹

Skolesagen var det vigtige for PM, og hvis han kunne fremme og styrke sagen ved at lade bestyrelsen bestå udelukkende af konfessionelle lutheranere, var det ikke et problem.

1.8.2 Abort

Den anden sag, PM tog aktivt del i, var spørgsmålet om abort. I 1970 blev Abortlovgivningen betydeligt lempet, før den blev endelig frigjort i 1973.⁸⁰ PM gik aktivt ind i kampen mod lovgivningsforslaget. Sammen med redaktionsmedarbejderen Rino Lange skrev PM en pjece imod lovforslaget. Pjecen blev trykt i 200.000 eksemplarer og uddelt i alle store byer i midten af januar 1973. *Mod Målets* redaktion opsummerede pjecens budskab med ordene:

”Der gøres i pjecen rede for, at fri abort er det samme som drab og burde kaldes fosterdrab, at den der udrydder, hvad Gud har skabt, er skyldig over for både Gud og mennesker, og at Guds vrede med rette rammer et folk, der på så afgørende et område bryder med Gud og

⁷⁶ Madsen, 16.

⁷⁷ Poul Madsen, ”Hvad ser du?”, *Mod Målet* 31, nr. 8 (1971): 18.

⁷⁸ Madsen, ”Hvad ser du?”, 1971, 18.

⁷⁹ Poul Madsen, ”Hvad ser du?”, *Mod Målet* 33, nr. 9 (1973): 17.

⁸⁰ Larsen, *Fra Christensen til Krarup*, 26.

livets fundamentale love. Pjecen er et led i udbredelsen af evangeliet og vil formentlig give os anledning til at forkynde og forsvare vores tro.”⁸¹

Få måneder senere den 27. marts 1973 holdt PM en tale imod abortlovforslaget i Folketinget for udvalget angående abortlovforslaget. Talen bragtes efterfølgende i Mod Målet i juni 1973.⁸²

1.8.3 PMs tale i folketinget

Man præsenterede sig som initiativtagerne bag den landsomfattende protest mod abort, og i talen ønskede man at angive, hvorfor lovforslaget var særligt ”skæbnesvangert” og ”reaktionært”. I talen fremførtes tre hovedsynspunkter; de medicinske, juridiske og de etiske. Under medicinske synspunkter fremførtes, at livet begynder ved undfangelsen, og enhver tidsbestemt grænse for abort er arbitrær. Den biologiske udvikling af legemet blev beskrevet, inklusiv hvornår barnets hjerte slår sit første slag. De juridiske synspunkter tog udgangspunkt i, at man med abortlovgivningen ville bane vejen for at kunne udrydde et arveberettiget individ, hvilket er meningsløst. Desuden fremhævedes FN’s generalforsamling af 1959 om, at børn:

”skal sikres særlig omsorg og særlig beskyttelse, også juridisk, såvel *før* som efter fødslen”.⁸³

Et af de etiske synspunkter var, at lovforslaget er et tilbageskridt for menneskeheden. Denne del af argumentationen hvilede på, at PM anskuede samfundets menneskesyn som noget, der over tid udviklede sig fra det hedenske lave menneskesyn til det kristne ophøjede menneskesyn, hvor hvert menneske er Guds højeste skabning. Det er ud fra dette grundsyn, at PM bruger begrebet ”reaktionært” om lovforslaget. Den gængse anklage mod de evangeliske kristne, der var imod legaliseringen af abort, var, at det var dem, der var reaktionære, men ud fra PMs synspunkt var tiltaget et tilbageskridt for mennesket. Lovforslaget kom i forlængelse af det, som PM så som en hel række af reaktionære tiltag:

”Man har åbnet for *pornografi* i snart enhver form for skamløshed. Tinget lovede ganske vidst, at ingen borger skulle være tvunget til at se den slags ækelheder, men løftet blev som så mange andre politiske løfter ikke holdt (...) Tinget har dernæst påtvunget alle børn en *integreret sexualoplysning* i folkeskolen og vel at mærke *uden normer*, der åbner for pornografisk påvirkning i skolerne og nedbryder respekten for ægteskabet.”⁸⁴

⁸¹ Madsen, ”Hvad ser du?”, 1973, 19.

⁸² Madsen, ”Hvad ser du?”, 1973.

⁸³ Madsen, 15; ”UN Declaration on the Rights of the Child (1959)”, set 11. september 2021, <https://archive.crin.org/en/library/legal-database/un-declaration-rights-child-1959.html>.

⁸⁴ Madsen, ”Hvad ser du?”, 1973, 15–16.

At nedbryde respekten for ægteskabet er ifølge PM at være samfundsopløsende. Respekten for ægteskabet blev nedbrudt gennem den samlede virkning af den frie abort, den frie pornografi og den normløse seksualoplysning. Sidstnævnte oplyste om den ”konsekvensløse” utugt, som blev faciliteret bl.a. af den frie abort. At nedbryde respekten for ægteskabet var ifølge PM at normalisere utugt, da ægteskabet, ifølge PM, er den Gudsgivne ramme for den seksuelle udfoldelse. For PM var ægteskabet mellem mand og kvinde en del af Guds oprindelige intention med skaberværket, en hellig skabelsesordning og samfundets mest grundlæggende element.⁸⁵ Samfundets fælles opfattelse af sædelighed var nu ved at ændre sig således, at de etiske spørgsmål ift. sex og familie m.m. i langt højere grad var op til det enkelte menneske. For PM var dette ikke en ubetydelig ting eller blot en privatsag for hvert individ. De etiske spørgsmål, som i første omgang er private forhold mellem enkelte borgere, er i anden omgang en del af en bevægelse, der både nedbryder samfundet og nedkalder Guds dom over landet:

”Nu fortsætter man med at ville legalisere *fosterdrab*. Det hele hænger sammen i et hedensk menneskesyn, der vil føre vort folk dybere og dybere ned i opløsning og elendighed. Vi advarer tinget herimod. Hvis man i folketinget træder Gud den Almægtige og hans bud under fod, vil følgerne naturligvis blive rædselsfulde.”⁸⁶

Ifølge PM stod man som samfund overfor en skillevej eller et vendepunkt i historien. PM betoner, at Folketinget går imod deres Gudsgivne ansvar og opgave.

Ud fra min gennemgang af den historiske kontekst har Danmarks kulturelle og åndelige sundhed ifølge PM været for nedadgående siden slutningen af det 19. århundrede. Den destruktive udvikling kulminerede, som PM så det, i hans egen tid. Ingen har formået at videreføre arven fra det 19. århundredes åndelige ledere i høj nok grad til at modvirke den negative udvikling, der startede med Brandes. Det giver mening at tænke, at PMs opfattelse af sin livsopgave var at sætte sig selv i forlængelse af og videreføre arven og opgaven fra det 19. århundredes hold af stærke åndelige ledere. Ud fra dette synspunkt var evangelisation i form af AFL en lille del af svaret på denne livsopgave.

⁸⁵ Poul Madsen, *Det Hellige Ægteskab* (København, 1953), 10–12”Det er selve samfundets fundament. Hvert eneste godt hjem er en grundpille i samfundsbygningen. Forsvinder de gode hjem, opløses samfundet. Det børnene tager med sig ud i livet fra deres hjem, kommer til at præge samfundet, hvis åndelige, materielle og kulturelle udvikling for en stor del bestemmes af den grund der lægges i hjemmene.

⁸⁶ Madsen, ”Hvad ser du?”, 1973, 16.

2 Kierkegaard som fortolkningsnøgle

2.1 Kierkegaards indflydelse på PM frem til udgivelsen

Jeg vil hævde, at noget af det første man lægger mærke til, når man tager værket i nærmere betragtning, er dets form. Med *form* hentyder jeg bredt til, hvordan bogen fremstår for læseren. Her er det tydeligt, at Kierkegaard har haft en betydning for PMs arbejde med værket. Inspirationen fra Kierkegaard kommer i første omgang til udtryk ved det pseudonyme element. Når man læser bogen, ser man yderligere, at bogens iscenesættelse, ironien og de forskellige genrer bogen indeholder også peger på, at man har med en forfatter at gøre, der i et eller andet omfang har været en Kierkegaard-læser. Frem til 1972 har det dog været relativt skjult i PMs skriftlige virke, at han har læst og anvendt Kierkegaards forfatterskab. Der har dog været enkelte indikationer op gennem årene i PMs skriftlige virke på, at PM var begyndt at interagere med Kierkegaard. I det følgende vil jeg fremsætte en kort redegørelse for, hvornår og hvordan PM begyndte at interagere med Kierkegaards forfatterskab.

2.1.1 To indikationer på Kierkegaards indflydelse på PMs teologiske horisont

De første indikationer på, at Kierkegaard er blevet en del af PMs teologiske horisont, får vi fra kilder udenfor AFL. Den første af disse indikationer kommer allerede i 1950'erne og er fra PMs ugentlige offentlige Bibelundervisning, som på det tidspunkt blev afholdt i Grundtvigs Hus. Talerne fra den ugentlige Bibelundervisning kunne efterfølgende købes som små hæfter via Mod Målets forlag. Blandt disse har hæfte nr. 39 titlen "Kierkegaard In Memoriam". Dette hæfte indeholder en tale, som er den sidste i en serie om 2. Peters Brev. Hæftet er ikke dateret, men ud fra titlen om ihukommelsen af Kierkegaard og ud fra indholdet, hvor 100 året for Kierkegaards død omtales flere gange, kan hæftet dateres til 1955. Hæftets indre vidnesbyrd ift. datering bekræftes i Mod Målet

1955 nr. 11, hvor man finder en annonce om ”Bibelhæfterne”. Her kan man se, at der indtil nu er udgivet i alt 34 hæfter. I bunden af annoncen kan man læse:

”Endnu fem bibelhæfter over Peters breve tænkes udsendt inden jul.”⁸⁷

Ud fra denne information er hæftet altså det femte af de ovenstående, og dermed kan man datere det til ultimo 1955. PM stiller spørgsmålet om, hvad det egentlig var, Kierkegaard ville adressere med sin forkyndelse. PM er kommet frem til, at Kierkegaard havde særlig fokus på, at sand kristendom kan opsummeres over to ord: ”lidelse” og ”lidenskab”.⁸⁸ Disse citeres som en væsensbestanddel af sand kristendom:

”Hvad nytter det, at man 100 år efter hans død gør hans ord til genstand for skrivebordsstudier, når man stadig lever videre i den samme lidenskabsløse slendrian!”⁸⁹

Dette første tilfælde, vi kan bevidne af PMs interaktion med Kierkegaards forfatterskab, lægger vægt på, at Kierkegaard har noget at tilbyde ift., at kristendommen skal være autentisk, og at studiet af Kierkegaard skal være passioneret og tæt forbundet til et kristent fromhedsliv. PM anvender Kierkegaard som udgangspunkt for at advare imod teoretiseringen. Lidenskab er forbundet med handling, som står i modsætning til ”skrivebordsstudier” og den ”lidenskabsløse slendrian”. Lidelse i form af selvopofrelse, og lidenskab som modsætning til det ligegyldige, kyniske og afstumpede, bliver senere et centralt tema for AFL. I AFLs formmæssige Diapsalmata-inspirerede kapitel lader PM en af værkets aktanter skrive følgende vurdering af Kierkegaards forfatterskab:

”Det væsentligste hos *Kierkegaard* er ikke hans filosofiske afhandlinger eller opbyggelige taler, men hans sidste flyveskrifter. De første kræver et noteapparat og driver ikke læseren fra skrivebordet, De sidste forstås af enhver og driver til handling som alt væsentlig, der er sagt enkelt”.⁹⁰

Flyveskrifterne er en henvisning til Kierkegaards skrivelier i ”Øieblikket”.⁹¹ Citatet viser, at der er en stor grad af kontinuitet i PMs Kierkegaard-læsning på dette punkt. PM bruger endda den samme metafor, *skrivebordet*, i både hæftet fra 1955 og i AFL fra 1972. Skrivebordet må ikke holde én fast. Det, der gøres ved skrivebordet, skal drive mennesket væk fra skrivebordet - drive til handling.

⁸⁷ Poul Madsen, ”Bibelhæfterne”, *Mod Målet* 15, nr. 11 (1955): 13.

⁸⁸ Poul Madsen, *Søren Kierkegaard in Memoriam - (Peters andet brev, sluttet)*, bd. 1955, Bibelundervisning 39 (Mod Målet, u.å.), 22.

⁸⁹ Madsen, 1955:25.

⁹⁰ Madsen, *Antiforfladigelsesloven*, 23.

⁹¹ Søren Kierkegaard, *Søren Kierkegaards Skrifter*, red. Niels Jørgen Cappelørn m.fl., Søren Kierkegaards skrifter 13 (København: Gads Forlag, 2009).

Den næste indikation på, at Kierkegaard er blevet en del af PMs teologiske horisont, finder man i juni-udgaven af *Mod Målet* i 1959. Her finder man en samling af små opbyggelige sentenser eller aforismer samlet med overskriften ”Sædekorn”.⁹² PM benytter Kierkegaards forfatterskab med et kristeligt opbyggeligt formål. Efter disse to indikationer om Kierkegaards betydning for PM i 1950’erne, skal vi helt frem til AFLs udgivelse, før han dukker op i forfatterskabet igen.⁹³

2.2 Der Grosse Däne – PMs fremstilling af Kierkegaard

I maj 1985 holdt PM to foredrag om Kierkegaard i Krelingen, Tyskland.⁹⁴ Foredragene udkom i juli 1985 som en samlet artikel i *Mod Målet*. Artiklen bekræfter tendensen, man ser i PMs interaktion med Kierkegaards forfatterskab i tiden op til AFLs udgivelse – PM læser Kierkegaard opbyggeligt/religiøst. I det følgende vil jeg forsøge at gengive hovedlinjerne med fokus på det, der er mest relevant ift. mit speciale. Det, der gengives, er udtryk for PMs Kierkegaard-læsning. Artiklen indleder med at gøre en skelnen mellem det, PM kalder det ”dagsaktuelle” og det ”virkeligt aktuelle”. Det dagsaktuelle er det, der beskæftiger sig med timelige forhold. Det virkeligt aktuelle er det, der beskæftiger sig med evige forhold. PM skriver i indledningen:

”Søren Kierkegaard ville i dag ikke interessere sig for fredsbevægelserne, Øst-Vest-forhandlinger, atom- og brintbombe, EF, fordi alt dette kun er dagsaktuelt. Det, der ville optage ham dag og nat, er spørgsmålet om det enkelte menneskes, først og fremmest hans eget, forhold til Gud. Det spørgsmål er altid aktuelt, uafhængigt af hvilket århundrede man lever i. Det er evighedsaktuelt.”⁹⁵

PM sætter med sin forståelse af Kierkegaard sin tids mest presserende og alvorlige geopolitiske emner i kategori med det *dagsaktuelle*. Det, der hos Kierkegaard, ifølge PM, er *virkeligt aktuelt* og har *evighedsvægt* er ”det enkeltes menneskes, først og fremmest hans eget, forhold til Gud”. Ifølge PM er det enkelte menneske, og dennes relation til Gud, essensen hos Kierkegaard:

”Den afgørende kategori for Søren Kierkegaard er ikke staten eller samfundet eller klassen, men »hin enkelte«. Det er ikke muligt at gengive disse to danske ord på noget fremmed sprog. Der ligger ikke blot i det, at hvert enkelt menneske er helt alene overfor Gud med sit

⁹² Søren Kierkegaard, ”Sædekorn”, *Mod Målet* 19, nr. 6 (1959): omslaget.

⁹³ Jeg har ikke fundet andre spor af Kierkegaard i PMs tekster i de mellemliggende 13 år.

⁹⁴ Poul Madsen, ”Hvad ser du?”, *Mod Målet* 45, nr. 6 (1985): 18. Månedens før udgivelsen af artiklen skrev PM i *Hvad ser du?*: ”Den 1. maj havde jeg den glæde i *Krelingen* i *Tyskland* at tale to gange til en skare evangelisk-lutherske præster fra den tyske *Landeskirche* om vor store landsmand *Søren Kierkegaard*. Han omtales dernede som *der Grosse Däne*. (...) Præsterne var dybt berørt.” (Det er i øvrigt tanken, at disse to foredrag skal offentliggøres i *Mod Målet*. Så er læserne hermed advaret!)” - oprindelig kursivering.

⁹⁵ Madsen, ”Der grosse Däne”, 3.

ansvar, men også dette, at han, alene med Gud, er en undtagelse, der udskiller sig fra flertallet.”⁹⁶

PM knytter an ved Kierkegaards betoning af ”hin enkeltes” forhold til Gud, som betyder, at alle andre forhold underordnes dette ene forhold, inklusiv det politiske. På Kierkegaards tid var Hegel den dagsaktuelle filosof. Ifølge PM hans tids dagsaktuelle filosof derimod Karl Marx. Begges brøde var, at de ikke så nogen grænser for menneskets fornuft i søgen efter sandhed, og Marx især ”fornægtede den oversanselige virkelighed”.⁹⁷

”Disse filosoffer vender opmærksomheden bort fra »hin enkelte« og samler den om staten, om samfundets omformning, i marxistisk tænkning via klassekampen til det klasseløse samfund, der da skal være »paradis« på jord! Det er ikke svært at se, at der dermed banes vej for en forgudelse af staten og det jordiske, timelige liv, og at man samtidig afskriver troen på en oversanselig evig verden. Ikke blot det, man degraderer også mennesket til et artsvesen uden absolut ansvar – og dermed lægger man grunden til den relativisering af værdierne, som præger det moderne menneske.”⁹⁸

Ifølge PM er konsekvensen af en forkert sondring mellem det dagsaktuelle og det virkeligt aktuelle en åndelig undergang for mennesket. Når mennesket tillægger det dagsaktuelle evighedsbetydning, er det en form for afgudsdyrkelse. Ifølge PM gør dette, at staten som institution ophøjes til en guddommelig plads, og samtidig degraderes det enkelte menneske til et ”artsvesen”, dvs. en del af massen uden individualitet. Når mennesker ikke længere er ”hin enkelte”, men blot en del af arten, mistes det direkte ansvar overfor Gud og med denne bevægelse forsvinder moralen.

2.2.1 Stadieteorien hos Kierkegaard ifølge PM

Dette leder PM videre til en redegørelse for menneskesynet hos Kierkegaard. Man må ifølge PM, med Kierkegaard, stille det virkeligt aktuelle spørgsmål om, hvad et menneske er. Svaret på dette kan ikke tænkes frem, men skal åbenbares i Guds ord. PM gengiver Kierkegaards definition; et menneske er:

”en syntese af to helt forskellige kvaliteter, således at vort væsen består af to absolutte modsætninger; han kalder dem: timelighed og uendelighed, det endelige og det uendelige, eller: nødvendighed og frihed – Bibelen kalder det stov og ånd eller: legeme-sjæl og ånd.”⁹⁹

⁹⁶ Madsen, 3.

⁹⁷ Madsen, 3.

⁹⁸ Madsen, 3–4.

⁹⁹ Madsen, 4.

Når man således har fundet af, hvad et menneske er, er det næste spørgsmål, der melder sig, spørgsmålet om, hvordan et menneske skal leve. De to led i syntesen skal stå i dette rette forhold til hinanden, hvilket betyder, at den evige kategori må være den styrende del af syntesen.¹⁰⁰ PM nævner ikke i sin redegørelse stadieteorien, men for mig står det klart, at den struktur, der er i stadieteorien, ligger til grund for den videre beskrivelse, PM foretager i artiklen, hvor han redegør for Kierkegaards tre arketyper; æstetikerens, etikeren og den religiøse.

2.2.2 Æstetikerens

Æstetikerens problem er, at han gør den timelige del i den menneskelige syntese til den styrende del. Dette gør langt de fleste mennesker – dog på mange forskellige måder. PM henviser til, at Kierkegaard har beskrevet en mangfoldighed af udtryk for æstetiske livsholdninger især i ”Enten-Eller”¹⁰¹ og ”Stadier på Livets vej”.¹⁰² Fælles for alle æstetikere er, at de, ved at gøre timeligheden til den styrende kategori i den menneskelige syntese, forsøger at tilintetgøre det evige. Dette er imidlertid umuligt. Det evige kan ikke udslettes.

”Den æstetiske holdning er i virkeligheden fortvivlelse, så sandt det afgørende led i den menneskelige syntese lider.”¹⁰³

Æstetikerens undertrykker evigheden, så den ikke kan gøre sig gældende, derfor kan man godt være fortvivlet uden at være klar over det. Det *dagsaktuelle* er menneskers redskab til at undertrykke det evige.¹⁰⁴ Æstetikerens lever på denne måde i oprør med tilværelsen og med Gud. Æstetikerens kræver de ting, kun Gud kan give, men han vil have dem uden Gud. Midt i alt dette er fortvivlelsen tilstede i baggrunden. Der kan dog ske det, at fortvivlelsen på grund af en krise bryder igennem. I denne krise bliver der plads til, at det evige kan gøre sig gældende:

”Når fortvivlelsen bryder frem hos en livsnyder, en mand eller kvinde, der ellers har været tilfreds med tilværelsen, da kan det ske, at det evige med sine fordringer viser sig for ham/hende.”¹⁰⁵

Æstetikerens begynder at blive opmærksom på ansvaret og alvoren, og at han/hun har evighedsbetydning. Dette er overgangen til det etiske stadium.

¹⁰⁰ Madsen, 4.

¹⁰¹ Søren Kierkegaard, *Søren Kierkegaards skrifter* 2-3, red. Niels Jørgen Cappelørn m.fl. (København: Gad, 1997).

¹⁰² Madsen, ”Der grosse Däne”, 4; Søren Kierkegaard, *Stadier paa Livets Vei*, Søren Kierkegaards skrifter 6 (S.l.: Gad, 1999).

¹⁰³ Madsen, ”Der grosse Däne”, 4.

¹⁰⁴ Madsen, 4.

¹⁰⁵ Madsen, 5.

2.2.3 Etikeren

Sokrates var hedenskabets fremmeste etiker, der gik i døden for sin tro. Men den egentlige etiske fordring ligger i Guds lov. Det er Guds lov, som den er fremsat i bjergprædikenen, der burde være etikerenes målestok. De fleste etiske nøjes dog med en mindre, mere håndterbar, målestok. Det er typisk blot samfundets love og en god borgelig moral. Etikeren opstiller en model, hvor han kan realisere de absolutte fordringer her i tiden. Problemet er, at det ikke er en virkelig absolut størrelse. Etikerenes absolutte fordring er kun absolut for ham selv. Det er etikeren, der er centrum for fordringen. I mødet med Jesu absolutte fordring fra Bjergprædikenen bryder etikerenes projekt sammen:

”Den er Guds fordring: »Vær da fuldkomne, som jeres himmelske Fader er fuldkommen! (...) Han oplever, at han ikke kan virkeliggøre den ufravigelige fordring her i tiden (...) Da oplever han den fortvivlelse, der enten fører til resignation (»vi er jo kun mennesker!«) eller driver ham frem imod Kristus, med andre ord enten en bedrøvelse til død eller til liv.”¹⁰⁶

Forkyndelsen kan bringe etikeren ud af det bedrag, som siger, at han selv kan realisere den absolutte etiske fordring. Etikeren bliver fortvivlet, fordi han ser sit projekt smuldre, og den eneste udvej er gennem Kristus. Fortvivlelsen bliver en mulig overgang til det religiøse stadium.

2.2.4 Den religiøse

I det religiøse stadium er mennesket på vej til at blive det, Gud har tiltænkt med mennesket. Men hvis man virkelig skal blive det, man bør være for Gud, må man lære Kristus at kende, som han er. Man må ikke danne en Kristus i sit eget billede. At lære den sande Kristus at kende er overgangen til det religiøse stadium. Overgangen indebærer, at etikeren gennem sit syn på Kristus indser sin egen utilstrækkelighed:

”På afstand af Kristus kan man uden sjælekvaler bilde sig ind, at man tror på ham – men kommer man ham nær, eller rettere: træder han os nær ind på livet, da bryder det sammen for os, thi i hans nærhed afsløres vi totalt – vor synd står os for øje nat og dag og bliver en ulidelig byrde – hans nåde bliver da ingen selvfølge, men det mest vidunderlige af alt – og vi giver os helt i hans vold med det ene for øje: at få lov til altid at følge ham.”¹⁰⁷

Etikeren er ofte religiøs, men det er en religiøsitet med et armslængdeprincip ift. Kristus. Når Kristus kommer nær den enkelte, bliver virkningen en total hengivelse. Den enkelte ønsker at følge Kristus. Opgaven for den, der således er kommet Kristus nær, er efterfølgelse. I beskrivelsen af

¹⁰⁶ Madsen, 5.

¹⁰⁷ Madsen, 5.

Kierkegaards efterfølgelsestanke går PM først negativt til værks ved at tage udgangspunkt i Kierkegaards kamp mod folkekirken. Biskop Mynster blev ved sin begravelse omtalt af professor Martensen som et ”sandhedsvidne”. Dette foranledigede, at Kierkegaard gik til kamp mod folkekirken.

”»Var biskop Mynster et sandhedsvidne? Er det sandheden?« skrev han (Kierkegaard) og understregede, at et vidne er et menneske, der ofrer sig for Kristi skyld, men biskop Mynsters liv havde været alt andet end et offer.”¹⁰⁸

Det, der var sket ifølge Kierkegaard, var, at efterfølgelsen var forsvundet fra kristenheden. Det var sket ved, at kirken var blevet ven med verden. Når kirken og verden bliver venner, afskaffes kristendommen. Dernæst var det sket ved, at man havde nedskrevet Guds bud, så de blev opnåelige. Derved har man afskaffet nåden. Til spørgsmålet om Kierkegaard selv var en efterfølger, skriver PM:

”Var han en efterfølger? Gud ved det. Vi ved, at han kan hjælpe os til at blive det.”¹⁰⁹

Jeg har her gengivet i hovedtræk de væsentligste pointer fra PMs læsning af Kierkegaard, som han selv fremstillede det i 1985. Det centrale for PM i hans Kierkegaard-læsning kan opsummeres til, at være ”hin enkelte” og dennes forhold til Gud. Til dette kan man tilføje; sondringen mellem det dagsaktuelle og det evighedsaktuelle, Kierkegaards tre arketyper og efterfølgelsen som det religiøse menneskes opgave og som en konstituerende bestanddel af kristendommen.

Min gennemgang af PMs Kierkegaard-læsning giver en god fortolkningsnøgle til at forstå, hvad der er på færde i AFL for så vidt, den bevidst er skrevet med afhængighed af Kierkegaard. Der fattes dog i PMs gennemgang en redegørelse for det pseudonymes rolle. Kierkegaard gav selv en vejledning til forholdet mellem det pseudonyme og det opbyggelige i sit forfatterskab. Det gjorde han i værket ”Synspunktet”.

2.3 Synspunktet – den indirekte meddelelses funktion

I det følgende vil jeg forsøge at belyse PMs pseudonymitet ud fra Kierkegaards ”Synspunktet”. Herefter vil jeg beskrive, hvordan PM har benyttet den indirekte meddelelse. I ”Synspunktet” redegør Kierkegaard for forholdet mellem det pseudonyme og det opbyggelige i sit forfatterskab.

I forbindelse med udgivelsen af AFL i 1972 bragte Mod Målet en kort anmeldelse af bogen af medarbejderen, der var ansvarlig for bogsalget og forlaget Perspektiv. I forlængelse af anmeldelsen

¹⁰⁸ Madsen, 6.

¹⁰⁹ Madsen, 7.

giver PM selv et par ord med på vejen vedrørende udgivelsen. Her beskrives det, hvordan bogen ligger uden for hans egentlige arbejdsområde, som er ”den bibelske forkyndelse”, og PM har derfor:

”været i tvivl, om jeg overhovedet skulle lade den udgive, eller om ikke det var rettere at henlægge den i min skrivebordsskuffe”.

Samtidig skriver han også lidt længere nede:

”Jeg har haft væsentlige dele af manuskriptet liggende i flere år, så det er ikke uoverlagt eller uovervejet at jeg nu langt om længe har gjort det færdigt og lader det udgive.”

Imellem disse udsagn beskriver PM også grunden til dette:

”Jeg kunne ængstes for, om mine venner ville misforstå den eller måske tage anstød af den. Jeg kunne også ængstes for, om jeg ville komme til at bedrøve nogen unødigt”.¹¹⁰

Vægelsindetheden hos PM minder om Kierkegaards overvejelser, da han skriver ”Synspunktet”. Dette kan vi se lidt af i Kierkegaards journal. Kierkegaard overvejer, om værket overhovedet skal udgives, eller om det måske skal udgives med et pseudonym. Han skriver den ene dag: ”Skal ikke udgives, nei nei!”¹¹¹ og den næste dag skriver han:

”...hvad jeg har færdig bliver liggende, det er Guld men maa bruges med stor Forsigtighed”.¹¹²

Kierkegaards løsning blev at lade værket ligge til posthum udgivelse. PM løb dog risikoen vedrørende AFL og lod den udgive, mens han selv kunne være vidne til det.

I ”Synspunktet” sammenfatter Kierkegaard, at forfatterskabets opgave, fra begyndelsen til enden, altid har været ”At blive Christen”.¹¹³ Både de opbyggelige og æstetiske værker har ifølge Kierkegaard denne samme opgave og har en religiøs forfatter som ophav.¹¹⁴ Kierkegaards anliggende er, at Danmark er et såkaldt kristent land med indbyggere, der udelukkende pga. ydre tilhørsforhold betegnes og betegner sig som kristne. Dette kalder Kierkegaard ”et uhyre Sandsebrag”.¹¹⁵ Til at behandle denne diagnose må man gå forsigtigt til værks. De bedragede skal

¹¹⁰ Poul Madsen, ”Hvad ser du?”, *Mod Målet* 32, nr. 11 (1972): 18.

¹¹¹ Søren Kierkegaard og Niels Jørgen Cappelørn, *Søren Kierkegaards skrifter: 21: Journalen NB6, Journalen NB7, Journalen NB8, Journalen NB9, Journalen NB10* (København: Gad, 2003), 248.

¹¹² Kierkegaard og Cappelørn, 260.

¹¹³ Kierkegaard, *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed; Den bevaebnede Neutralitet; Hr. Phister som Captain Scipio; Dømmer selv!*, 11,34.

¹¹⁴ Kierkegaard, 23.

¹¹⁵ Kierkegaard, 24.

bedrages ind i sandheden. Denne fremgangsmåde kalder Kierkegaard ”Den indirekte Methode”, og den har den fordel, at den ikke ”støier og larmer” og ikke:

”erklærer næsten Alle for ikke at være Christne”.¹¹⁶

Den indirekte metode går i stedet stille frem og efterlader sin patient alene med Gud, hvor denne i stilhed kan bekende sit selvbedrag:

”Dette naaes ved den indirekte Methode, der i Sandhedskjerlighedens Tjeneste lægger dialektisk Alt tilrette for den Hildede, og nu, som Kjerlighed altid er det, undseelig unddrager sig for at være Vidne til Tilstaaelsen, han saa ene for Gud gjør sig selv, at han dog har levet i en Indbildning.”¹¹⁷

Dette er altså ønskescenariet. Pseudonymiteten kan med sin indirekte meddelelse facilitere den enkeltes personlige, private bekendelse overfor Gud. Den skræmmer ikke væk med sin støjende og larmende direkte meddelelse. Den indirekte meddelelse ”lægger dialektisk Alt tilrette for den Hildede”. Denne dialektiske tilrettelæggelse, mener jeg, er et gennemgående træk i AFL.¹¹⁸ Den dialektiske tilrettelæggelse og den indirekte meddelelse beskriver Kierkegaard også et andet sted med ordene:

”Det er f. Ex. Indirecte Meddelelse: at sætte Spøg og Alvor saaledes sammen, at sammensætningen er en dialektisk Knude – og saa selv at være Ingen. Vil nogen have med den Art Meddelelse at gjøre, maa han selv ved sig selv løse Knuden. Eller, at bringe Forsvar og Angreb i Eenhed saaledes, at Ingen ligefrem kan sige, om man angriber eller forsvarer (...) Naar saaledes i en given Tid Troen er som forsvunden af Verden, Noget man maatte efterlyse blandt bortkomne Sager, saa kan det maaskee være gavnligt for dialektisk at lokke Troen”.¹¹⁹

Når man læser AFL, vil jeg hævde, at mange vil opleve det Kierkegaard beskriver ovenfor. At PM har sat spøg og alvor sammen, så sammensætningen er en dialektisk knude. Læseren kan blive usikker på, hvornår spøgen starter og stopper, og ligeledes hvor vidt noget er alvorligt ment eller ej. Læseren kan finde dialektiske knuder fleres steder i bogen; f.eks. kan læseren blive i tvivl, om det er en spøg eller om det er alvorligt, at arbejdsugen skal sættes op til 48 timer, eller om PM virkelig

¹¹⁶ Kierkegaard, 25.

¹¹⁷ Kierkegaard, 26.

¹¹⁸ Værkets dialektiske struktur kommer jeg nærmere ind på i det derom handlende afsnit.

¹¹⁹ Søren Kierkegaard m.fl., *Søren Kierkegaards Skrifter. 12: Indøvelse i Christendom, En opbyggelig Tale, To Taler ved Altergangen om Fredagen* (København: Gad, 2008), 137.

tror, at ”pornografi og anden liderlighed” virkelig vil forsvinde som dug for solen, når lovforslaget gennemføres.¹²⁰

2.3.1 Det 20. århundredes sansebedrag

I det tidligere afsnit omkring den historiske nær-kontekst har jeg beskrevet, hvordan tiden omkring AFLs udgivelse var præget af en tiltagende skarp antitese mellem det kristelige og det sekulære i samfundet. Situationen er altså en anden, end den var i midten af den 19. århundrede, og derfor er diagnosen også en anden. I en artikel skrevet i slutningen af 1975 stiller PM sin diagnose:

”Siden det 18. århundrede har den menneskelige fornuft ikke villet vide af nogen over sig. Oplysningstiden gjorde menneskets intelligens selvstyrende, og det måtte med en naturløvs konsekvens føre til de radikaleste tænkelige omvæltninger og omkalfatringer af synet på mennesket som sådant og af synet på samfundet (...) Tanken om mennesket som Guds højeste skabning, ansvarlig overfor sin Skaber, er opgivet til fordel for et darwinistisk-marxistisk menneskesyn (...) Der findes nemlig ingen Gud og derfor heller ikke nogen absolut vilje eller absolut lov, som mennesket er forpligtet overfor.”¹²¹

Det 20. århundredes sansebedrag er, som PM formulerer det her, at Gud ikke eksisterer. Og hvis Gud ikke eksisterer, har mennesket ikke en særlig rolle som skabning. Ud fra PMs synspunkt kan man sige, at det 19. århundredes sansebedrag dog havde den fordel, at man generelt så mennesket som en skabning med værdighed og medskabt teleologi. Dette er væk i det 20. århundrede. Når man læser Kierkegaards forklaring af forholdet mellem form og anliggende – forholdet mellem indirekte meddelelse og det uhyre sansebedrag, sammenstillet med de samme forhold hos PM, mener jeg, at PMs afhængighed af Kierkegaard på dette punkt bliver tydelig. Jeg mener derfor, at det er plausibelt at anskue AFL som PMs bevidste nyanvendelse af Kierkegaards indirekte metode i det 20. århundredes kontekst.¹²²

2.4 Ekskurs om begrebet ”Det revolutionært revolutionerende”

Kierkegaard skriver, som tidligere nævnt, om ”at sætte Spøg og Alvor saaledes sammen, at sammensætningen er dialektisk Knude”. I tråd med denne tanke har PM konstrueret begrebet *det revolutionært revolutionerende*. På bagsiden af AFL står der om begrebet:

¹²⁰ Se afsnit 3.6.1 om lovforslaget.

¹²¹ Poul Madsen, ”Ved indgangen til 1975”, *Mod Målet* 35, nr. 1 (1975): 3–8, 13–19; Artiklen udkom efterfølgende som hæfte under titlen: Poul Madsen, *Hvor bærer det hen?: nogle betragtninger over den åndelige situation i dag* (Perspektiv, 1975).

¹²² Se afsnit 3.6.5 for AFLs fremstilling af d. 20. århundredes verdensbillede.

”I dette let ironiske begreb finder man nøglen til forståelse af, hvad forfatteren vil.”¹²³

Det er altså et ironisk begreb med et alvorligt indhold. I det følgende vil jeg undersøge PMs begreb *det revolutionært revolutionerende*. Jeg inddrager i min analyse af begrebet Kierkegaards værk, ”En Literair Anmeldelse”. Hensigten er at påvise, hvordan PM har været inspireret af Kierkegaards refleksioner over revolutionstiden. Kierkegaards værk er fra 1846 og består af en anmeldelse af værket ”To Tidsaldre” af fru Gyllembourg, J.L. Heibergs moder.¹²⁴ Fru Gyllembourg modstiller i sit værk tidsånden i 1790’erne efter den franske revolution overfor tidsånden i 1840’erne. Kierkegaard blev inspireret af værket til selv at gøre sig overvejelser om tidsånden i de to årtier. Kort sagt var 1840’erne ifølge Kierkegaard den lidenskabsløse tid og 1790 var en lidenskabelig tid. Det er særligt vurderingen af 1790’erne, der vigtig for vurderingen af det revolutionært revolutionerende.

2.4.1 1840’ernes tidsånd ifølge Kierkegaard

Problemet for tidsånden i 1840’erne var ifølge Kierkegaard, at den var fanget i refleksionen og i klogskab og overvejelse. Der var, ifølge Kierkegaard, ingen lidenskab. Når lidenskaben mangler, er der heller ingen handlekraft.¹²⁵ Refleksionen kvæler al lidenskab, og uden lidenskaben bliver tvetydigheden dominerende. Det, der har betydning, fører til overbevisning, til afgørelse og til handling, men tvetydighedens tid er kendetegnet ved, at alt, der har betydning, mister sin betydning ved tvetydighed. Derved udebliver lidenskaben, og det hellige som kategori forsvinder:

”Lidenskab er selv i sidste Grund Garantien for, at der er et Helligt.”¹²⁶

Resultatet er ifølge Kierkegaard en defacto afskaffelse af kristendommen, som i praksis ikke kan eksistere uden lidenskab. Derudover mister den enkelte sig selv som individ, fordi den lidenskabsløse masse kvæler enhver lidenskabelighed hos den enkelte.¹²⁷ Dette er noget af baggrunden for Kierkegaards betoning af ”hiin enkelte”, der altid stod i fare for at miste sig selv i Kierkegaards samtid. Det er overfor denne destruktive tidsånd, at Kierkegaard fremhæver revolutionstiden.

2.4.2 1790’ernes tidsånd ifølge Kierkegaard

Mens 1840’ernes tidsånd var destruktiv, fordi den ophævede ”hiin enkelte” som kategori, var 1790’ernes tidsånd destruktiv på sin egen måde. Kierkegaard indleder dog også sin beskrivelse af

¹²³ Madsen, *Antiforfladigelsesloven*, bagsiden.

¹²⁴ Søren Kierkegaard, *En literair Anmeldelse; Opbyggelige Taler i forskjellig Aand. Kommentarbånd*, red. Niels Jørgen Cappelørn, Johnny Kondrup, og Joakim Garff, K8 (København: Gads forlag, 2004).

¹²⁵ Søren Kierkegaard, *En literair Anmeldelse; Opbyggelige Taler i forskjellig Aand*, red. Niels Jørgen Cappelørn, Johnny Kondrup, og Joakim Garff, 8 (København: Gads forlag, 2004), 66.

¹²⁶ Kierkegaard, 62.

¹²⁷ Kierkegaard, 82.

revolutionstiden med at sige, at hans tanker ikke drejer som en etisk vurdering af revolutionen.¹²⁸

Det handler ikke om de samfundsmæssige og kulturelle konsekvenser, men om konsekvenserne på det personlige plan. Revolutionstiden havde det fortrin, at lidenskaben var tilstede og med lidenskaben handlekraften. Mennesker handlede, og ved at handle var der mening. Når mennesket handler, indtages en position, og det bliver tydeligt, hvor man står. På den måde var der noget stort over revolutionstiden:

”Revolutions-Tiden er væsentligen lidenskabelig, derfor maa den kunne være voldsom tøilesløs, vild, hensynsløs mod alt Andet end sin Idee”.¹²⁹

Der var noget ædelt over, at den revolutionære tidsånd var orienteret efter en ide. Det at være hengivet til en idé gjorde, at det hellige var tilstede som kategori. Den revolutionære tidsånd holder fast i et begreb om hellighed og sædelighed til trods for, at den er fejlorienteret:

”Revolutions-Tiden er væsentligen lidenskabelig, derfor har den ikke hævet Modsigelsens-Grundsætning, og kan enten blive god eller ond, og hvilken Vei der end vælges, saa er Lidenskabens impetus en saadan, at det maa blive kjendeligt, at Gjerningens Spor maa mærke dens Fremskridt eller dens Afvei. Det maa komme til Afgjørelse;”.¹³⁰

Bevarelsen af ”Modsigelsens-grundsætning” betyder bevarelsen af det gode og det onde i tilværelsen, og gennem lidenskaben bliver det synligt, om man er god eller ond, på vej frem eller på vej på afveje. Ved bevarelsen af lidenskaben bliver afgørelsen uundgåelig. Ifølge Kierkegaard er netop afgørelsen i sig selv et gode, også selvom den enkelte måske afgør forkert, så har denne dog afgjort noget.

Dette er i hovedtræk de to tidsånder sat overfor hinanden, som Kierkegaard så det. Kierkegaards forfatterskab var skrevet ind i en tid med refleksions-syge, og i revolutionstiden så han noget af det, han mente manglede i sin egen tid. Beskrivelsen, jeg har gjort ovenfor, vil jeg nu bruge som platform til en nærmere beskrivelse af PMs vurdering af sin samtid. PM gjorde sig også tanker om den revolutionære tidsånd.

2.4.3 PMs vurdering af tidsånden i 1960'erne og 70'erne

Den stemning, der går igennem samfundet og kulturen i slutningen af 1960'erne og 70'erne, er som PM ser det på mange måder tættere på 1790'ernes tidsånd, end den er på 1840'ernes tidsånd. Der er en parallel i, hvordan Kierkegaard knyttede an ved et positivt element af revolutionens tidsånd, og

¹²⁸ Kierkegaard, 59.

¹²⁹ Kierkegaard, 60.

¹³⁰ Kierkegaard, 64.

hvordan PM vurderer sin tids tidsånd. PM vurderer, at tidsånden i slutningen af 1960'erne er revolutionær, og at dette kan være et tilknytningspunkt for den kristne meddelelse. PM fremsætter i 1969 i marts-udgaven af *Mod Målet* sine tanker om, hvordan de kristne skal forholde sig til tidens revolutionære stemning:

”Her i landet har en del unge kristne overklistret vinduer og udstillingsmontrer til kiosker og boglader med pornografisk litteratur. En kendt tysk professor, flygtning fra Øst-Tyskland, nu bosiddende i Vest-Tyskland, har udgivet en bog, hvori han går ind for oprøret imod det bestående samfund og henviser til Jesus som den ypperste af alle revolutionære (...) Alt dette er oprørende – men mon menigheden skal gribe til andet end åndelige våben? Jeg tror det ikke.”¹³¹

PM er forstående overfor de unge kristnes nidkære modreaktion på den frie pornografis manifestation i gadebilledet, og han kan se det tillokkende i at fremstille Jesus som ”den ypperste af alle revolutionære”. Dog stiller han sig skeptisk overfor den tanke, at de kristne skal følge tidsånden på disse punkter. Ifølge PM skal menigheden holde sig til de åndelige våben på trods af, at de er de vanskeligste at kæmpe med. Menigheden skal kæmpe åndeligt med bøn og holde ud i kampen. Selvom det kan være vanskeligt at fastholde troen, når man ikke kan se, at det gør nogen forskel, må man ikke henfalde til pragmatisme og blot gøre det, man føler virker.

PM beskriver, hvordan slaverne i Det Nye Testaments tid formanedes til at underordne sig deres herrer og ikke gøre oprør mod forholdene. Det er en del af at leve under Guds nåde at finde sig i uretten og blive ved med at gøre det gode:

”Altså ikke oprør, men Kristi sindelag er svaret på det uretfærdige og ”rådne” samfund (...) Det er denne indstilling, Lenin kaldte opium for folket, og som han hadede og afskyede (...) Men Lenins metoder har aldrig gjort et eneste menneske virkelig fri og kan aldrig gøre det. Den ydre og (som vi ser) højst begrænsede frihed, han kan skaffe nogle ved hadets og voldets metoder, har intet med virkelig frihed at gøre.”¹³²

PM skelner mellem en begrænset frihed og en virkelig frihed. De traditionelle revolutioner fører til en begrænset frihed, mens de åndelige våben og det kristne sindelag fører til virkelig frihed. PM udviser forståelse overfor den revolutionære tidsånds ønske om et oprør, der fører til frihed, men i stedet for at stimle sammen for at opnå frihed gennem revolution, skal hver enkelt finde en åndelig frihed i sit forhold til Gud. Slaverne kunne midt i deres timelige slaveri vinde en åndelig frihed, som

¹³¹ Poul Madsen, ”Hvad ser du?”, *Mod Målet* 29, nr. 3 (1969): 15.

¹³² Madsen, 15.

i sidste ende også vil sætte sig igennem i det timelige. De har gjorde en forskel uden traditionelle revolutionære metoder – uden demonstrationer og uden revolution. I sidste afsnit af teksten gør PM op med de bedømmelser, der vurderer kristendommen som uaktuel:

”Man hører også ofte den indvending, at kristendommen er forældet, utidssvarende og ikke giver svaret på den moderne tids problemer (...) Sandheden er den stik modsatte. Det er menneskeheden der er gammel og forældet og ved at gå i alderdomssopløsning.

Kristendommen er imidlertid så ung, at vi kun står ved begyndelsen af den og med spænding venter på alt det, den bringer os i fremtiden (...) Fra hvilket synspunkt man end betragter det, er det altid de kristne der er de revolutionære, og de andre der er reaktionære.”¹³³

PMs argument er, at der kommer en dag, hvor alle vil se, at den virkelige fornyelse kommer ved de kristne gennem kærlighedens revolution. Hvorvidt en person eller en holdning er reaktionær afhænger af, hvordan man definerer udvikling og fremskridt. PM vender den traditionelle anklage mod kristendommen på hovedet. Det er dem, der taler om fremskridt og samtidig forkaster Bibelen, der er ”håbløst reaktionære”. Det sande fremskridt er det, der leder væk fra det dyriske, hvor mennesket styres af sine umiddelbare tilskyndelser og frem mod kærligheden, som den er beskrevet i Bibelen. For PM er syndefaldet og dets følger dér, hvor mennesket starter; styret af syndens kraft. Ifølge PM forædler kristendommen mennesket og menneskeheden. Ved kærligheden og selvhengivelsen skabes udvikling. Ved kristendommens hæmninger, moral og etik bringes menneskeheden op på et højere plan. Det forklarer, hvordan f.eks. normaliseringen af utugt ikke er udvikling. Det er blot at gå tilbage til det dyriske stade, hvor hæmninger ikke er af det gode, og det moralske kompas i Guds lov erstattes af instinkter og impulser.

Tankerne som PM her fremlægger, foregriber det, PM i AFL kalder det *revolutionært revolutionerende*. Forbindelsen mellem Kierkegaards betragtninger af 1790’erne og PMs betragtning af 1960’erne er, at ligesom Kierkegaard så et gode ved 1790’ernes tidsånd, nemlig, at der var lidenskab, handling og mening, så ser PM i 1960’erne en ånd, der brænder for udvikling og fremskridt. PMs budskab til den revolutionære tidsånd i 1960’erne er, at kristendommens evangelium kan give en udvikling og fremskridt, der netop er sand udvikling - en revolution, der netop er sandt revolutionerende.

¹³³ Madsen, 16.

2.4.4 Det revolutionært revolutionerende i AFL

I AFL er det, PM i 1969 kaldte en kærlighedens revolution, blevet udviklet til en revolutionerende revolution. Værkets femte kapitel, ”Spredte bemærkninger til forslagene”, er formmæssigt skrevet i stil med ”Enten-Ellers” Diapsalmata, men indholdsmæssigt holdt i det etiske. I en af de første aforismer ser man, hvordan der gribes an ved revolutionstiden:

”Det siges om *Tayllerand*, at han til en af revolutionstidens filosoffer, der havde forelagt ham et forslag til en ny livsanskuelse, sagde: »Jesus Kristus døde og opstod for sin lære; De skulle gøre det samme hr. filosof!«¹³⁴

Budskabet er, at det vigtige ikke er den nye livsanskuelse i sig selv, men derimod den bagvedliggende lidenskab der fører til afgørelse og til handling. AFL tager altså fat ved det samme aspekt i revolutionstidens tidsånd, som Kierkegaard tog fat ved i ”En literair anmeldelse”. I en af de sidste aforismer tilspørges der:

”Skulle vi ikke enes om en revolutionerende revolution?

De traditionelle revolutioner, som vi kender fra historien fører ikke til andet end diktatur og trældom. Den, vi foreslår, fører til frihed, lighed og broderskab.”¹³⁵

Ifølge PM magtede den franske revolution ikke realisere dens slagord: *liberté, égalité, fraternité*,¹³⁶ fordi det var en traditionel revolution. Lovforslagsstilleren tager fat ved det lidenskabelige ønske om frihed, lighed og broderskab, men anlægger en ny vej dertil, uden blodsudgydelse og tyranni - en revolutionerende revolution.

¹³⁴ Madsen, *Antiforfladigelsesloven*, 23; Niels Høffding, ”Charles Maurice de Talleyrand | lex.dk”, i *Den Store Danske*, set 22. juni 2021, https://denstoredanske.lex.dk/Charles_Maurice_de_Talleyrand. Tayllerand, 1754-1838, tilhænger af den franske revolution, politiker og diplomat, udenrigsminister under Napoleon.

¹³⁵ Madsen, *Antiforfladigelsesloven*, 29.

¹³⁶ Niels Høffding, ”Den Franske Revolution | lex.dk”, i *Den Store Danske*, set 23. juni 2021, https://denstoredanske.lex.dk/Den_Franske_Revolution.

3 Antiforfladigelsesloven

3.1 PM præsenterer sit pseudonym

I bogens forord møder læseren pseudonymet Mads Poulsen, som dog ikke præsenteres som forfatter til bogens indhold. Han har blot samlet indholdet og forfattet forordet. Mads Poulsen skriver i forordet, at han er i færd med at udarbejde en afhandling om det ”borgerlige livsmønster”, og han håber, at afhandlingen vil resultere i, at han kan få tildelt den filosofiske doktorgrad. Inspirationen til afhandlingen har han fra Bonhoeffer, der, ifølge Mads Poulsen, et sted skriver om, at:

”det borgerlige livsmønster dog vist ikke uden videre skal kastes over bord. Selv kunne han [Bonhoeffer red.] godt tænke sig at undersøge det nærmere – noget han jo aldrig fik lejlighed til. Jeg har taget tråden op efter ham”.¹³⁷

Mads Poulsen har altså kastet sig over denne opgave på Bonhoeffers vegne. Han sidder nu begravet i sit arbejde på Det Kongelige Biblioteks læsesal. Mads Poulsen beskriver, hvordan han i arbejdet var kommet ind i en blindgyde og nær ved at opgive arbejdet, da han pludselig støder på ”Antiforfladigelseslovforslaget som sendt fra himlen” i bibliotekets arkiver.¹³⁸ Mads Poulsen samler og udgiver herefter det, han har fundet i bibliotekets arkiver. Han beskriver, at:

”forslagsstillerne har skabt et alternativ til det herskende kulturprogram og fornyet det borgerlige livsmønster, ja revolutioneret det til ukendelighed, så det i min bedømmelse forekommer mere dynamisk, mindre dogmatisk og mere vidtfavnende – man kan sige: mere *menneskeligt* og derfor svarende til menneskenes længsler og behov – end alle tidens ismer og ideologier.”¹³⁹

Fragmenterne er som en åbenbaring for Mads Poulsen. De beskriver det borgerlige livsmønster bedre end han selv kunne gøre det i sin afhandling. Mads Poulsen giver derfor ordet videre til lovforslaget og de andre kilder.

3.2 Værkets opbygning

Forestillingen om, at det er fragmenter, som Mads Poulsen har fundet i et arkiv, underbygges af fragmenternes forskellige karakter og genre. Fragmenterne er ordnet efter 17 kapitler, så de tilsammen udgør et hele. Bogens forskellige genrer inkluderer: Juridiske tekster i form af lovforslag, retoriske tekster til Folketinget i form af forelæggelsestaler af lovforslagene,

¹³⁷ Madsen, *Antiforfladigelsesloven*, 5. Jeg har ikke haft held med en nærmere bestemmelse af det angivelige Bonhoeffer-citat. Citatet er kort og uden nærmere kontekst, hvilket gør det vanskeligt at lokalisere.

¹³⁸ Madsen, 5.

¹³⁹ Madsen, 4–5.

brevvekslinger, artikler i essayistisk stil, digte, en prædiken, og en narrativ afdeling fortalt i 3. person, endeligt er eventyrgenre repræsenteret. Værket har ikke en indholdsfortegnelse, derfor opstiller jeg nedenfor en liste, hvor jeg kategoriserer og kort parafraserer kapitlernes indhold for at muliggøre en indledende overblik af bogens indhold:

Forord: Introduktion til pseudonymet, Mads Poulsen, og rammefortællingen for bogens indhold.

Kap. 1: *Lovtekst*. Del 1 af AFL; Centrum for bogens indhold.

Kap. 2: *Tale*. Ordføreren, anonym, præsenterer lovforslaget i sin helhed i folketinget.

Kap. 3: *Lovtekst*. Del 2 af AFL; Folkekirkens adskillelse fra staten

Kap. 4: *Skriftlig forelæggelsestale* for AFL del 2 om Folkekirkens adskillelse fra staten.

Kap. 5: *Aforismer*. Mindre tekster i stil med Kierkegaards Diapsalmata.

Kap. 6: *Brev*. Anonymt brev fra et medlem i gruppen bag AFL til et andet medlem.

Kap. 7: *Narrativ tekst* i 3. person om Ministersekretæren A.K. Jansen

Kap. 8: *Tale* af A.K. Jansens imod AFL.

Kap. 9: *Brevveksling* mellem to af AFLs folketingsgruppes medlemmer.

Kap. 10: *Essay* om politik. Vedhæftet i brevvekslingen

Kap. 11: *Essay* om synet på individet. Vedhæftet i brevvekslingen.

Kap. 12: *Essay* om individets forhold til omgivelserne.

Kap. 13: *Narrativ tekst* om A.K. Jansen og en tale af A.K. Jansen

Kap. 14: *Digt* i apokalyptisk stemning + metatekst om værkets narrative handlingsforløb.

Kap. 15: *Prædiken* om AFL.

Kap. 16: *Eventyrtekst* om tro, håb og kærlighed i et lille samfund.

Kap. 17: *Eventyrtekst* om tro, håb og kærlighed.

Denne kreative iscenesættelse, hvor PM lader en pseudonym udgiver tilfældigvis finde en samling papirer, som der præsenteres, ordnes og udgives, er meget lig den opstilling, læseren oplever i flere værker af Kierkegaard. Ligesom i ”Enten Eller” fordeler fragmenterne sig altså på forskellige genrer og forfattere.¹⁴⁰ Fragmenternes fællesanliggende hos PM er Loven til Foranstaltninger imod

¹⁴⁰ Kierkegaard, *Søren Kierkegaards skrifter* 2-3, 11–23 (SKS 2, 11–23).

kulturel forfladigelse, mens det hos Kierkegaard i højere grad omhandler den æstetiske og etiske kategori udfoldet under forskellige scenarier og i mødet med hinanden.

3.3 Værkets dialektiske struktur

PM har ladet sig præge af den dialektiske teologi i tiden op til og efter udgivelsen af AFL.¹⁴¹ Dette vil jeg hævde er synligt i bogens strukturelle opbygning. Bogens kapitelinddeling/fragmenter fordeler sig på to spor – henholdsvis for og imod AFL. I tråd med den dialektiske tankegang kalder jeg sporene for ”tese” og ”antitese”. Tese-sporet følger ophavsmændene til AFL. Selve personerne bag lovforslaget bliver man aldrig præsenteret direkte for. De er medlemmer af Folketinget, men man får ikke deres navne at vide. Vi hører deres stemmer igennem lovforslagene, forelæggelsestalerne, deres brevveksling og deres artikler. Tese-sporet er skrevet, hævder jeg, med den etiske livsholdning som fortegn, og antitese-sporet er skrevet som en udstilling af den æstetiske livsholdning og den æstetisk orienterede kulturelite. I næste opstilling af kapitlerne grupperer jeg dem, så de afspejler de to spor, jeg mener, man bedst kan opdele værket i, og som tilsammen giver den dialektiske struktur:

Kap 1-6:	Tese ¹	Etisk livsholdning
Kap 7-8:	Antitese ¹	Æstetisk livsholdning
Kap 9-12:	Tese ²	Etisk livsholdning
Kap 13-14:	Antitese ²	Æstetisk livsholdning
Kap 14-17:	Syntese	Religiøs livsholdning

Jeg argumenterer altså for, at PM med udgangspunkt i sin forståelse af stadieteorien har skabt en dialektisk struktur i retning af den religiøse livsholdning, hvor uendelighed og timelighed er sat i ret forhold. Et godt eksempel der illustrerer den dialektiske tese/antitese struktur er temaet om, hvordan politik skal defineres. I kap. 8, ”Ministersekretærens udkast til kulturministerens tale”, hører man A.K. Jansens, altså antitese-sporet, definition af politik. En del af antitese-sporets kritik af lovforslaget er, at det ikke har forbindelse med virkeligheden:

¹⁴¹ Poul Madsen, ”Min erfaring af det dialektiske”, *Mod Målet* 40, nr. 7 (1980): 8, 13–15; Poul Madsen, ”Dialektik”, *Mod Målet* 40, nr. 7 (1980): 3–8; Poul Madsen, ”Hvad ser du?”, *Mod Målet* 29, nr. 2 (1969): 15–18; Poul Madsen, ”Hvad ser du?”, *Mod Målet* 33, nr. 5 (1973): 16–19. I Februar 1969 kommenterer PM Barths død. Han bemærker at Barths filipperbrevskommentar har været givende, men at Barths bibelsyn er usikkert og problematisk. Herefter blev PM mere interesseret i Barth. I maj 1973 skriver han om hvordan han har brugt Barth som inspiration for sin kommentar til Romerbrevet.

”Men medens forslagsstillerne er i den for dem lykkelige situation at kunne stille utopiske forslag og spille for galleriet, må ansvarsbevidste politikere handle nøgternt og realistisk. Politik er ikke en vandring på bølgerne, som forslagsstillerne synes at mene, men det muliges kunst.”¹⁴²

Idéen om politik som det muliges kunst modstilles lidt senere i værkets kap. 10 med lovforslagsstillernes definition af politik, som er ”det umuliges kunst”. Kap. 10 består af artiklen ”Politik og politikere” skrevet af en af lovforslagsstillerne og sendt til et andet medlem i folketingsgruppen til gennemlæsning. I dette kapitel hører man tese-sporets definition af politik:

”Definitionen af politik som det muliges kunst siger ingenting. Den er visse karakterløse politikeres samlingsmærke, som de flokkes om når de er omgivet af almindelig ringeagt. (...) De spørger ikke: »Hvad er muligt?« thi de frygter svaret: »Alt er muligt for den, der tror!« (...) Skønt deres egen definition af politik som det muliges kunst nødvendigvis leder til spørgsmålet om, hvad der er muligt, og til svaret: alt er muligt er de ikke så konsekvente, at de ændrer deres definition i overensstemmelse med en logisk tankerække og siger: »Politik er det umuliges kunst«.”¹⁴³

For Lovforslagsstillerne er *troen* som mulighed det styrende element. *Troen* som forbinder individet til Gud og til det supernaturlige. For antitese-sporet er det ”nøgterne” og ”realistiske” det styrende. Forskellen i de to definitioner af politik kan beskrives med det Charles Taylor har beskrevet som forskellen på en transcendent referenceramme og en immanent referenceramme.¹⁴⁴

3.4 Værkets handlingsgang

Bogens handling er vanskelig at rekonstruere, da der ikke er meget narrativ tekst i selve bogen. Det vil dog stadig være nyttigt for min analyse at have en grundlæggende idé om det overordnede handlingsforløb. Først og fremmest er der bogens rammefortælling, som præsenteres i forordet.¹⁴⁵ Mads Poulsen har fundet og udgivet en samling fragmenter i bogform. Mads Poulsen lægger vægt på, at det var fragmenternes idémæssige kvalitet, der gjorde dem værdige til udgivelse ikke historien som sådan. Ud fra fragmenterne vil jeg dog sammenstykke konturerne af et handlingsforløb.

¹⁴² Madsen, *Antiforfladigelsesloven*, 48.

¹⁴³ Madsen, 62.

¹⁴⁴ Charles Taylor, *A secular age* (Cambridge, Mass: Belknap Press of Harvard University Press, 2007), 13–14.

¹⁴⁵ Se afsnit 3.1 PM præsenterer sit pseudonym

Begivenheden, der binder fragmenterne sammen, er, at en folketingsgruppe fremsætter et lovforslag til Folketinget. Læseren får lov at ”opleve” ordførerens forelæggelsestale af lovforslaget i Folketinget. Efter fremsættelsen af lovforslaget har medlemmerne af folketingsgruppen bag lovforslaget en brevveksling. Der gives ikke anden form for kontekst end talen og brevene. Sideløbende med sporet, der følger folketingsgruppen bag lovforslaget, følger man antitese-sporet. Antitese-sporet tager udgangspunkt i karakteren A.K. Jansen, en håbefuld ministersekræter, der er imod lovforslaget. Læserens adgang til dette spor i fortællingen sker igennem kapitler, der er skrevet i narrativ form.¹⁴⁶ A.K. Jansen arbejder i kulturministeriet, hvor han drømmer om at blive departementschef. Læseren følger A.K. Jansens i en forhandling med filmbranchen, men for A.K. Jansen er formålet især at vinde branchens støtte om sin person. Nogle dage senere dør departementschefen i kulturministeriet pludseligt, og A.K. Jansen udnævnes til ny departementschef.¹⁴⁷ Det videre forløb dokumenteres ikke, men læseren fornemmer, at lovforslaget forkastes. Bogens sidste del er to mindre eventyr, som opsummerer nogle gennemgående temaer. I det følgende vil jeg foretage en nærmere gennemgang af værket opdelt i de hovedafsnit, jeg har inddelt værket i.¹⁴⁸

3.5 Tese¹

Overordnet består Tese¹ af en fremlæggelse af lovforslagene og de bagvedliggende rationaler. Tese¹ fremsætter den etiske kategori som det, der skal frelse samfundet fra forfladigelsen. Dette sættes overfor den æstetiske livsholdning, som er den, der forfladiger samfundet og dets individer. Først er det dog vigtigt at få introduceret lovforslaget, som foranlediger resten af indholdet.

3.5.1 Lovforslaget

Lovforslaget udgøres af to separate lovforslag. Lovteksten præsenteres i kap. 1 og kap. 3. Kap. 1 har titlen:

”Forslag til lov om foranstaltninger imod kulturel forfladigelse”.¹⁴⁹

Lovforslagets 2 paragraffer præsenteres med korte bemærkninger til hver paragraf.

§1 handler overordnet set om en økonomisk reform af samfundets indretning og har fire underpunkter:

§1 stk. 1 handler om at hæve u-landsbistanden til minimum 10% af nationalindkomsten.

¹⁴⁶ Madsen, *Antiforfladigelsesloven*, 34–46.

¹⁴⁷ Madsen, 76–77.

¹⁴⁸ Se afsnit 3.2 om værkets opbygning og 3.3 om den dialektiske struktur.

¹⁴⁹ Madsen, *Antiforfladigelsesloven*, 7.

§1 stk. 2 er en begrænsning af borgernes årsindkomst til 75.000 kr.

§1 stk. 3 er en forhøjelse af arbejdsugen til 48 timer.

§1 stk. 4 falder lidt uden for de andre lovforslags økonomiske karakter og handler om, at Israels selvstændighedsdag skal være helligdag fremover.

§ 2 handler om kulturelle aspekter og har to underpunkter:

I §2 stk. 1 nedlægges kulturministeriet, og dets akter overgives til vittighedstegnerne.

I §2 stk. 2 inddrages alle ugebladene.

Efter lovteksten er der et kort afsnit med ”Bemærkninger til lovforslaget.” Her opsummeres kort bevæggrunden for fremsættelsen af lovforslaget:

”Uden syner forvildes et folk. Uden offer forfladiges en nation (...) Det danske folk må i handling og offer gøre sig til eet med historiens skabende Ånd. Hertil sigter lovforslaget.”¹⁵⁰

Historiens skabende Ånd er den ånd, der har syner, og som ofrer sig. Dette står i modsætning til det, man kunne kalde *forfladigelsens ånd*. Der introduceres allerede her på de første sider en væsentlig dialektik mellem forskellige livsholdninger. Det står klart, at ifølge lovforslagsstillerne er vi midt i et springende punkt i verdenshistorien, og lovforslaget er nødvendigt for, at Danmark kan udvikle sig i den rigtige retning. Næste afsnit i kap. 1 består af uddybende kommentarer til lovteksten. Her beskrives det, at de økonomiske bestemmelser for §1 handler om at orientere landets økonomiske bestræbelser efter en international moralsk bevidsthed. Stk. 2 begrundes med, at man derved kan yde langt mere til udviklingslandene. At gøre 14. maj 1948 til en helligdag har det formål at hindre folket i at ”sætte sig uden for historien”, da begivenheden er et ”folkeligt opstandelseunder”.¹⁵¹

I kap. 3 gives anden del af lovforslaget. Titlen på kapitlet er ”Forslag til ændring af Danmarks riges grundlov.”¹⁵² Denne del af lovforslaget kræver en grundlovsændring, da det handler om folkekirkens adskillelse fra staten. Under ”bemærkninger til lovforslaget” hedder det:

”En kulturel fornyelse forudsætter åndslivets totale frigørelse fra statslig støtte og kontrol. Et statsdirigeret kulturliv leder til kulturel forfladigelse. Derfor må stat og kirke adskilles.”¹⁵³

¹⁵⁰ Madsen, 7.

¹⁵¹ Madsen, 8.

¹⁵² Madsen, 19.

¹⁵³ Madsen, 19.

I AFL hører der en forelæggelsestale til hvert lovforslag. Da forelæggelsestalen til del 1 af lovforslaget er den fyldigste, vil jeg i det følgende fokusere på indholdet af denne.

3.5.2 Forelæggelsestalen for AFL

I kap. 2 gives fremføres forelæggelsestalen for AFL i 1. person. I åbningsordet angives lovens formål, middel, endemål og hjemmel. Formålet og midlet angives med ordene:

”Forslaget tilsigter en fornyelse af kulturlivet ved hjælp af utraditionelle midler.”

Endemålet for lovforslaget, eller det ønskede resultat, angives som:

”...en gennemgribende fornyelse af vort folkeliv og vort samfund.”

Hjemlen eller idégrundlaget angives med ordene:

”Forslaget bygger på høje tanker om mennesket. Vi tillægger det værdighed, ansvar og forpligtelser”.

Ordføreren runder forordet af med en direkte appel til folketingets medlemmer:

”Hører folkets repræsentanter kaldet, viser de sig som statsmænd.”¹⁵⁴

I det følgende vil jeg foretage en nærmere gennemgang af dette ”kald”.

3.5.3 Imaginær kultur

Det overordnede tema for talen er forholdet mellem to syn på kulturen, der gensidigt udelukker hinanden. I sidste ende det etiske kultursyn sat overfor det æstetiske kultursyn. Ordføreren karakteriserer det som forholdet mellem ”virkelig kultur” og ”imaginær kultur”.¹⁵⁵ I Ifølge ordføreren har kulturministeriet i stedet for at formidle teater, gjort selve kulturpolitikken til et teater:

”...et stort stykke teater, en farce efter min mening, en tragedie efter andres.”¹⁵⁶

Konsekvensen er, at kulturministeriet gør mere skade end gavn og derfor må nedlægges jf. lovforslagets §2. Ordføreren formulerer det således:

”Kulturministeriet må nedlægges. Det er med til at opretholde det falske kulturliv. Og virker i reaktionens tjeneste. Alle reaktionære kulturprofeter får næring og kraft fra kulturministeriet, derfor må det væk. Det fremmer den forestilling, at tilværelsen er ét og kultur noget andet – et *anliggende* for sig! Kulturministeren opfatter kultur som et krydderi til tilværelsen og betragter det som sin store og betydningsfulde opgave at give hele folket del i dette krydderi. Derfor påkalder han kulturspecialisternes medvirken, thi uden dem har

¹⁵⁴ Madsen, 9.

¹⁵⁵ Madsen, 14.

¹⁵⁶ Madsen, 10.

folket ingen mulighed for at få del i kulturen, og derfor lader han kulturmillionerne rulle, thi uden dem ingen kulturformidling!”¹⁵⁷

Ordføreren ironiserer over, hvordan kulturministeriet på mekanisk beregnende vis forestiller sig at kunne berige folket. Ordførerens kultursyn kan siges at være antielitært, idet han håner brugen af det, han kalder kulturprofeter og kulturspecialister. Sagen stilles op i kontraster og modsætningsforhold. Kulturen der støttes og dyrkes af kulturministeriet er falsk kultur. Lovforslaget skal nedbryde den forestilling, at kultur blot er et anliggende for den jævne dansker og noget mere for eliten. Ifølge ordføreren er kulturen, som den er i dag, så grell, at den kun kan beskrives med modsat fortegn; som det modsatte af kultur, nemlig som ”umenneskelig” og ”ukultiveret”.¹⁵⁸ Man har ikke en ret forståelse af, hvad kultur er. Som eksempel giver ordføreren følgende:

”...uden at rødme, bevilger man eksempelvis nogle hundrede millioner kr. om året af skatteborgernes penge til teaterstøtte. Det sker samtidig med, at man hævder at der ikke er midler til de katastroferamte, flygtningene, de syge og underernærede, analfabeterne og udviklingslandenes andre lidende stakler.”¹⁵⁹

Ifølge ordføreren bør man skamme sig over, at skattekroner går til at opretholde teaterbranchen i stedet for at bringe nytte der, hvor mennesker lider. Mennesker i nød er en del af vores virkelighed. Kultur, der ikke tager højde for det, har ikke sans for virkeligheden:

”Det må da være klart for ethvert levende menneske med sans for virkeligheden, at kultur ikke i denne situation har noget med biografen, fjernsynet, Freddie, Richard Mortensen, Rifbjerg eller andre »kulturpersonligheder« at gøre.”¹⁶⁰

Mens Wilhelm Freddie (1909-1995) og Richard Mortensen (1910-1993) var Danmarks to mest betydningsfulde repræsentanter for den surrealistiske bevægelse indenfor billedkunsten,¹⁶¹ var Klaus Rifbjerg (1931-2015) Danmarks vigtigste forfatter indenfor modernismen. Rifbjerg skrev ud fra et kulturradikalt idégrundlag, som gjorde op med samfundets normer og traditioner. Rifbjerg skrev bl.a. om den ”truende højredrejning” og protesterede mod ”protestantismens påtvungne syndsbevidsthed” og ”karakterbogens og facitlistens tyranni”.¹⁶² Surrealismens idégrundlag blev

¹⁵⁷ Madsen, 16–17.

¹⁵⁸ Madsen, 10. Min kursivering.

¹⁵⁹ Madsen, 10.

¹⁶⁰ Madsen, 10.

¹⁶¹ “Wilhelm Freddie | lex.dk”, Den Store Danske, set 22. juli 2021, https://denstoredanske.lex.dk/Wilhelm_Freddie; “Richard Mortensen | lex.dk”, Den Store Danske, set 22. juli 2021, https://denstoredanske.lex.dk/Richard_Mortensen.

¹⁶² “Klaus Rifbjerg”, Forfatterweb, set 22. juli 2021, <https://forfatterweb.dk/oversigt/rifbjerg-klaus>.

kortlagt af André Breton i ”Les Manifestes Surréalistes”¹⁶³.¹⁶⁴ En af surrealismens vigtigste inspirationskilder var sadismens fader Marquis de Sade (1740-1814).¹⁶⁵ Bevægelsen byggede dels på, at underbevidstheden og drømme var vejen til sandhed og autenticitet, dels på at den umiddelbare og ubegrænsede seksuelle udfoldelse var vigtig for underbevidsthedens dynamik. Surrealismens billedlige udtryk lagde derfor stor vægt på det groteske, på det vulgære og på begæret. Ligesom Marquis De Sade selv var tilhænger af den franske revolution i 1700-tallet, blev surrealismen i begyndelsen 1900-tallet også tilhænger af en revolution af samfundet. Surrealismen ønskede ikke blot at gengive verden, men at ændre verden. Revolutionen var dog ikke blot økonomisk og politisk først og fremmest, men især også en seksuel revolution.¹⁶⁶ Disse tidens ledende kulturelle personligheder sætter ordføreren i kategori med det, han kalder ”imaginær kultur”, og han anerkender dem ikke som kulturpersonligheder, men snarere destruktive bagstræberiske kræfter. Når kulturen ikke faciliterer realiseringen af de etiske kristne dyder, er den snarere, som ordføreren kalder det: ”ukultiveret”, ”umenneskelig” og ”barbari”. Kulturen kommer derved i ”kulturkrise”. Ordføreren opstiller argumentet antitetisk. Hvis tilhørerne er imod hans argument, kategoriserer man sig selv som værende på barbariets hold. Konklusionen for ordføreren er:

”Derfor kan kulturpolitikken ikke bestå i, at vi ”ofrer” hundredvis af millioner på vort hjemlige tidsfordriv. Det er himmelråbende reaktionært. Det hører hjemme i barbariet. Lad alle progressive kræfter i dette høje ting samle sig om vort forslag! Det viser vejen ud af kulturkrisen! Det bygger på det eneste kultursyn, der er holdbart og kan forsvares i dagens situation.”¹⁶⁷

Det himmelråbende reaktionære og det barbariske er i samme kategori. Det kultursyn, ordføreren angriber, vil føre kulturen bagud, udviklingsmæssigt, i et etisk kristeligt perspektiv.¹⁶⁸ For så vidt at der er progressive kræfter i Folketinget, bør de søge deres progressive vision virkeliggjort ved at tilslutte sig lovforslaget. Ifølge ordføreren svarer den kulturpolitik, man fører, til en far, der giver sin søn sten, når han beder om brød – en reference til Jesu ord i Bjergprædiken (Matth 7,9).¹⁶⁹

¹⁶³ ”surrealisme | lex.dk”, Den Store Danske, set 22. juli 2021, <https://denstoredanske.lex.dk/surrealisme>; André Breton, *De surrealistiske manifeste*, overs. Finn Hermann, Gyldendals uglebøger (Gyldendal, 1972) udgivet på dansk i 1972 som ”De surrealistiske manifeste”.

¹⁶⁴ Breton, *De surrealistiske manifeste*.

¹⁶⁵ ”Marquis de Sade | lex.dk”, Den Store Danske, set 22. juli 2021, https://denstoredanske.lex.dk/Marquis_de_Sade.
¹⁶⁶ Breton, *De surrealistiske manifeste*, 37. Breton hylder Sade som ”surrealist i sin sadisme”.

¹⁶⁷ Madsen, *Antiforfladigelsesloven*, 10–11.

¹⁶⁸ Se også min ekskurs om det Revolutionært Revolutionerende; afsnit 2.4.3

¹⁶⁹ Madsen, *Antiforfladigelsesloven*, 11.

Ordførerens argument er at, kulturens indhold er så lavt sigtende og så virkelighedsfjernt, at den ikke har nogen egentlig værdi. Den behandler mennesker som et laverestående væsen.

3.5.4 Virkelig kultur

Ordførerens negative beskrivelse af kulturen kan nu sættes overfor den positive. Løsningen på kulturens forfald består i først at få en ret definition af, hvad kultur er og derefter indrette kulturen, så den svarer til menneskets natur. Nøglen til den rette bestemmelse af kultur er ifølge ordføreren, at det skal ske:

”...funktionelt, og fordomsfrit i dagens situation uden hensyntagen til gamle traditioner og vanens magt over tankegangen. Der må anlægges et eksistentielt syn på begrebet.”¹⁷⁰

Til denne definition tilføjes:

”Kultur har med Ånd at gøre, og Ånd er først og fremmest kærlighed offer og selvfornægtelse – noget, der er det statsstøttede kulturliv og den statsbetalte kulturelite aldeles fremmed og fjernt”.¹⁷¹

Her bemærker jeg, hvordan terminologien giver mening ifølge PMs forståelse af den Kierkegaardske antropologi og livsanskuelse. I PMs introduktion til Kierkegaards antropologi er mennesket en syntese af timelighed og uendelighed, legeme og sjæl/ånd.¹⁷² I kraft af denne syntese har hvert enkelt menneske kapacitet til ”kærlighed offer og selvfornægtelse.” At virkeliggøre og frembringe disse dyder er kulturens formål ifølge ordføreren. Ud fra dette synspunkt er ordførerens kultursyn indrettet efter den etiske fordring. Kulturen må ud fra dette ikke styres af et ministerium, men må sættes fri. Resultatet af at nedlægge kulturministeriet vil være, at den sande kultur kan få lov at vokse frem:

”Når vi er blevet af med dette let latterlige ministerium og den fuldkomment latterlige opfattelse af kultur som et *anliggende*, vil det friske og virkelighedstro kulturliv, der som alt liv ikke er et anliggende, men just et liv, og som alt liv ikke er begrænset til bestemte specialister, blomstre op og skyde friske skud.”¹⁷³

Kulturpolitikken som målsætningen for det menneskedyrkede, korresponderer ikke med menneskets egentlige natur. Det er dette, ordføreren vil nå frem til. Alting løser sig, når kulturpolitikken svarer

¹⁷⁰ Madsen, 10. I afsnit 3.6.6 ”Revolutionært revolutionerende funktionalisme” forklarer jeg PMs brug af funktionalisme begrebet.

¹⁷¹ Madsen, 10.

¹⁷² Se mit afsnit 2.3 om PMs fremstilling af Kierkegaards antropologi.

¹⁷³ Madsen, *Antiforfladigelsesloven*, 17.

til menneskets natur, og dette har lovforslagsstillerne meget konkrete bud på, hvorledes skal ske. Målet om en ”Åndelig” kulturpolitik, altså en der opfylder ”kærlighed offer og selvfornægtelse”, lader sig opfylde med en økonomisk reform, som helt konkret pålægger folket offer og selvfornægtelse og dernæst nedlæggelsen af kulturministeriet.¹⁷⁴ Man kunne her diskutere tiltagenes konkrete økonomiske profil, men det ligger uden for mit fagfelt. Essensen er ikke, hvorvidt forslagene er mere eller mindre socialistiske, men at ordføreren søger at realisere den etiske fordring for folket.

Lovforslaget er kendetegnet ved, at de overordnede principper giver konkrete, detaljerede praktiske anvendelser. Dette stemmer overens med den etiske livsholdning, som værger sig ved ”reflexionen”, men ansporer til handling. Ordføreren bryder nærmest ud i lovsang i en beskrivelse af alle de positive følger, som lovforslaget vil have for samfundet. Den økonomiske reform vil, udover hjælpen til de svageste, give sammenhold og et højere formål med tilværelsen. Når tilværelsen indrettes efter dette etiske mål er resultatet en fornyet livsglæde og retning både for den enkelte og for folket. Ved at hjælpe andre hjælper man sig selv, er ordførerens logik. Ordføreren formulerer det kulturelle resultat således:

”Det [landet red.] bliver en kulturel stormagt. Ved at lægge sig selv i lænker og påtage sig forpligtelser vokser det alle andre folk over hovedet.”¹⁷⁵

Ordføreren og lovforslagsstillerne er kendetegnede ved, at de har det, der kan kaldes en omvendt logik. Vejen til kulturel fornyelse, til ægte kultur, sker ved at sætte mening over adspredelse. Næstekærligheds-buddet udført i praksis sættes over underholdningen og stimuleringen af det umiddelbart æstetiske:

”Da blomstrer kulturen. Pornografi og anden liderlighed forsvinder, thi menneskeværd og menneskeværdighed kommer i højsædet. Narkotika og undergrundsnonsens fordufter som dug for solen”.¹⁷⁶

Den selvcentrerede nydelse og tilfredsstillelse forsvinder automatisk fra samfundet ifølge ordføreren, når den enkelte ser sig selv som en vigtig del af noget større. Dette er den virkelige kultur, ifølge ordføreren, og alt andet er i virkeligheden ikke kultur:

”Vi fremmer således den virkelige kultur og hører op med enhver form for støtte til imaginær kultur. Det bliver hårde tider for kulturprofeterne. Det bliver ikke længere muligt

¹⁷⁴ Se lovforslagets bestemmelser i afsnit 3.5.1

¹⁷⁵ Madsen, *Antiforfladigelsesloven*, 15.

¹⁷⁶ Madsen, 13.

at slå skatteborgerne for mønt til forsøgsscener og intimt teater. Det vil da vise sig, hvor megen livskraft der er i kultureliten. Magter den kun at leve på nas som andre parasitter, eller formår den at stå på egne ben?”¹⁷⁷

Ordføreren har fremsat to forskellige syn på kultur og på kulturens forhold til individet, hhv. ”imaginær kultur” og ”virkelig kultur”. Med Kierkegaard som fortolkningsnøgle man også kalde det æstetisk-orienteret kultur sat overfor etisk-orienteret kultur.¹⁷⁸ I den æstetisk-orienterede kultur er det underholdningen og livsnydelsen og den æstetiske stimulans og tidsfordrivet, der er styrende for kulturen. Den æstetisk-orienterede kulturs tidsfordriv har den funktion at tilbageholde det evige i den menneskelige syntese fra at gøre sig gældende for den enkelte. Den etisk-orienterede kultur har indset, at mennesket ikke kan leve uden at tage hensyn til det evige, og derfor søger den at realisere den etiske fordring i et samspil mellem den enkelte og kulturen.

3.5.5 Kapitel 6 - ”Et brev”

Kap. 6 er et vigtigt kapitel i bogen. Det repræsenterer et skifte i bogens form. Frem til kap. 6 har bogens indhold generelt været dét, man kan kalde af offentlig karakter. De første fem kapitler har været juridiske tekster og taler til Folketinget. Her har læseren altså fulgt med ”lidt på afstand”. I kap. 6 skifter perspektivet fra at være offentligt til at være privat. Genren er nu et brev. I brevet reflekterer afsenderen over det herskende verdensbillede. Både afsender og modtager er anonyme. Ud fra indholdet af brevet giver det dog mening, at både brevets afsender og modtager er medlemmer af folketingsgruppen bag lovforslaget. Det ses ved, at folket omtales som ”vælgere”:

”Jeg har gjort en interessant iagttagelse, som jeg vil bede dig efterprøve under dine mange samtaler med vælgerne. Det har slået mig, at de allerfleste lever i og med det 19. århundredes forældede uvidenskabelige verdensbillede.”¹⁷⁹

Ud fra dette vil jeg i det følgende derfor kalde afsenderen for Lovforslagsstiller A og modtageren for Lovforslagsstiller B (herefter hhv. A og B). I kap. 6 argumenterer A for sin diagnose af det 20. århundredes menneske og dets verdensbillede. Dette skal også give en forklaring på, hvorfor de fleste ikke vil være med til det ”revolutionært revolutionerende”:

”Verden (universet) har overtaget Guds plads. Det er ikke ham, der er allestedsnærværende, men rummet (det uendelige); det er ikke ham, der er uden begyndelse og uden ende, men

¹⁷⁷ Madsen, 14.

¹⁷⁸ I Afsnit 2.3.1 om Kierkegaards menneskesyn redegør jeg for PMs forståelse af Kierkegaards stadielære.

¹⁷⁹ Madsen, *Antiforfladigelsesloven*, 30.

tiden (den evige), og det er ikke ham, der er alle tings grundvold, men stoffet, atomet, materien (den almægtige).”¹⁸⁰

Det faktum, at Gud er skubbet ud af ligningen, at verden/universet har overtaget Guds plads, betyder, at det hellige og transcendent element i menneskets livstolkning er fjernet, og tilbage står det materialistiske verdensbillede, en udelukkende immanent referenceramme. Ifølge ordføreren er det uberettiget, at det 19. århundredes verdensbillede kalder sig for et videnskabeligt verdensbillede. I anden halvdel af det 19. århundrede var det fremherskende verdensbillede det, som senere er blevet kaldt naturalismen.¹⁸¹ Epistemologisk og videnskabsteoretisk er naturalismen stærkt reduktionistisk. Videnskaben skal ifølge naturalismen udelukkende beskæftige sig med det, der kan måles og vejes. Målet er, at tilværelsen skal kunne forklares udtømmende med rent videnskabelig positivistisk metode. Positivismen forkaster metafysikken, der ikke kan underlægges videnskabelig metode. Naturalismen satte sig også igennem i litteraturen, hvor man skrev ud fra det naturalistiske menneskesyn. Mennesket er i naturalismen defineret og bundet af arv og miljø, determineret og bundet af naturen og ikke af synd.¹⁸²

”I denne forældede begrebsverden (videnskab er det ikke, men tankefostre) findes der selvsagt ingen frihed. Når alt udvikler sig efter evigt uforanderlige love, har mennesket intet valg. De eneste forandringer, der levnes plads for, er de determinerede, de uundgåelige.”¹⁸³

A's vurdering er altså, at de fleste mennesker i Danmark i 1970'erne stadig så tilværelsen gennem naturalismens briller, og det faktum vender han sig imod. Det 19. århundredes verdensbillede har med videnskabelige landvindinger forsøgt at gøre Gud til en irrelevant størrelse, men dermed har det også gjort sig uvidenskabelig. Videnskaben går længere end dens mandat tillader ved at forsøge sig med en udtømmende materialistisk forklaring af tilværelsen. Den frihed, man havde håbet på ved at unødvendiggøre Gud, indtræder ikke, men bliver derimod en ny form for fatalisme eller determinisme. A beskriver resultatet af dette således:

”Beherskes man af dette syn på tilværelsen, bliver man dybest set stillestående, apatisk. De revolutionære marxister vil nok hævde, at de er dynamiske, men roder sig i så fald ind i en selvmodsigelse. Den revolution de arbejder for, er jo ifølge deres eget »videnskabelige« syn på tilværelsen og samfundet determineret, vil altså indtræffe under alle omstændigheder. At

¹⁸⁰ Madsen, 30.

¹⁸¹ “naturalisme | lex.dk”, Den Store Danske, set 29. juli 2021, <https://denstoredanske.lex.dk/naturalisme>.

¹⁸² “naturalisme - litteratur | lex.dk”, Den Store Danske, set 29. juli 2021, https://denstoredanske.lex.dk/naturalisme_-_litteratur.

¹⁸³ Madsen, *Antiforfladigelsesloven*, 30.

arbejde for den er da kun en anden grad af fatalisme end at sidde med hænderne i skødet og lade den uundgåelige samfundsomvæltning komme af sig selv.”¹⁸⁴

Det 19. og 20. århundredes verdensbillede fastlåser individet. Derfor må det ”rives ned”. Mennesker skal lære at tænke om tilværelsen på en helt ny måde. Der skal tænkes funktionelt, ikke pseudo-logisk som tidligere:

”Det første, vi i denne situation må gøre er at lære vor tids mennesker, det 20. århundredes mennesker, at det 19. århundredes tankegang er forældet. Dengang tænkte man »logisk«, i dag må man tænke funktionelt. Vi må rive deres verdensbillede ned. Det skulle ikke være svært thi det er et korthus.”¹⁸⁵

En del af strategien for at give mennesker et nyt verdensbillede starter i sproget med at give gamle begreber en ny betydning. I næste afsnit vil jeg redegøre for PMs brug af funktionalisme-begrebet. PM giver flere begreber en ny betydning i værket. Jeg har været inde på, hvordan den traditionelle forståelse af revolution er givet en ny betydning i det ”revolutionært revolutionerende”.¹⁸⁶ I den forbindelse har jeg også været inde på, hvordan begrebet *reaktionær* har fået en ny orientering.¹⁸⁷ Således også med begrebet *funktionelt*. Jeg har tidligere beskrevet, hvordan det 20. århundredes sansebedrag består i, at det moderne menneske ikke tror på Guds eksistens, og at den indirekte meddelelse er en måde at evangelisere på og give den enkelte mulighed for at bekende sit bedrag over for sig selv. I tråd med denne tankegang er de begreber, som PM giver en ny betydning, afhængige af, at man forstår dem teocentrisk og ikke antropocentrisk, eller naturalistisk, for at de kan give mening. På denne måde tjener sprogbrugen bogens evangeliserende formål ved at ruske op i vanetænkningen og genintroducere Gud i livsanskuelsen.

3.5.6 Revolutionært revolutionerende funktionalisme

Funktionalisme er i den gængse forståelse et horisontalt orienteret begreb. Forstået på den måde, at funktionalisme handler om at gøre det pragmatiske og relationelle til definerende faktorer. Indenfor samfundsvidenskabernes funktionalisme studerede man sociale forhold og institutioner ud fra deres relationelle forhold til hinanden – den horisontale orientering. Den arkitektoniske funktionalisme forkastede arkitektur som kunst og gjorde den til et videnskabeligt anliggende. Grundtanken var, at

¹⁸⁴ Madsen, 30–31.

¹⁸⁵ Madsen, 31.

¹⁸⁶ Se afsnit 2.4 ”Ekskurs om det revolutionært revolutionerende”.

¹⁸⁷ Se afsnit 2.4.3 ”PMs vurdering af tidsånden i 1960’erne og 70’erne”.

form følger funktion, hvilket betyder, at et design skal løse et problem, varetage en funktion, opfylde et pragmatisk hensyn.¹⁸⁸

Min fortolkning er, at det funktionelle i PMs ”revolutionerende revolution” bliver givet en ny, vertikal orientering. Det funktionelle skal ikke forstås relationelt ift., hvordan en samfundsinstitution *fungerer* ift. helheden, eller hvordan et design opfylder et bestemt formål. Den revolutionært revolutionerende funktionalisme er et vertikalt-orienteret forhold mellem Gud og mennesket som skabt i Guds billede, og verden som Guds verden - en verden, der *fungerer* på en bestemt måde. At tænke funktionelt handler derfor ikke om at tænke, hvad der umiddelbart fungerer, men derimod om, hvordan Gud havde til *hensigt*, at verden skal fungere. Det handler om at tænke Guds tanker efter ham.¹⁸⁹ Denne bagvedliggende forståelse af det funktionelle begynder man at se i kap. 6, hvor A bl.a. skriver:

”Når mennesket drevet af kærlighedens kraft giver sig hen i kærlighedens offerindsats for andre, da lever det *funktionelt* i Gud og skaber kultur. Da beherskes det af en sandt *funktionel* tankegang og lever up-to-date (altså moderne) i overensstemmelse med tidens krav.”¹⁹⁰

Når mennesket lever i overensstemmelse med sin gudbilledlighed, lever han sandt funktionelt. Senere i kap. 9, i B's svar på brevet, modstilles det funktionelle liv med det, der ses som resultatet af naturalistisk materialistisk livsanskuelse, der altså reducerer tilværelsen til det rent materielle og fjerner åndsdimensionen:

”På min spadseretur fik jeg syn for, hvordan mennesket tænker og fungerer, når det ikke kender sig selv som andet end en biologisk tilfældighed og ikke har lært at tænke *funktionelt* i din betydning. Du aner ikke, hvor trist og glædesløs en stemning der slog mig i møde, især i Istedgade.”¹⁹¹

Her skriver B eksplicit, hvordan funktionalisme-begrebet bruges i en ny betydning, der står i modsætning til et videnskabeligt darwinistisk verdensbillede, der ikke ser mennesket som mere end en ”biologisk tilfældighed”. Reorienteringen af funktionalisme-begrebet er altså et litterært virkemiddel, som PM anvender for understøtte sit anliggende. I det følgende vil jeg fokusere på et andet litterært virkemiddel, PM anvender i AFL, som kommer særligt til udtryk i kap. 6.

¹⁸⁸ ”funktionalisme | lex.dk”, Den Store Danske, set 27. juli 2021, <https://denstoredanske.lex.dk/funktionalisme>.

¹⁸⁹ Jeg har tidligere citeret ordføreren for at tale om hvordan kulturen skal defineres funktionelt, i afsnit 3.6.4.

¹⁹⁰ Madsen, *Antiforfladigelsesloven*, 32. Min kursivering.

¹⁹¹ Madsen, 51. Min kursivering.

3.5.7 Udsigelsen understøtter tekstens anliggende

I det følgende afsnit vil jeg tage udgangspunkt i det begrebsapparat, Ole Davidsen opstiller i sin artikel "Evangeliefortællingens udsigelse".¹⁹² Artiklen giver mig nogle nyttige redskaber vedrørende koncepterne "fortælling" og "udsigelse", som jeg kan anvende i min analyse af AFLs virkemidler. Davidsens semiotiske analyse af evangeliefortællingerne lader sig overføre til værket som evangeliserende tekst. I det følgende vil jeg fokusere på kap. 6, hvor nogle af de virkemidler, jeg ønsker at fremhæve, fremstår særligt stærke. Når jeg indrager Davidsens analyseapparat, er det fordi, jeg mener, det kan bruges til at påvise den nære sammenhæng mellem værkets anliggende og de litterære virkemidler, der er i bogen. Hensigten er, at værket skal gøre noget ved sin læser, bringe læseren fra én tilstand til en anden. I det følgende vil jeg, med Davidsens analyseapparat, belyse en af de litterære strategier, PM har anvendt i bogen i sit evangeliserende øjemed.

3.5.8 Semiotisk tekstanalyse

I det tilfælde en *udsigelse* drejer sig om en fortælling, kan man ifølge Davidsen nærmere betegne *udsigelsen* som *narration*.¹⁹³ Når man taler om *narrationen* af AFL, betegnes tekstens historie, *narratet*. *Narratet* er det, som fortælles. Tekstens fortæller betegnes *narratør*, og den forudsatte læser (i modsætning til en konkret læser) betegnes *narratør*. Disse tre kategorier udgør tilsammen *narrationen*.¹⁹⁴ I analysen af udsigelsen bruger man termene *enunciv* og *enunciativ* (dannet af den franske betegnelse for udsigelse, *énonciation*). De *enuncive* personer korresponderer med *narratet* - det er tredjepersonale subjekter, de fortalte personer. I dette tilfælde er det A og B, som er hhv. afsender og modtager af brevet. De *enunciative* personer er henholdsvis *narratør* og *narratør*, altså fortæller og læser.¹⁹⁵

Kap. 6 har karakter af en indlejret udsigelse, idet man læser, hvad den *enuncive* karakter, A, skrev til B.¹⁹⁶ Brevgenren giver læseren en fornemmelse af autenticitet, en samhørighed mellem det *enuncive* og det *enunciative*, eller sagt på en anden måde; en udviskning af grænsen mellem det, der er inden for fortællingen (det *enuncive*), og det, der er uden for fortællingen (det *enunciative*). Indenfor *narratets* tidslinje er brevets referenceramme og relevans noget, der hører fortiden til. A skriver til B indenfor sin egen specifikke kontekst. Når den *enunciative narratør* læser brevet, kan man dog opleve en udviskning af dette forhold. Det er netop dette forhold, jeg vil forsøge at fremhæve ved denne analyse.

¹⁹² Davidsen, "Evangeliefortællingens udsigelse", 39.

¹⁹³ Davidsen, 42.

¹⁹⁴ Davidsen, 43.

¹⁹⁵ Davidsen, 44-45.

¹⁹⁶ Algirdas Julien Greimas m.fl., *Semiotik. Sprogteoretisk ordbog* (Aarhus: Universitetsforl, 1988), 94.

Således kan *narratøren*, når han læser brevet, opleve, at den *enuncive* karakter, A, henvender sig direkte til den *enunciative narratør*, i stedet for, eller snarere som B. *Narratøren* bliver semiotiseret i tekstens udsigelse som B. På det tekstuelle plan sker dette ved det, der i den semiotiske analyse kaldes deiktiske-elementer (af det græske, δεικτικόν). Disse elementer fungerer ift. kategorierne person, tid og sted. Hvad de konkret peger på inden for hver kategori afgøres af konteksten.¹⁹⁷

Det er naturligt, at et brev starter med at adressere sin modtager. Det sker her med ordene:

”Kære ven!”¹⁹⁸

Ordene danner her en deiktisk udpegning ift. person-kategorien. Hvem, der er ”Kære ven!”, afhænger af konteksten – men da både afsender og modtager er anonyme udvides mulighederne. På det *enuncive* plan er det A, der skriver til B, som er ”Kære ven!”. Imidlertid kan det dog på udsigelsens plan være, at A henvender sig direkte til *narratøren*. Dermed bliver det i virkeligheden PM, der fra sit skjul, bag A, påkalder sig sin læser. Der er en dobbelttydighed i, hvem der taler, og hvem der tildales. Denne effekt forudsætter, at PM har vundet sin læsers sympati med lovforslaget og de tilhørende taler i de foregående kapitler. Accepterer *narratøren* denne mulighed, bliver *narratøren* semiotiseret som B og bliver en del af værkets *narrat*. Det er en manipulation af tekstens *narratør*, som effektivt illustrerer relationen mellem form og anliggende i værket. Med denne indledende analyse af brevets åbningsord vil jeg nu se nærmere på brevets videre indhold. Første afsnit fremstår i sin helhed således:

”Kære ven!

Du møder utvivlsomt ligesom jeg en mængde rare og velmenende mennesker, der blankt forkaster vore gode forslag. Jeg har gjort en interessant iagttagelse, som jeg vil bede dig efterprøve under dine mange samtaler med vælgerne.”¹⁹⁹

A beder i åbningen af brevet B om at efterprøve hans teori, som er, at de fleste mennesker er ”rare og velmenende”, men dog har en forkert livsanskuelse, og dette muligvis har en forbindelse til, hvorfor de vil afvise lovforslaget. Der refereres altså til bestemte personer, begivenheder og tider. A opdeler folket i to forskellige typer; der er dem, der bakker op om lovforslaget, og der er dem, der forkaster det og altså dermed lever i det ”19. århundredes forældede, uvidenskabelige verdensbillede.”²⁰⁰ Selvom brevet ift. *narratøren* hører fortiden til og ikke længere er aktuelt,

¹⁹⁷ Greimas m.fl., 27.

¹⁹⁸ Madsen, *Antiforfladigelsesloven*, 30.

¹⁹⁹ Madsen, 30.

²⁰⁰ Madsen, 30.

fjernes denne barriere ved referencen til det 19. århundrede, som er fortid for både de *enuncive* karakterer og den *enunciative narratør*. Her skabes der altså en fælles tidsreference på tværs af *narratets* indre tidsforløb og *narrationens* tidsforløb. De deiktiske markører ift. tidskategorien og personkategorien ”du møder utvivlsomt lige som jeg”, og ”jeg vil bede dig efterprøve” kan også tjene det formål at give en fælles referenceramme ift. tid. Indenfor *narratet* refererer ”møder” til en datidig aktualitet for B. Det var noget, han kontinuerligt oplevede dengang, det skete, og det at ”efterprøve” er en opfordring, der skal udføres indenfor B’s egen fremtid. Den deiktiske udpegning giver dog også mening som henvendt til en *narratør*, der lader sig semiotisere af teksten til at være B. I dette tilfælde bliver de tidslige deiktiske markører overført til udsigelsens referenceramme, og ”du møder” og ”jeg vil bede dig efterprøve” får en ny betydning og aktualitet via semiotiseringen af *narratøren* som B. Dette greb forstærkes yderligere senere i brevet, hvor det hedder:

”Det første, vi i denne situation må gøre, er at lære vor tids mennesker, det 20. århundredes mennesker, at det 19. århundredes tankegang er forældet.”²⁰¹

I dette citat gives et tidsligt referencepunkt, der virkelig kan tjene til at udviske spaltningen mellem *narrat* og *narration*. Den *enuncive* tid falder helt sammen med den *enunciative* tid ift. *narratøren* (1970’ernes oprindeligt forudsatte *narratør* var jo i det 20. århundrede).

Den ønskede effekt er, at hvis man som læser ikke allerede var overbevist om rigtigheden af diagnosen og midlet, gradvist må blive det jo længere, man læser i brevet. Ved brevets afslutning tilspørger A *narratøren*, om denne er klar til at tilegne sig den faciliterede semiotisering:

”Er det mig, der bilder mig noget ind, når jeg mener, jeg trods den lange afstand imellem os kan høre dit *Amen* til mine ord?

Eller er det et *Amen* fra universet selv, et *Amen* fra tilværelsens eget hjerte?

Lad mig snart høre fra dig!”²⁰²

Ved *narratets* opdeling af befolkningen i to grupper opnås den effekt, at *narratøren* nærmest ikke kan se sig selv fri for en semiotisering. Såfremt *narratøren* afviser at lade sig semiotisere som B, henvises han automatisk til den del af befolkningen, der afviser lovforslaget. I så fald er *narratøren* indirekte eller negativt semiotiseret som én, der har behov for lovforslaget. *Narratøren* er enten en del af ”os” eller en del af ”dem”. Da der ifølge denne opdeling kun er to befolkningsgrupper, er

²⁰¹ Madsen, 31.

²⁰² Madsen, *Antiforfladigelsesloven*, 33.

konsekvensen yderligere den, at læseren, der afviser lovforslaget, i næste kapitel må se sig sat i kategori med A.K. Jansen.

3.6 Antitese¹

Mit argument er, at PM i Antitese¹ udstiller den æstetiske livsholdning hos kultureliten i Danmark, og dermed danner en antitese til den etiske livsholdning fremført i kap. 1-6. I denne afdeling af værket møder læseren ministersekretæren, A.K. Jansen, som er udpræget æstetiker. A.K. Jansen har gjort sin karriere i ministeriet, anerkendelsen hos kultureliten og den visuelle stimulans i film og kunst, til det styrende i hans liv. Dermed har han givet timeligheden i den menneskelige syntese den altdominerende plads og er blevet æstetiker.²⁰³

3.6.1 Form i antitese 1

Ser man bort fra de to eventyr til sidst i værket, er kap. 7 og kap. 13, der handler om A.K. Jansen, den eneste del af bogen, der indeholder passager skrevet med en tredjepersonsfortæller. I relation til værkets anliggende er dette et effektivt greb. Ved *narrationen* af en tekst kan man betegne fortælleren 1. person, læseren 2. person og narrativets karakter, 3. person. Dette forhold kan man også betegne som forholdet mellem person og ikke-person.²⁰⁴ 1. og 2. person har så at sige en højere status. Det er imellem disse aktanter, der er en afsender/modtager - eller forfatter/læser-relation. 3. personen betegnes ikke-person, da han står udenfor den jeg/du-relation, der er mellem forfatter og læser. Det er hverken 3. personen, der taler eller tiltales - han omtales. Hvis 3. personen taler, er det fortælleren, der lægger ord i munden på ham. Han objektiveres i sin relation til *narratøren* og får karakter af marionetdukke. På den måde har 3. personen en lavere status end 1. og 2. person.

PM har altså ved hjælp af kompositionen og fortælleteknikken understreget modsætningsforholdet mellem Tese¹ og Antitese². Kap. 6 - "Et brev", som er sidste kapitel af Tese¹ er, som jeg har vist, karakteriseret ved et muligt sammenfald af den *enuncive* 2. person og *narratøren*/læseren som den, der italesættes af teksten. Kontrasten i overgangen til kap. 7 består formmæssigt i, at læseren i semiotisk forstand præsenteres for A.K. Jansen som en ikke-person. Kontrasten ses særligt stærkt netop i overgangen fra kap. 6, som jeg citerede i slutningen af forrige afsnit. A henvendte sig meget personligt til sin 2. person. Han skaber en stemning af meningsfuldhed, håb, samhørighed og

²⁰³ Se afsnit 2.2.1 om PMs forståelse af den Kierkegaardske stadieteori

²⁰⁴ Davidsen, "Evangeliefortællingens udsigelse", 44; Greimas m.fl., *Semiotik. Sprogteoretisk ordbog*, 66. Ifølge Lingvisten E. Benveniste.

intimitet. Såfremt læseren ved hjælp af tekstens tidslige og personlige deiktiske markører har ladet sig semiotisere som brevets 2. person og dermed har svaret ”Amen” til A’s tilspørgelse, er kontrasten til begyndelsen af kap. 7 stærkere, som begynder således:

”Ministersekretær, fuldmægtig, cand. jur. A.K. Jansen (af kollegaer kaldet AKJA) havde foruden sin embedseksamen den fordel at have næse for ministre. Det var lykkedes ham at blive dus med kulturministeren, og i håb om et springavancement (hvem håber ikke på det med håb mod håb?) havde han meldt sig ind i partiet, hvor han hurtigt gjorde sig gældende som en varm fortaler for og forsvarer af sin minister.”²⁰⁵

På det semiotiske plan er A.K. Jansen altså en ”ikke-person” pga. sin status som 3. person. Indholdsmæssigt kan A.K. Jansen også betegnes som en ikke-person, idet han fremstilles som æstetiker.

3.6.2 Æstetikeren – A.K. Jansen

A.K. Jansen er ministersekretær for kulturministeren. Han omtales som en opportunistisk og principløs bureaukrat. A.K. Jansens største ønske er at blive forfremmet og helst, så der springes en rang over. Hans ønske om springavancement styrer hans liv og hans meninger. Han bliver ikke dus med kulturministeren pga. en egentlig relation imellem dem, men som en del af sin plan for at blive forfremmet. Han melder sig ind i kulturministerens parti - ikke fordi hans livsanskuelse og kultursyn stemmer overens med partiets, men for at øge sine chancer for forfremmelse. Han taler smigrende om sin minister - ikke af oprigtige uegennyttige årsager, men med tanke på, at ministeren har magt til at forfremme ham. A.K. Jansen står tilbage som en snu person uden moralsk kompas og uden integritet, en ”ikke-person”. PM beskrev den Kierkegaardske æstetiker med ordene:²⁰⁶

”De giver det timelige den afgørende plads og skubber evigheden fra sig. De lever – for at anvende Kierkegaards udtryk – *æstetisk* (...) men der er også de, der anser sundhed, rigdom og anseelse for livets mål”.²⁰⁷

En æstetiker er ifølge PM en person, der gør jordelivet og dets glæder til det egentlige og eneste mål. Anseelsen og anerkendelsen er afgørende for A.K. Jansen:

”Han havde specialiseret sig i at skrive sin ministers taler, kendte jo hans tankegang og alle politiske rævestreger ud og ind; han nød hver stund, når han fra folketingets embedsloge hørte ministeren læse sin (hans) taler, og når denne fra landets fornemste talerstol ved

²⁰⁵ Madsen, *Antiforfladigelsesloven*, 34.

²⁰⁶ Madsen, 34.

²⁰⁷ Madsen, ”Der grosse Däne”, 4.

nederste trin sendte ham et for alle uindviede tomt og tilfældigt, men for ham bifaldende og saliggørende blik.”²⁰⁸

For A.K. Jansen er ministeren en ophøjet skikkelse. A.K. Jansens behov for succes og anseelse stimuleres gennem forbindelsen til ministeren. Hans taler er brugbare for ministeren, fordi han har lært sig det politiske spil, de ”politiske rævestreger”. Forholdet mellem A.K. Jansen og ministeren er sat ind i et religiøst perspektiv. A.K. Jansen behøver ikke anerkendelse fra folketingsalen eller medierne i første omgang. Ministerens blik i hans retning, fra nederste trin på talerstolen, er nok til at gøre A.K. Jansen salig.

”I disse måneder levede AKJA for fuld damp. Han satte alt ind på sit embede, mødte hver morgen en halv time før ministeren og lod døren ind til denne stå åben, for at hans gode gerninger ikke skulle forblive skjulte på det højeste sted.”²⁰⁹

Ministerens kontor bliver betegnet som det højeste sted. Summen af dette giver konnotationer i retning af det religiøse og det tilbedende. A.K. Jansen venter sig sit livs fylde fra ministeren og ikke fra sin Gud og skaber. Hermed skubber han det evige i baggrunden og sætter det timelige i dets sted. A.K. Jansens mål for karrieren er at blive departementschef. Den næste naturlige kandidat til embedet er dog ikke ministersekretæren, men derimod kontorchefen. Derfor sørger A.K. Jansen for at gøre opmærksom på sig selv, når han møder på arbejde før kontorchefen, og derfor sker det også, at han bliver sendt ind på kontorchefens kontor for at hente en sag til ministeren, når denne ikke er mødt på arbejde endnu:

”...kontorchefens vrede kendte ingen grænser, og AK Jansen beklagede selv det passerede, det havde aldrig kunnet falde ham ind, men hvad skulle han gøre, han handlede jo på ministerens ordre.”²¹⁰

Kontorchefen er en forhindring for A.K. Jansens målsætning om at blive departementschef i kulturministeriet, og derfor må dennes position undergraves. A.K. Jansen udviser ingen skrupler og viger ikke tilbage for at lyve for at opnå sit mål.

3.6.3 Forhandlingsbordet – den æstetiske kulturelite udstilles

Hovedbegivenheden i Antitese¹ er, at A.K. Jansen har til opgave at forhandle om et økonomisk tilskud til en produktion for filmbranchen. Læseren er med i forhandlingslokalet, hvor filmbranchens repræsentanter er til stede. Det drejer sig om ”filmbranchens stærke mand, Carina

²⁰⁸ Madsen, *Antiforfladigelsesloven*, 34.

²⁰⁹ Madsen, 34–35.

²¹⁰ Madsen, 35.

Charlotte Nuda”,²¹¹ som står i modsætning til en kvinde i ”ligevægt og ynde”, som PM beskrev Poul Martin Møllers syn på kvinden.²¹² Carina Charlotte Nuda er en stærk kvinde. Hun er maskulin og cigarrygende. Tilstede ved forhandlingsbordet er også den feminiserede K.A. Skabersén:

”...den berømte producer, flettede sit hår og lyttede til hendes indlæg.”²¹³

K.A. Skabersén og Carina Charlotte Nuda er repræsentanter for den danske kulturelite. PM fremstiller dem som virkelighedsfjerne og uden jordforbindelse. Beskrivelsen understøtter anliggendet, som er at udstille tomheden og meningsløsheden i den æstetiske livsholdning og den dertilhørende æstetisk-orienterede kultur.

En stor del af forhandlingerne handler om at diskutere aflønningen af de skuespillerinder, der skal deltage i produktionen. Forhandlingen om skuespillerlønnen danner ramme for en mængde overvejelser om forholdet mellem kultur og økonomi. Generelt kommer det frem under forhandlingerne, at kultureliten i fællesskab med A.K. Jansen anser begrænsninger som af det onde. Begrænsninger og hæmninger kan ikke sameksistere med den autentiske udfoldelse af kunst og kultur ifølge A.K. Jansen. Han ved, hvad der skal til for at vinde den æstetiske kulturelites sympati og dermed sikre sig karrieremæssig opbakning:

”Selvfølgelig kan kunsten ikke lade sig binde, selvfølgelig ikke. Den må udfolde sig frit og ubundet, ja uhæmmet. Kun da bevarer den sin kulturelle integritet. Borgerlige og moralske hensyn kommer ikke i betragtning. Kunsten er sin egen moral. Og som borgerlige og moralske hensyn ikke kommer i betragtning, således bør økonomiske hensyn principielt heller ikke tages i betragtning.”²¹⁴

Ifølge A.K. Jansen er det eneste princip for kulturen det æstetiske, hvilkets hensyn overskygger alle andre. Den æstetiske stimulans er det højeste mål for kunst og kultur ifølge dette syn. Men det er en æstetik uden moral. Det er derfor tydeligt, hvordan A.K. Jansens kultursyn kolliderer med AFL funktionelle kultursyn. PM fremstiller situationen, så det bliver tydeligt, at ifølge ham vil den æstetiske livsanskuelse og kultursyn lede til, at de embedsmænd, der lever æstetisk, holder op med blot at varetage deres administrative opgaver. Når det æstetiske princip ophøjes til tilværelsens vigtigste, vil det legitimere et aktivistisk bureaukrati:

²¹¹ Madsen, 37.

²¹² Se afsnit 1.6.1.

²¹³ Madsen, *Antiforfladigelsesloven*, 39.

²¹⁴ Madsen, 40. Se afsnit 3.7.2 For Tese² gives det etiske positive syn på hæmninger.

”A.K. Jansen brød ind med en kraftig understregning af, at han personligt betragtede sin embedsmæssige opgave som ikke blot administrativ, men også progressiv, nyskabende, ledende udviklingen den rette vej”.²¹⁵

A.K. Jansen ser sig som arbejdende i en højere sags tjeneste. Dette retfærdiggør tilsidesættelsen af normale hensyn. Han går videre end de normale begrænsninger, hans position tillader.

3.6.4 Delkonklusion

Jeg har i det foregående afsnit vist, hvordan værkets kap. 7-8 udgør en antitese til de foregående kapitler. Kap. 1-6 er ud fra PMs forståelse af stadieteorien skrevet ud fra en etisk livsanskuelse. Kap. 7-8 er skrevet, så de udstiller den æstetiske livsholdning; på det individuelle plan særligt eksemplificeret hos A.K. Jansen, og på det kulturelle plan udstilles den æstetiske livsholdnings virkning på kulturlivet og kultureliten. Budskabet underbygges på det semiotiske plan, hvor A.K. Jansen gøres til en ikke-person, og på det sproglige plan gør PM brug af ironi til at udstille den æstetiske livsholdning og kultur.

3.7 Tese² og Antitese²

Det dialektiske mønster, hvor en tese følges af en antitese, gentages i næste del af værket. Tese² består af en brevveksling mellem A og B, og tre mindre artikler vedlagt det sidste brev i brevvekslingen. Kap. 13 udgør Antitese²,²¹⁶ og det består af to dele. Første del fortsætter narrativet fra Antitese¹, og anden del består af A.K. Jansens tiltrædelsestale som departementschef i kulturministeriet. Indholdsmæssigt giver Tese² en fyldigere beskrivelse af, hvad der ligger bag lovforslagsstillernes livsanskuelse. Denne livsanskuelse bliver i AFL kaldt den ”borgerlige livsholdning”. Denne mener jeg svarer til det Kierkegaardske etiske stadie, som PM har redegjort for det.²¹⁷ Ligeledes svarer A.K. Jansens livsholdning til det Kierkegaardske æstetiske stadie. I det følgende vil jeg lave et par nedslag, der eksemplificerer, hvordan dette kommer til udtryk i denne del af værket, og hvordan det understøtter bogens anliggende.

3.7.1 Næstekærligheden er nøglen til antiforfladigelsen

I brevvekslingen i Antitese² hører man om den ene lovforslagsstillers spadseretur til Vesterbro og især Istedgade. Det han ser og oplever, opfatter han som en illustration af, hvad der sker med mennesker, der ikke ser sig selv som skabt i Guds billede og ikke lever i overensstemmelse med det.

²¹⁵ Madsen, 42.

²¹⁶ Se afsnit 3.3 ”En dialektisk struktur”

²¹⁷ Se afsnit 2.2 ”Der Grosse Däne – PMs fremstilling af Kierkegaard”

”På min spadseretur fik jeg syn for, hvordan mennesket tænker og fungerer, når det ikke kender sig selv som andet end en biologisk tilfældighed og ikke har lært at tænke funktionelt i din betydning.”²¹⁸

Lovforslagsstilleren ser en sammenhæng mellem menneskets selvopfattelse og det levede liv. Når mennesket ikke kender sig selv som andet end en ”biologisk tilfældighed”, lever det i dette tilfælde et fornedrende og forfladigende liv. Med ”biologisk tilfældighed” henviser lovforslagsstilleren til det darwinistiske menneskesyn, der netop henstiller mennesket til ikke længere at være Guds højeste skabning, men blot højere udviklet dyr.²¹⁹ Lovforslagsstilleren beskriver, hvordan en taxachauffør kalder tilstanden for Sodoma og Gomorra, hvilket leder ham til at stille spørgsmålet om, hvorfor Sodoma blev sodomitisk. Lovforslagsstilleren finder svaret på sit spørgsmål hos profeten Ezekiel, som han citerer og kommenterer:

”»Sodomas brøde var overmod; brød i overflod og sorgløs tryghed blev hende og hendes døtre til del, men de rakte ikke den arme og fattige en hjælpende hånd; de blev hovmodige og øvede vederstyggelighed for mine øjne derfor stødte jeg dem bort, så snart jeg så det (Kap 16:49-50)«. Her har vi det! Sodoma var ikke blevet sodomitisk, om den havde rakt den arme og fattige en hjælpende hånd! Jeg er overbevist om, at det er en almengyldig sandhed. Danmark var ikke blevet sodomitisk, om vi havde gjort en virkelig offerindsats for ulandene. Eller for at blive i din terminologi: havde Sodoma og Gomorra gennemført en revolutionerende revolution i overensstemmelse med et funktionelt helhedssyn på tilværelsen, da var deres kultur aldrig gået til grunde, thi da havde de ved at lave for andre redet sig selv og skabt en kultur, som ingen, end ikke Gud kunne lægge øde.”²²⁰

Rationalet for lovforslagsstilleren er, at velstand leder til hovmod, og hovmod leder til nærighed og en forsømmelse af pligten overfor de fattige. Dette leder igen til yderligere forråelse og forfladigelse. Midlet imod at blive sodomitisk er selvopofrelse og næstekærlighed.

Lovforslagsstilleren ser i passagen en ”almengyldig sandhed”, og derfor overfører han princippet på Danmark, som allerede er blevet sodomitisk, men det kunne have været undgået, havde man i taknemmelighed over velstanden ofret velstanden for ulandene. Dette havde bevaret Danmark i en funktionel livsanskuelse, altså en tilværelse indrettet efter, hvordan Gud har til hensigt at verden skal fungere.²²¹ Dette forklarer også, hvordan lovforslagsstilleren kan sige, at en revolutionerende

²¹⁸ Madsen, *Antiforfladigelsesloven*, 51.

²¹⁹ ”darwinisme | lex.dk”, Den Store Danske, set 26. august 2021, <https://denstoredanske.lex.dk/darwinisme>.

²²⁰ Madsen, *Antiforfladigelsesloven*, 52. oprindelig kursivering.

²²¹ Se afsnit 3.5.6 Revolutionært revolutionerende funktionalisme

revolution ville skabe en kultur, som ”end ikke Gud kunne lægge øde”. Den revolutionerende revolution ville lede til, at kulturen blev indrettet, sådan som Gud har tiltænkt, at en kultur skal fungere, og derfor ville det ikke give mening at lægge en sådan kultur øde. Ud fra denne overvejelse giver det mening at beskrive lovforslagsstillerne som Kierkegaardske etikere ifølge PMs forståelse. De søger at realisere den absolutte etiske fordring i tiden, men er endnu ikke nået frem til det religiøse stadium, hvor Kristus og efterfølgelsen af ham er centrum for etikken.²²²

3.7.2 Hæmninger

I Tese² fremsættes den etiske holdning til hæmninger som modsvar til den æstetiske holdning, der blev fremført i Antitese¹.²²³ Her så man ved forhandlingsbordet i kulturministeriet, hvordan hæmninger principielt var af det onde. A.K. Jansen taler om, at kunsten er sin egen moral, og at der ikke bør være hverken økonomiske eller moralske begrænsninger eller hæmninger for kunsten og kulturens udfoldelse og udformning. I Tese² ser man, hvordan den ene af lovforslagsstillerne skriver et afsnit, hvor han lovpriser hæmninger som et gode og som en essentiel del af den borgelige livsholdning. Lovforslagstilleren skriver således:

*”Man kan ikke byde Gud og næsten hvadsomhelst.”*²²⁴

Ifølge lovforslagstilleren er dette den nødvendige følge, når mennesket ser sig selv som en skabning, der er direkte ansvarlig over for Gud i sin livsførelse og har pligt til at elske sin næste. Hæmninger betyder ifølge lovforslagstilleren også, at man har en sans for kvalitet, som mistes når hæmningerne fjernes. Æstetikens kamp mod hæmninger efterlader mennesket som et ”sexvrag”, der hvor hæmningerne kunne have reddet den enkelte og ledt denne til en oplevelse af ”kærlighedens fylde og skønhed”.²²⁵ Æstetikens vej til frihed går bl.a. igennem en fjernelse af hæmningerne, men lovforslagstilleren hævder, at friheden ikke vil indfinde sig af denne vej. I stedet for frihed sker der det, at manglen på grænser leder til en forfladigelse af den enkelte:

*”Det moderne menneske (breder) sig nu hæmningsløst og personlighedsudslettende ud over alle grænser og oplever aldrig noget, der er værd at opleve. Det mister sig selv og bliver fladt.”*²²⁶

Hæmninger er altså, ifølge den borgelige livsholdning, et gode, der virker personlighedsbevarende. Hæmninger sætter rammer for den enkeltes udfoldelse og sikrer dermed kontinuitet og

²²² Se afsnit 2.2.1 om Stadieteorien i hos Kierkegaard ifølge PM.

²²³ Se afsnit 3.7.3.

²²⁴ Madsen, *Antiforfladigelsesloven*, 66.

²²⁵ Madsen, 67.

²²⁶ Madsen, 67.

forudsigelighed og kontrol. PMs budskab til samtidens tidsånd er altså, at frem for at opnå autenticitet og frigørelse gennem nedbrydelsen af hæmningerne vil dette medføre en forfladigelse af personligheden og kulturen. Disse principper, der står anført med den borgerlige livsholdning som fortegn, samstemmer godt med det, PM selv forstår ved Kierkegaards etiske livsstadium.

3.7.3 Antitese²

I Antitese² fortsætter den narrative form fra Antitese¹. Departementschefen for Kulturelle anliggender dør af hjertestop. Det lykkes A.K. Jansen at skjule sin begejstring over departementschefens pludselige bortgang, og efter få dages forløb går A.K. Jansens drøm i opfyldelse:

”Ved kongelig resolution allerede tre dage efter departementschefens død udnævntes ministersekretær, fuldmægtig cand. jur. A.K. Jansen ministeriet for kulturelle anliggender, til hans efterfølger.”²²⁷

Efter at A.K. Jansen er blevet udpeget til at overtage embedet som departementschef, blev der afholdt en lille højtidelighed i ministeriet for at markere A.K. Jansens tiltrædelse. Hans tiltrædelsestale gives i sin fulde længde. Tilstede ved tiltrædelsen er vigtige repræsentanter for kulturlivet. Kapitlet er skrevet således, at dyrkelsen af den hæmningsløse kultur er sat ind i et religiøst og samtidigt ironisk perspektiv. Effekten er, at PM udstiller ophøjelsen og dyrkelsen af den hæmningsløse kultur som et religiøst anliggende. A.K. Jansen bliver omtalt som havende ”reformatoriske evner”.²²⁸ Herved gives A.K. Jansens kulturelle projekt associationer til Luthers opgør med den romerskkatolske kirke:

”...ja, alt hvad der virkelig har med ånd og kultur at gøre, alle specialister og sagkyndige (...) alle notabiliteter og dybt engagerede var her til stede, en fryd for øjet, en pryde for ånden, et vidnesbyrd om, at der midt i velfærdsstaten findes en elite, der ikke har solgt sin sjæl, men kæmper for at åbne de blindes øjne, så de indser og forstår, at de ikke lever af brød alene!”²²⁹

Udstillingen af den æstetiske livsanskuelse, som PM forstod den, kommer til udtryk her ved, at PM lader den kulturelle elite være dem, der skal give folket den åndelige føde, de har brug for. Den æstetiske kulturelite har her ikke blot forkastet det evige til fordel for det timelige, men de har sat sig i det eviges sted. Folket skal ikke leve af brød alene, men af enhver produktion der udgår fra

²²⁷ Madsen, 77.

²²⁸ Madsen, 77.

²²⁹ Madsen, 77–78.

kultureliten. Når man først har sat dyrkelsen af den amoralske æstetisk-orienterede kultur til det styrende i tilværelsen, er det logisk, at der ikke bør være nogle begrænsninger for dennes udfoldelse. Begrænsninger af enhver art, det være sig moralske eller økonomiske, vil hæmme folket i at opleve livets fylde. Denne pointe er en af de bærende i A.K. Jansens tiltrædelsestale, hvor det også hedder:

”Er kunst og kultur noget bærende, da er det efter min mening uholdbart og ulogisk, at det som det bærende selv skal bæres af årlige bevillinger på finansloven.”²³⁰

A.K. Jansen har ophøjet dyrkelsen af kulturen til det vigtigste i tilværelsen. Derfor føler han sig som en ”kræmmer, der handler med sjæle”, når der skal forhandles støtte til kulturlivet. Perspektivet er ikke langt fra evangelieberetningen om ”Tempelrensningen”, hvor Jesus rydder tempelpladsen og jager kræmmerne og vekselerene ud.²³¹ Den overførte betydning bliver da, at kulturelitens udfoldelser repræsenterer tempelpladsen og det allerhelligste, og de finansielle hensyn og økonomiske forhandlinger den faktor, der gør tempelpladsen til en røverkule. A.K. Jansen er altså en messiasfigur, der skal reformere og rede kulturpolitikken. I sin tale peger A.K. Jansen på, hvad han ser af muligheder for, hvad han kan være med til at gøre for at rede kulturen. Ifølge A.K. Jansen må man gøre mere for at påvirke børnene i en ung alder:

”Det viste sig som bekendt at være muligt at få hele folketinget til at gå ind for tanken om tvungen integreret seksualundervisning begyndende fra det første skoleår, altså fra 7 års alderen. Hvordan blev det muligt? Det skyldes ganske enkelt et energisk, målbevidst progressivt mindretal i tinget, støttet af en lige så energisk, målbevidst og progressiv sagkundskab. Har vi to sådanne grupper, vover jeg at påstå, at alt kan lade sig gøre.

Som ved gennemførelsen af loven om integreret seksualundervisning gælder det egentlig kun om at underlægge tingets medlemmer den rigtige progressive sagkundskab ”.²³²

Indførelsen af den på tvungne integrerede seksualoplysning var en god start ifølge A.K. Jansen. Metoden der blev brugt ved gennemførelsen er desuden også beundringsværdig; et energisk progressivt mindretal støttet af en energisk progressiv sagkundskab er nok til at gennemføre radikale ændringer, der kan være med til yderligere at undergrave og udrense den borgerlige moral fra samfundet. PM fremhæver igen her, at en af følgerne af at gøre det æstetiske princip til tilværelsens vigtigste, og dermed sætte det i evighedens sted, legitimerer, at den administrative

²³⁰ Madsen, 78.

²³¹ *Bibelen: den hellige skrifts kanoniske bøger og Det gamle testaments apokryfe bøger* (Kbh.: Det Danske Bibelselskab, 1998). Matth 21,12-17, Mark, 11,15-18, Luk 19, 45-48.

²³² Madsen, *Antiforfladigelsesloven*, 81.

embedsmand bliver aktivistisk i sit virke. Antitese² peger her frem mod, at A.K. Jansen gennem sin magtfulde position som departementschef for Ministeriet for Kulturelle Anliggender kan blive en usynlig åndelig leder for landet. Ikke til åndelige opbyggelse, men åndelig forfladigelse. Gennem sin indflydelse i ministeriet og sine forbindelser i kultureliten kan han være medvirkende til at lede et helt land baglæns ned af stadieteoriens trappetrin.

3.8 Syntese

I det følgende vil jeg gøre et par nedslag i den del af værket jeg ud fra min strukturelle analyse har benævnt Syntesen.²³³ Kap. 15, der har titlen ”En lægmandsprædiken”, er det vigtigste nedslag. Her fremsættes tydeligst det religiøse livsstadium som svaret på tilværelsens problem. Kapitlet er skrevet af en af lovforslagsstillerne og kapitlet indledes med ordene:

”Vedtages lovforslaget ikke, vil jeg virke som lægprædikant i frie forsamlinger. Min første prædiken har jeg klar.”²³⁴

Lovforslagsstilleren vil forkaste sin politiske karriere for at virke som lægprædikant. I talens indledning gør lovforslagsstilleren meget ud af at understrege, at han tiltaler sin forsamling som individuelle personer. Han ønsker ikke at tale til dem som en masse, men som en samling af individualiteter. Der er en klar parallelitet til den Kierkegaardske kategori af ”hiin enkelte”.

Lovforslagsstilleren gør det klart i begyndelsen af talen, at modtageren af hans budskab afkræves en reaktion og derfor ikke kan forholde sig neutralt. Dette gælder naturligvis også *Narratøren*. Som jeg tidligere har vist i afsnit 3.5.7 om Udsigelsens forhold til tekstens anliggende, faciliterer PM en sammensmeltning af de *enuncive* og *enuciative* karakterer, og dette virkemiddel gør han også brug af her:

”Højtærede tilhørere, mine damer og herrer!

Jeg anvender med velberåd hu ikke det joviale eller retoriske »du« henholdsvis »I«, thi jeg vil ikke skabe en uholdbar fortrolighed, der ikke baseres på broderskab – og om vi er brødre og med rette siger du til hinanden, vi først Deres reaktion på min tale vise.”²³⁵

Læseren, der her italesættes af den enuncive karakter, lovforslagsstilleren, er bragt til en skillevej. Vælger han at tage imod budskabet og reagere positivt og aktivt på det, lader han sig semiotisere af teksten og træder ind i broderfællesskabet med lovforslagsstilleren. Såfremt budskabet afvises, stiller læseren sig udenfor fællesskabet. Efter at lovforslaget er blevet afvist i Folketinget, mener

²³³ Se afsnit 3.3 Værkets dialektiske struktur

²³⁴ Madsen, *Antiforfladigelsesloven*, 87.

²³⁵ Madsen, 87.

lovforslagsstilleren, at dette efterlader tilhørerne med to muligheder, hvoraf blot den ene reelt er gangbar. Prædikenen er inddelt i en gennemgang af disse to muligheder. Lovforslagsstilleren mener, at Danmark har mistet sin eksistensberettigelse ved at afvise at hjælpe udviklingslandene gennem lovforslaget. Danmark ønsker kun at leve for sig selv, men den, der kun vil leve for sig selv, har afskrevet tilværelsens fundamentale love, som er næstekærligheden og selvopofrelsen.²³⁶ Der gives i situationen to muligheder ifølge lovforslagsstilleren; den ene er ”det politiske”, den anden vej er det ”det individuelt åndelige”.

3.8.1 Det politiske

Den første mulighed er, at man med fornyet kraft kan kaste sig ind i den politiske kamp. Der kan oprettes et nyt parti med AFL som grundlag, og med dette udgangspunkt kan man forsøge på at skabe sig indflydelse og ændre landets kurs. Problemet er dog:

”De vil opdage, at antiforfladigelsesloven som en helhed, ikke giver grundlag for politisk fremgang og deraf følgende handling, dertil er det for sandt og ideelt”.²³⁷

Problemet med AFL er, at det er for sandt og ideelt. Det bliver en form for anstødssten for vælgerne. Derfor må man i sit politiske virke dele lovforslaget op i mindre bestemmelser for at gøre loven spiselig for folket. I denne process vil den, der går politikens vej, blive tvunget til at gå på kompromis i udgangspunktet og derved vil han også have svigtet hele sagens kerne. Men selv hvis det lykkedes en dygtig politisk person at gennemføre lovforslaget, vil målet ikke været nået ifølge lovforslagsstilleren. Gennemførelsen af lovforslaget ville mangle det væsentligste, nemlig det åndelige aspekt:

”Havde folketinget givet sig hen i det profetiske og revet folket med sig, havde himmelen åbnet sig, og historiens skabende Ånd givet folket lyst og kraft til at gennemføre det overordentlige.”²³⁸

Tanken var, at folket gav sig hen i det profetiske og dermed lod sig rive med af historien skabende Ånd. Når Ånden mangler i gennemførelsen af lovforslaget:

”...vil loven blive en bogstav, der slår ihjel, ikke en levendegørende Ånd.”²³⁹

Folket ville segne under byrden af AFL, og dermed ville projektet være forfejlet i udgangspunktet. Bogstaven, der slår ihjel og den levendegørende Ånd, er en reference til 2. Kor 3.6, hvor Paulus

²³⁶ Madsen, 88.

²³⁷ Madsen, 88.

²³⁸ Madsen, 89.

²³⁹ Madsen, 90.

fremhæver den nye pagts fortrin over for den gamle pagt, eller evangeliet over for loven. Havde folket og landets ledere velvilligt grebet det profetiske øjeblik og givet sig hen i kærlighedens offertjeneste, var lovforslaget blevet gennemført med den levendegørende Ånd. Nu er øjeblikket forpasset, og derfor forkaster lovforslagsstilleren den politiske mulighed og ser nu kun én mulighed, og det er at samle sig om den enkelte. Dermed fremholder han sine tilhørere det ”det individuelt åndelige”.

3.8.2 Det individuelt åndelige

Lovforslagsstilleren vil ikke opgive folket eller nationen, men tiden er inde til at forkynde for den enkelte og ikke til at mase et lovforslag ned over befolkningen. Den ånd, lovforslaget er fremsat i, kan aldrig beskrives udtømmende, men den kan dog opsummeres i et budskab:

”Kan det blive prægnant? Ja *korsets ord* rummer denne Ånd i sig i hele dens fylde. Korsets ord er vort budskab!”²⁴⁰

Det åndelige, bagvedliggende indhold af AFL er det, lovforslagsstilleren kalder ”*korsets ord*”.

Lovforslagsstilleren fremholder *korsets ord* for den enkelte, som det væsentlige og egentlige. Ved at gøre dette, er vi, i PMs Kierkegaard-inspirerede evangelisation, nået frem til det Kierkegaardske religiøse stadie.²⁴¹ I artiklen ”Der Grosse Däne” beskriver PM sin forståelse af Kierkegaards religiøse stadie:

”Bjergprædiken er evigheds fordring. Den er Guds fordring: »Vær da fuldkomne, som jeres himmelske Fader er fuldkommen!« Da bryder det sammen for etikeren (...) Han kan ikke ved egen kraft blive det menneske, han bør være for Gud. Da oplever han den fortvivlelse, der enten fører til resignation (»vi er jo kun mennesker!«) eller driver ham frem imod Kristus, med andre ord enten en bedrøvelse til død eller til liv. Nu er han ikke længere selv centrum og slet ikke et etisk kraftcenter – nu er Gud blevet centrum.”²⁴²

PM beskriver her, hvordan etikeren må komme til kort over for Guds fordring. Han må indse, at han ikke i egen kraft kan realisere Guds krav til mennesker og må derfor gå til korset med sin ufuldkommenhed. Ved korset møder den enkelte Kristus, og i dette møde må den enkelte forvandles til en efterfølger af Kristus. Den enkelte går fra en antropocentrisk til en teocentrisk livsanskuelse. ”Det individuelt åndelige” peger altså i retning af, at forvandlingen af samfundet kun kan ske gennem forvandlingen af den enkelte, og forvandlingen af den enkelte kan egentlig kun ske

²⁴⁰ Madsen, 91. Oprindelig kursivering

²⁴¹ Se afsnit 2.3.1

²⁴² Madsen, ”Der grosse Däne”, 5.

i mødet med Kristi kors. Denne fortolkning ligger godt i tråd med resten af PMs virke og forfatterskab, hvor forkyndelsen af Kristus som Korsfæstet var det gennemgående tema.²⁴³ Med ”korsets ord” mener jeg, at PM, gennem lovforslagsstilleren, alluderer til Pauli udsagn i 1. Kor. 1.17-18.²⁴⁴

”For Kristus sendte mig ikke for at døbe, men for at forkynde evangeliet, dog ikke med talekunstens visdom, for at Kristi kors ikke skal blive til tom tale. For vel er ordet om korset en dårskab for dem, der fortæbes, men for os, der frelses, er det Guds kraft.”²⁴⁵

I vers 17 tales der om, at ”Kristi kors” er forkyndelsens indholdsbestemmelse. Dette bekræftes i vers 18, hvor der tales om at modtage ordet som en dårskab eller som Guds kraft, enten til fortabelse eller til frelse. I vers 18 kalder Paulus essensen af sit budskab ”ordet om korset”. Dette; ”ordet om korset” er blevet til ”korsets ord” i AFL. Dette bekræftes af de efterfølgende alluderinger til 1. Korinterbrev i teksten. Lovforslagsstilleren siger, at Korsets ord er en ”dårskab for denne verdens kloge hoveder”, hvilket er en klar reference til 1. Kor. 1-3, hvor dårskaben er et gennemgående nøgleord. Det er et gennemgående træk i dette kapitel af AFL, at teksten er mættet med bibelske referencer. Lovforslagsstillerens egen beskrivelse af ”korsets ord” er særligt mættet med bibelske referencer:

”Korsets ord er budskabet fra oven, det guddommelige, aldrig moderne, altid nye og nyskabende glædesbud om. At det er saligere at give end at tage, saligere at give sit liv end at bevare det, det altid aktuelle sandhedsord om, at hvedekornet bliver ene og ensomt, hvis det ikke falder i jorden og dør, men bærer megen frugt og aldrig bliver alene, om det dør!”²⁴⁶

Dette korte tekststykke er en collage af bibelske referencer. Ordene ”saligere at give end at tage” kan være en reference til Sletteprædiken fra Luk 6,38 eller til Ap.G 20,35. Ordene: ”saligere at give sit liv end at bevare det” er en reference til Joh 12,25. Billedet med hvedekornet, der skal falde i jorden og dø, før det kan bære frugt, er en klar reference til Jesu ord fra Joh 12,24. Effekten bliver, at teksten rummer en dimension, som kan åbne sig for den, der tager imod ”Korsets ord”, men som forbliver lukket for den, der afviser lovforslagsstillerens invitation. Den, der tager imod Korsets Ord og budskabet om ”det individuelt åndelige”, vil kunne finde nye lag af betydning og mening i

²⁴³ Poul Madsen, *Korset i Kolossenserbrevet* (København: Mod Målet, 1951). Således bærer en af PMs mest udbredte bøger titlen ”Korset i Kolossenserbrevet”. Værket var i februar 1962 udkommet på, engelsk, finsk hollandsk og portugisisk. Poul Madsen, ”Annonce om Korset i kolossenserbrevet”, *Mod Målet* 22, nr. 12 (1962): bagsiden.

²⁴⁴ Poul Madsen, ”Ordet om korset”, *Mod Målet* 33, nr. 8 (1973): 3–5. PM skrev ofte om korset som emne, se fx artiklen fra året efter AFLs udgivelse

²⁴⁵ *Bibelen*, 1. kor 1,17-18.

²⁴⁶ Madsen, *Antiforfladigelsesloven*, 91.

teksten. Med "Ordet om korset" som fortegn for collagen af skriftreferencer må lovforslagsstillerens tanke være, at summen af disse alluderinger til skriftsteder på forskellige måder belyser, hvad "Ordet om korsets" dybere mening er. Lovforslagsstilleren fremholder sine tilhørere korsets ord som det ord, der kan forvandle den enkeltes liv og dermed person for person forvandle samfundet, ved at den enkelte tager imod det "nyskabende glædesbud". Lovforslagsstilleren gør det klart for sine tilhørere, at de står overfor et valg, der angår det vigtigste i tilværelsen:

"Med dette valg afgør De hver for sig, om De vil leve individuelt-åndeligt eller forblive på det upersonligt-materialistiske tilværelsesplan. I første fald bliver De en ener, en revolutionerende revolutionær, i sidste fald forbliver De som alle andre og må opgive troen, håbet og kærlighed."²⁴⁷

Ifølge PMs forståelse af stadieteorien er det etiske livsstadie grundlæggende set et kompromis. Etikeren er så at sige på et overgangsstadie mellem det æstetiske og det religiøse. Etikeren har indset, at æstetikken ikke kan give tilværelsen en tilfredsstillende betydning og har i stedet indset værdien i at vælge det moralsk rigtige frem for det æstetisk behagelige. Etikeren problem er imidlertid, at han, for at muliggøre det etiske liv, har "nedskrevet" Guds lov til noget overkommeligt. Derfor lever han etisk og dog delvist i selvbedrag.²⁴⁸ Dette mener jeg er noget af baggrunden for, at lovforslagsstilleren mener, at den, der ikke tager imod "Korsets ord" og ikke vil "leve individuelt-åndeligt" på det religiøse livsstadium i efterfølgelse af Kristus, ultimativt set må opgive "troen, håbet og kærlighed". Tro, håb og kærlighed er noget, der tilhører den, der lever på det religiøse livsstadie i efterfølgelse af Kristus. At træde ind i dette livsstadium kræver, at man kan give afkald på at være herre over sit eget liv. Lovforslagsstilleren understreger denne pointe med ordene:

"Vælger De korset, da køber De den kostbare perle, den, der koster alt, og har fundet liv i død, rigdom i fattigdom, lys i mørket, ja fundet løsningen på livets gåde."²⁴⁹

Ordene om den "kostbare perle" er en reference til Jesu lignelse om Himmeriget fra Matth 13,46. Jesus sammenligner Himmeriget med en købmand, der finder en særlig kostbar perle og sælger alt, hvad han ejer for at erhverve sig denne ene perle. Den, der lever religiøst, eller "individuelt-

²⁴⁷ Madsen, 93.

²⁴⁸ Madsen, "Der grosse Däne", 4. PM skriver om etikeren: "Etikeren har sig selv som centrum og mener, at han kan realisere de absolutte fordringer her i tiden. Hvis fordringerne er skruet ned til det overkommelige, lader det sig også gøre". Se også min redegørelse for PMs fremstilling af Kierkegaards stadieteorie i afsnit 2.2.1.

²⁴⁹ Madsen, *Antiforfladigelsesloven*, 93.

åndeligt”, må også give afkald på alt, hvad denne selv formår i etisk henseende for at vinde livet. PM lader lovforslagsstilleren afrunde sin prædiken med ordene:

”Valget er deres. Jeg takker Dem, at De har hørt på mig. Jeg overlader Dem nu til Dem selv og den krog i stilhedens rige, hvor De har mulighed for selvansvarlig at træffe deres valg med uigenkaldelighedens tyngde og vægt.”²⁵⁰

De personlige stedord ”deres”, ”dem” og ”de” kan alle læses som deiktiske markører, der henvender sig ikke blot til de *enuncive* karakterer, altså lovforslagsstillerens tilhørere, men også direkte til den *enunciative* narratør, nemlig læseren af PMs værk.²⁵¹ Det er nu den *enunciative narratør*, der er overladt til sig selv ”i stilhedens rige” for at afgøre med sig selv, om han/hun vil vælge at leve ”individuel-åndeligt”, som lovforslagsstilleren kalder det. PM har med sit værk fremholdt for sin læser umuligheden af den totale og konsekvente gennemførelse af det etiske og tomheden og absurditeten og meningsløsheden i det æstetiske. Hermed har PM med Kierkegaards indirekte meddelelse som forlæg faciliteret, at ”hin enkelte” kan gå til bekendelse for Gud og bekende sit selvbedrag. Lovforslagsstillerens ord om at overlade den enkelte til sig selv minder om Kierkegaards ord fra ”Synspunktet”, hvor han beskriver, hvad den indirekte meddelelse kan facilitere:

”Dette naaes ved den indirekte Methode, der i Sandhedskjerlighedens Tjeneste lægger dialektisk Alt tilrette for den Hildede, og nu, som Kjerlighed altid er det, undseelig unddrager sig for at være Vidne til Tilstaaelsen, han saa ene for Gud gjør sig selv, at han dog har levet i en Indbildning.”²⁵²

Lovforslagsstilleren unddrager sig, og PM har ved hjælp af den indirekte meddelelse også unddraget sig for, at den enkelte kan gå til bekendelse for Gud. Hvad enten det var, om han levede i det 19. århundredes forældede verdensbillede, hvor Gud ikke findes, eller om det var en afart deraf. PM har lagt øjeblikket til rette, så den enkelte kan beslutte for sig selv, om han vil vælge korset.

4 Receptionshistorie

I dette afsnit vil jeg kort komme ind på, hvordan AFL blev modtaget umiddelbart efter udgivelsen. Dette kan give en idé om, hvorvidt PM lykkedes med sin Kierkegaard-inspirerede evangelisation. I

²⁵⁰ Madsen, 93.

²⁵¹ Se afsnit 3.5.7 om udsigelse, hvor jeg redegør for dette begrebsapparat.

²⁵² Kierkegaard, *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed; Den bevaebnede Neutralitet; Hr. Phister som Captain Scipio; Dømmer selv!*, 95.

maj 1973 skrev PM en artikel i *Mod Målet*, hvor han redegjorde for en stor del af sit "Læserliv". I slutningen af artiklen hedder det:

"Læs noget der stiller krav til dig. Min egen bog *Antiforfladigelsesloven* er blevet afvist af flere med den sædvanlige indvending: Den er for svær.

Det er ikke rigtigt. Men det afslører at man har vænnet sig til den litteratur, der intet kræver af læseren, og derfor er blevet stående på samme stadium livet igennem.

Paulus krævede meget af sine læsere. Tænk blot på Romerbrevet. Esajas krævede overordentligt meget af sine."²⁵³

PM skriver om, hvordan folk har reageret på AFL, men ifølge PM selv er problemet ikke, at bogen er for vanskelig. Problemet er, at det moderne menneske har for travlt og har vænnet sig til letfordøjelige og hurtigt læste bøger. PM afviser altså, at AFL er for svær for sit publikum. I det følgende vil jeg fremhæve to anmeldelser af AFL, der giver to vidt forskellige perspektiver. For det første vil jeg fremhæve Kristeligt Dagblads anmeldelse af værket fra starten af 1973, altså kort tid efter udgivelsen. Anmeldelsen er overordnet set meget negativ. I sin kritik af værket koncentrerer anmelderen sig om, hvor utopiske og urealistiske lovforslagene er i bogen. Dermed forholder han sig ikke til det, som er værkets kerne, netop det eksistentielle spørgsmål:

"Jeg skal ikke gå i dybden med de konkrete lovforslag, selv om de i sig selv nok kunne være en diskussion værd (nedlæggelse af kulturministeriet, adskillelse af stat og kirke) fordi disse lovforslag kun i bogen tjener som den ydre ramme om et borgerligt idékompleks, der tilsyneladende ligger forfatteren meget på sinde at fremføre i den offentlige debat, og som, ret beset, er yderst ugennem tænkt, hvad der f.eks. klart gælder for forslaget om at forhøje den årlige bistand til udviklingslandene med 10 pct. - Forfatteren har ikke gjort sig en eneste tanke om u-landsproblematikken som sådan, hvem og hvordan, der skal hjælpes, relationerne mellem i- og u-lande samt de økonomisk/politiske komplikationer i hele dette samspil."²⁵⁴

Kritikken var ikke uhørt for PM. Som en del af dialektikken i værkets struktur har PM gennem værkets A.K. Jansen inkorporeret den selvsamme kritik af lovforslaget i selve bogens narrativ. I kap. 8, der har titlen "Ministersekretærens udkast til kulturministerens tale", har A.K. Jansen forberedt et modsvar til lovforslaget. Ligheden mellem den narrative ministersekretærs kritik og den virkelige anmelders kritik er slående:

²⁵³ Madsen, "Hvad ser du?", 1973, 18.

²⁵⁴ Kristian Paludan, "En borgerlig kulturrevolution", *Kristeligt Dagblad*, 4. januar 1973, 77. årgang, 79 udgave, 7.

”Jeg skal ikke bruge mange ord om forslagens bestemmelser. Jeg føler mig ikke kaldet til diskutere luftkasteller.

Man foreslår, at der ydes 10% af nationalindkomsten til udviklingslandene. Det vidner om en utilgivelig mangel på indsigt i landets økonomiske situation. Har d’herrer blundet de utallige gange, dette ting har kæmpet med landets valutaproblemer (...) ved de ikke, at det i dagens situation er at drive spot med alle os andre, der tager landets økonomiske problemer alvorligt, at komme med et sådant forslag?”²⁵⁵

Både den narrative ministersekretær, A.K. Jansen, og den virkelige anmelder, Kristian Paludan, støder sig på lovforslaget af samme grund. De mener begge, at lovforslagene ikke har forbindelse med virkeligheden, og at de er uladsiggørlige. Kristeligt Dagblads anmelder har altså ikke haft blik for, at lovforslagene var et led i en eksistentiel øvelse, der fremholder den etiske fordring for læseren. Dette receptionshistoriske eksempel er muligvis et bevis for, at værket er delvist mislykket i sit anliggende, men omvendt kan den dårlige anmeldelse også give et bud på en forklaring for den ringe udbredelse af værket. Det kontrafaktiske spørgsmål om, hvilken betydning en god anmeldelse i Kristeligt Dagblad havde haft er af gode grunde umuligt at besvare. Det næste receptionshistoriske eksempel er fra bladet, Budskabet, der har baggrund i Luthersk Mission. Budskabets anmeldelse var overvejende positiv. I anmeldelsen hed det bl.a.:

”Når bogen er læst, sidder man tilbage med en stærk fornemmelse af, at Gud har tiltænkt sin skabning en menneskeværdig tilværelse, hvilket med dansk kultur som baggrund er revolutionerende. Afskærer man sig fra Guds livslove, afskærer man sig også fra det evangelium, der gemmer sig i lovens form.”²⁵⁶

I anmeldelsen fra Budskabet havde man blik for, at der lå et dybereliggende budskab i lovforslagene. Loven gemmer på et evangelium ifølge denne anmelder, og dermed betragtede denne anmelder lovforslagene som springbræt til at tale om ”Guds livslove” og ikke blot om, hvorvidt lovforslagene var gennemtænkt. PM formåede altså med AFL at finde genklang på den lutherske højrefløj, men ikke i den brede kristenhed repræsenteret ved Kristeligt Dagblad. Dem, der allerede langt hen af vejen var enige med PM, satte altså pris på værket og Kristeligt Dagblad, der kristeligt set stod til venstre for PM, kunne ikke se kvaliteten i værket. Det er dog bemærkelsesværdigt, at ingen af anmeldelserne nævner Kierkegaard som værkets gennemgående inspirationskilde.

²⁵⁵ Madsen, *Antiforfladigelsesloven*, 48.

²⁵⁶ Samuel Roswall, ”Boganmeldelser”, *Budskabet* 109, nr. 1 (1973): 30.

5 Konklusion

AFL form er atypisk for PMs skriftlige virke, men værkets anliggende er ikke. Kaldet til tro, personlig omvendelse og en forkyndelse af Jesus som korsfæstet er sat ind i en Kierkegaard-inspireret indirekte meddelesesform. PM aktualiserer formen og anliggende ift. PMs egen historiske kontekst. PM har med AFLs form approprieret Kierkegaards indirekte meddelelse til det 20. århundredes kontekst. AFL anliggende er ”Hin enkeltes” forhold til Gud. Formen understøtter anliggendet, da den indirekte meddelelsesform faciliterer den enkeltes møde med Gud. Et yderligere lag i PMs komposition af værket er, at PM har kombineret det, han mener er Kierkegaards stadieteori, med bogens overordnede dialektiske struktur. Resultatet er en dialektik mellem den etiske og æstetiske livsholdning, som disse kommer til udtryk i det 20. århundrede. Til sidst i værket gives en syntese i form af den religiøse livsholdning, som den eneste model der passer til mennesket som ”hin enkelte” – som selv er en syntese af timelighed og evighed - med evigheden som det styrende element. I sin beskrivelse af det etiske lægger PM vægt på, at der er en naturlig kontinuitet mellem det etiske og det religiøse. Den etiske orientering af mennesket og samfundet samsvarer bedre med den religiøse livsholdning. Der er dog også en diskontinuitet. Det religiøse stadie har den evige kategori som det absolut styrende element, og det timelige er underordnet. Det religiøse stadies anliggende er ”hin enkeltes” forhold til Gud eller til ”Korsets Ord”, som PM formulerer det.

6 Litteratur

- Anders Raahauge. ”Den kristne Kierkegaard bliver gjort til kabaret”. Kristeligt Dagblad, 15. januar 2013. <https://www.kristeligt-dagblad.dk/kultur/den-kristne-kierkegaard-bliver-gjort-til-kabaret>.
- Barrett, Lee c. ”Søren Kierkegaard: a biography”. *Journal of the American Academy of Religion* 75, nr. 1 (2007): 153–56.
- Bendix Andersen, Morten, og Niklas Olsen. *1968: dengang og nu*. Museum Tusculanums Forlag, 2005.
- Bibelen: den hellige skrifs kanoniske bøger og Det gamle testaments apokryfe bøger*. Kbh.: Det Danske Bibelselskab, 1998.
- Breton, André. *De surrealistiske manifeste*. Oversat af Finn Hermann. Gyldendals uglebøger. Gyldendal, 1972.
- Den Store Danske. ”darwinisme | lex.dk”. Set 26. august 2021. <https://denstoredanske.lex.dk/darwinisme>.
- Davidson, Ole. ”Evangeliefortællingens udsigelse”. *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift*, nr. 17 (1990).
- ”Eksamensbevis - Cand. Jur. Poul Madsen”, 1940.
- Fauregaard, Margit Gerda, og Børge Fauregaard. Samtale om Poul Madsen, 29. juli 2020.
- Den Store Danske. ”funktionalisme | lex.dk”. Set 27. juli 2021. <https://denstoredanske.lex.dk/funktionalisme>.
- Garff, Joakim. *SAK: Søren Aabye Kierkegaard: en biografi*, 2013.
- Den Store Danske. ”Georg Brandes | lex.dk”. Set 11. september 2021. https://denstoredanske.lex.dk/Georg_Brandes.

- Greimas, Algirdas Julien, Joseph Courtés, Per Aage Brandt, og Ole Davidsen. *Semiotik. Sprøgteoretisk ordbog*. Aarhus: Universitetsforl, 1988.
- “Hvide Marker.” *Præsteforeningens Blad* 1951 (1951): 280.
- Høffding, Niels. “Charles Maurice de Talleyrand | lex.dk”. I *Den Store Danske*. Set 22. juni 2021. https://denstoredanske.lex.dk/Charles_Maurice_de_Talleyrand.
- . “Den Franske Revolution | lex.dk”. I *Den Store Danske*. Set 23. juni 2021. https://denstoredanske.lex.dk/Den_Franske_Revolution.
- Jørgensen, Aage. *Søren Kierkegaard literature, 1956-2006: a bibliography*. Copenhagen: Søren Kierkegaard Research Centre : Museum Tusculanum Press, 2009.
- Kierkegaard, Søren. *En literair Anmeldelse; Opbyggelige Taler i forskjellig Aand*. Redigeret af Niels Jørgen Cappelørn, Johnny Kondrup, og Joakim Garff. 8. København: Gads forlag, 2004.
- . *En literair Anmeldelse; Opbyggelige Taler i forskjellig Aand. Kommentarbånd*. Redigeret af Niels Jørgen Cappelørn, Johnny Kondrup, og Joakim Garff. K8. København: Gads forlag, 2004.
- . *Søren Kierkegaards Skrifter*. Redigeret af Niels Jørgen Cappelørn, Joakim Garff, Johnny Kondrup, Steen Tullberg, og Tonny Aagaard Olsen. Søren Kierkegaards skrifter 13. København: Gads Forlag, 2009.
- . *Stadier paa Livets Vei*. Søren Kierkegaards skrifter 6. S.l.: Gad, 1999.
- . *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed; Den bevaebnede Neutralitet; Hr. Phister som Captain Scipio ; Dømmer selv!* Søren Kierkegaards skrifter 16. København: Gad, 2012.
- . “Sædekorn”. *Mod Målet* 19, nr. 6 (1959): omslaget.
- . *Søren Kierkegaards skrifter 2-3*. Redigeret af Niels Jørgen Cappelørn, Joakim Garff, Johnny Kondrup, og Søren Kierkegaard Forskningscentret (Copenhagen). København: Gad, 1997.
- Kierkegaard, Søren, og Niels Jørgen Cappelørn. *Søren Kierkegaards skrifter. 21: Journalen NB6, Journalen NB7, Journalen NB8, Journalen NB9, Journalen NB10*. København: Gad, 2003.
- Kierkegaard, Søren, Johnny Kondrup, Joakim Garff, Niels Jørgen Cappelørn, og Anne Mette Hansen. *Søren Kierkegaards Skrifter. 12: Indøvelse i Christendom, En opbyggelig Tale, To Taler ved Altergangen om Fredagen*. København: Gad, 2008.
- Kingo, Anders. *Analogiens teologi: en dogmatisk studie over dialektikken i Søren Kierkegaards opbyggelige og pseudonyme forfatterskab*. København: Gad, 1995.
- . “Ved Poul Madsens begravelse 11.-7.-2009.”, 2009.
- Kingo, Anders, og Sten-O. B. Vedstesen. *Hosekræmmerens søn: en enfoldig bog om Søren Kierkegaard, eller en bog om den enfoldige Søren Kierkegaard*. Herning: Poul Kristensens Forlag, 1989.
- Forfatterweb. “Klaus Rifbjerg”. Set 22. juli 2021. <https://forfatterweb.dk/oversigt/rifbjerg-klaus>.
- Kofod-Svendsen, Flemming. “Bibellæsning i Danmark”. I *Teologi med hjertet: festskrift til Niels Ove Vigilius*, 38–68. Kbh.: Dansk Bibel-Institut, 2001.
- . Samtale om Poul Madsen, 1. august 2020.
- . “TEOLOGI og KONSEKVENS - Niels Ove Rasmussen Vigilius’ teologiske virke med særligt henblik på bibelsyn, kirkesyn, konfessionstro, karismatik og samarbejde på den kirkelige højrefløj i sidste halvdel af det 20. århundrede”. Ph.d. Afhandling, Det Teologiske Fakultet Københavns Universitet, u.å.
- . *Tro til tiden: det kristne studenterarbejdes historie i Danmark*. 1. udg., 1. opl. Fredericia: Credo, 2008.
- Kofod-Svendsen, Flemming, Københavns Universitet, og Teologiske Fakultet. *Teologi og konsekvens: Niels Ove Rasmussen Vigilius’ teologiske virke med særligt henblik på bibelsyn, kirkesyn, konfessionstro, karismatik og samarbejde på den kirkelige højrefløj i sidste*

- halvdel af det 20. århundrede: Ph.d.-afhandling.* Kbh.: Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet, 2014.
- Larsen, Kurt E. *Fra Christensen til Krarup: dansk kirkeliv i det 20 århundrede.* Fredericia, Denmark: Kolon, 2007.
- Lie, Geir. "Poul Madsen og Kristent-Fællesskab-bevegelsen i Danmark". *Refleks* 5, nr. 1 (2006): 35–57.
- Lindhart, P. G., og Niels Knud Andersen, red. *Den danske kirkes historie.* 8 bd. Den Danske Kirkes Historie, VIII. Københan: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag, 1966.
- Madsen, Aksel Tarras. "Forord". *Mod Målet* 69, nr. 5 (2009): 3–4.
- . Samtale om Poul Madsen, 29. juli 2020.
- Madsen, Poul. "Allersidste - Nyt om Litteratur". *Mod Målet* 31, nr. 10 (1971): bagsiden.
- . "Annonce". *Mod Målet* 32, nr. 12 (1972): 18.
- . "Annonce om Korset i kolossenserbrevet". *Mod Målet* 22, nr. 12 (1962): bagsiden.
- . *Antiforfladigelsesloven.* København: Perspektiv, 1972.
- . "Bibelhæfterne". *Mod Målet* 15, nr. 11 (1955): 13.
- . "Der grosse Däne". *Mod Målet* 45, nr. 7 (1985): 3–8, 13–15.
- . *Det Hellige Ægteskab.* København, 1953.
- . "Dialektik". *Mod Målet* 40, nr. 7 (1980): 3–8.
- . "Evangeliser med Litteratur!". *Mod Målet* 32, nr. 11 (1972): bagsiden.
- . "Glæden og sorgen over Danmark". *Mod Målet* 59, nr. 2 (1999): 12–15.
- . "Hendes husbond synger hendes lov". *Mod Målet* 20, nr. 8 (1960): 1–5.
- . "Hvad ser du?" *Mod Målet* 29, nr. 3 (1969): 15–18.
- . "Hvad ser du?" *Mod Målet* 29, nr. 2 (1969): 15–18.
- . "Hvad ser du?" *Mod Målet* 31, nr. 11 (1971): 15–18.
- . "Hvad ser du?" *Mod Målet* 31, nr. 1 (1971): 15–18.
- . "Hvad ser du?" *Mod Målet* 31, nr. 7 (1971): 15–18.
- . "Hvad ser du?" *Mod Målet* 31, nr. 8 (1971): 15–18.
- . "Hvad ser du?" *Mod Målet* 32, nr. 11 (1972): 15–18.
- . "Hvad ser du?" *Mod Målet* 33, nr. 1 (1973): 15–18.
- . "Hvad ser du?" *Mod Målet* 33, nr. 6 (1973): 15–18.
- . "Hvad ser du?" *Mod Målet* 33, nr. 9 (1973): 16–19.
- . "Hvad ser du?" *Mod Målet* 33, nr. 5 (1973): 16–19.
- . "Hvad ser du?" *Mod Målet* 45, nr. 6 (1985): 15–19.
- . "Hvide Marker. En kort redegørelse for arbejdet og dets mål." *Mod Målet* 10, nr. 6 (1950): omslag.
- . *Hvor bærer det hen?: nogle betragtninger over den åndelige situation i dag.* Perspektiv, 1975.
- . *Korset i Kolossenserbrevet.* København: Mod Målet, 1951.
- . *Kristent Fællesskab - En redegørelse.* København: Mod Målet, 1967.
- . "Min erfaring af det dialektiske". *Mod Målet* 40, nr. 7 (1980): 8, 13–15.
- . "Mit Vidnesbyrd Om Kristent Fællesskab". *Mod Målet* November-December 2005 (2005).
- . "Nadveren (eller brødsbrydelsen)". *Mod Målet* 31, nr. 5 (1971): 7–8, 13–14.
- . "'Ny bog'". *Mod Målet* 32, nr. 11 (1972): 6.
- . "Nytårsbrev" 15, nr. 1 (1955): omslag.
- . "Ordet om korset". *Mod Målet* 33, nr. 8 (1973): 3–5.
- . "Redaktionelt". *Mod Målet* 31, nr. 1 (1971): 4.
- . *Romberbrevet: Kapitel 1-5,* 1975.
- . *Søren Kierkegaard in Memoriam - (Peters andet brev, sluttet).* Bd. 1955. Bibelundervisning 39. Mod Målet, u.å.
- . "Ved indgangen til 1975". *Mod Målet* 35, nr. 1 (1975): 3–8, 13–19.

- Den Store Danske. “Marquis de Sade | lex.dk”. Set 22. juli 2021.
https://denstoredanske.lex.dk/Marquis_de_Sade.
- Den Store Danske. “naturalisme | lex.dk”. Set 29. juli 2021.
<https://denstoredanske.lex.dk/naturalisme>.
- Den Store Danske. “naturalisme - litteratur | lex.dk”. Set 29. juli 2021.
https://denstoredanske.lex.dk/naturalisme_-_litteratur.
- Neiiendam, Michael. *Frikirker og sekter*. 4. omarbejdede udgave. København: G.E.C. Gads forlag, 1958.
- Olden-Jørgensen, Sebastian. *Til kilderne! introduktion til historisk kildekritik*. 1. udg. København: Gad, 2009.
- “Overdragelsesdokument - Købsbevis”, 1947.
- Paludan, Kristian. “En borgerlig kulturrevolution”. *Kristeligt Dagblad*. 4. januar 1973, 77. årgang, 79 udgave.
- Den Store Danske. “Poul Martin Møller | lex.dk”. Set 14. juli 2021.
https://denstoredanske.lex.dk/Poul_Martin_Møller.
- Rasmussen, Helge, red. *En dansk vækkelsesbevægelse. Det danske Missionsforbund 1888-1963*. Missionsforbundets forlag København, 1963.
- Den Store Danske. “Richard Mortensen | lex.dk”. Set 22. juli 2021.
https://denstoredanske.lex.dk/Richard_Mortensen.
- Roswall, Samuel. “Boganmeldelser”. *Budskabet* 109, nr. 1 (1973): 30.
- Den Store Danske. “seksualundervisning | lex.dk”. Set 3. oktober 2020.
<https://denstoredanske.lex.dk/seksualundervisning>.
- Den Store Danske. “surrealisme | lex.dk”. Set 22. juli 2021.
<https://denstoredanske.lex.dk/surrealisme>.
- Taylor, Charles. *A secular age*. Cambridge, Mass: Belknap Press of Harvard University Press, 2007.
- Thorkild, Lyby C. “Danmark: Fra konfessionel til sekulariseret skole”. I *Nordiske folkekirker i opbrud: national identitet og international nyorientering efter 1945*, 332–39. Århus: Aarhus universitetsforlag, 2001.
- Tullberg, Steen. *Søren Kierkegaard i Danmark: en receptionshistorie*. Denmark: C.A. Reitzel : Søren Kierkegaard forskningscenteret, 2006.
- “UN Declaration on the Rights of the Child (1959)”. Set 11. september 2021.
<https://archive.crin.org/en/library/legal-database/un-declaration-rights-child-1959.html>.
- Den Store Danske. “Wilhelm Freddie | lex.dk”. Set 22. juli 2021.
https://denstoredanske.lex.dk/Wilhelm_Freddie.